

PLACEMAKING ALS AFFECTIEVE PRAKTIJK

NAOMI ROMMENS & BEITSKE BOONSTRA

JULI 2025

Placemaking als Affectieve Praktijk

Lessen over de affectieve dimensies van het maken van plekken voor beleid
en ruimtelijke ontwikkeling

Bijdragers:

Naomi Rommens, MSc: *schrijfwerk, conceptualisering, dataverzameling en -uitwerking, analyse*

Dr. ir. Beitske Boonstra: *conceptualisering, editwerk*

Seline Westerhof, MSc: *conceptualisering, dataverzameling*

En met veel dank aan prof. dr. Jurian Edelenbos, dr. Jitske van Popering-Verkerk en dr. Vivian Visser voor de waardevolle feedback op het rapport, en de respondenten op het meelezen met de resultaten.

INHOUDSOPGAVE

HOOFDSTUK 1: INTRODUCTIE OP PLACEMAKING	8
1.1 ONTSTAAN EN DEFINITIE VAN PLACEMAKING	8
1.2 TRANSFORMATIE, BETROKKENHEID EN PLAATSGEVOEL	9
1.3 HET BELANG VAN PLAATSGEVOEL	10
1.4 FOCUS EN VRAAGSTELLING VAN HET ONDERZOEK	12
HOOFDSTUK 2: PLEKKEN MAKEN	13
2.1 OVER RUIMTE EN PLEK	13
2.2 PLACEMAKING IS DYNAMISCH EN MEERVOUDIG	15
HOOFDSTUK 3: PLACEMAKING EN AFFECT	17
3.1 AFFECT	17
3.2 AFFECTIEVE PRAKTIJKEN	18
3.3 HET WORDINGSPROCES VAN GELEEFDE, AFFECTIEVE PLEKKEN	19
HOOFDSTUK 4: METHODEN	22
4.1 CASUSSELECTIE	22
4.2 DATA VERZAMELING	23
4.3 RESPONDENTENSELECTIE	24
4.4 ANALYSE METHODEN	25
HOOFDSTUK 5: ANALYSE	27
5.1 ENTREE ZOETERMEER	27
5.1.1 TRANSFORMATIE IN ENTREE	27
5.1.2 BETROKKENHEID IN ENTREE	32
5.1.3 PLAATSGEVOEL IN ENTREE	38
5.1.4 RUIMTE VOOR AFFECT IN ENTREE	44
5.2 DISTRICT U VLAARDINGEN	47
5.2.1. TRANSFORMATIE IN DISTICT U	47
5.2.2 BETROKKENHEID IN DISTRICT U	52
5.2.3 PLAATSGEVOEL IN DISTRICT U	58
5.2.4 RUIMTE VOOR AFFECT IN DISTRICT U	63
5.3 BUURTKLIMAATJE CARNISSE	66
5.3.1 TRANSFORMATIE IN CARNISSE	66
5.3.2 BETROKKENHEID IN CARNISSE	69
5.3.3 PLAATSGEVOEL IN CARNISSE	78
5.3.4 RUIMTE VOOR AFFECT IN CARNISSE	84
HOOFDSTUK 6: CONCLUSIE EN DISCUSSIE	87
REFERENTIES	93

SAMENVATTING

Placemaking is een proces waarbij een groep mensen in samenwerking de door hen gedeelde, openbare ruimte opnieuw verbeeldt en vormgeeft (PPS, z.d.). Daarbij is het doel van placemaking om verbinding te creëren tussen mensen en plekken. Placemaking heeft drie kerneigenschappen: transformatie, betrokkenheid en plaatsgevoel (Rommens et al., 2022). Er is in placemaking altijd sprake van een zekere transformatie van de (openbare) ruimte, waarbij verschillende belanghebbenden betrokken zijn, met als doel om het plaatsgevoel van de plek te vergroten. Plaatsgevoel staat dan voor de betekenis die mensen geven aan een bepaalde plek (Meetiayagoda, Mahanama, Ley, & Amarawickrama, 2024). Daarmee onderscheidt placemaking zich van reguliere top-down gebiedsontwikkeling.

Bij plaatsgevoel gaat het om een zekere gevoelsdimensie, waarbij affectieve aspecten als, o.a., gevoelde *binding* (met een plek), *betekenis en betrokkenheid*, *vertrouwen*, het belang en de kwaliteit van *informele relaties*, *respect* en *moraliteit*, maken dat burgers zich erkend voelen en hun betrokkenheid bij de ruimtelijke transformatie sterker wordt (Mannarini et al., 2009). Affectiviteit laat daarmee zien hoe bewoners en gebruikers een specifieke ruimte (*space*) samen transformeren tot betekenisvolle plek (*place*) (Dupre, 2019; Rommens et al., 2022). In dit onderzoek wilden we dieper ingaan op het verwachte potentieel dat placemaking heeft om ruimte te bieden aan affect. Dit heeft geresulteerd in de volgende onderzoeksvraag:

Op welke manieren wordt er in placemaking ruimte gegeven aan “affect” en welke lessen kunnen we daaruit trekken voor het verbinden van mensen en plekken?

Allereest hebben we deze vraag vanuit theoretisch oogpunt verkend, met gebruik van literatuur over *space* en *place* (ruimte en plekken) en de triade van ruimte door Lefebvre (1991). In deze triade maakt Lefebvre onderscheid tussen conceptuele ruimte, geleefde ruimte en ruimtelijke praktijken. De geleefde ruimte is de ruimte waar mensen specifieke betekenissen aan verbinden, die vaak uit het dagelijks leven, en dus het terloopse gebruik van de ruimte voortkomen. De geleefde ruimte overlapt de puur fysieke ruimte, door de objecten die zich in de ruimte bevinden een symbolische betekenis te geven. Vervolgens hebben we daar literatuur over assemblages en affect aan toegevoegd. In de literatuur over placemaking is veel te vinden over plaatsgevoel, maar de link met affect wordt niet vaak gelegd. Onze literatuur verkenning liet echter zien dat er wel degelijk sterke verbanden bestaan tussen de geleefde ruimte, plaatsgevoel en affect.

Het concept van affect helpt om het – vaak ongrijpbare – gevoelsmatige van plaatsgevoel bloot te

leggen. Plaatsgevoel wordt vaak omschreven als de manier waarop mensen emotionele banden of symbolische relaties met plekken ervaren (Ellery & Ellery, 2019) en het ervaren van een plaatsgevoel kan worden gezien als een 'affectief en sociaal fenomeen' (Courage, 2020, p. 1). Tegelijkertijd lijkt plaatsgevoel te refereren naar geleefde plekken. Placemaking kunnen we dus zien als zowel een ruimtelijke praktijk als een affectieve praktijk, omdat het verbindingen tussen mensen onderling en tussen mensen en plekken nastreeft.

De transformatie en betrokkenheid kunnen in placemaking velerlei vormen aannemen, van top-down grootschalige gebiedsontwikkelingen tot kleinschalige bewonersinitiatieven waar de ontwikkeling vanuit buurtbewoners start. Vanuit een empirisch oogpunt hebben we daarom gekozen voor drie placemaking casussen waarbij een combinatie van top-down inzet en bottom-up betrokkenheid. Deze casussen zijn Entree Zoetermeer, District U Vlaardingen en Buurtklimaatje Carnisse in Rotterdam. Zowel Entree als District U zijn grootschalige gebiedsontwikkelingen waarbij een nieuwe wijk zal worden gebouwd. In beide gevallen is er van bovenaf placemaking ingezet om mensen met het gebied bekend te maken en ze er naar toe te trekken. Buurtklimaatje is een initiatief dat enkele jaren geleden gestart is in de wijk en door middel van groenactiviteiten het sociale weefsel in de wijk wil versterken. De financiering vanuit de gemeente suggereert een top-down aanpak, maar Buurtklimaatje is juist actief bezig geweest om betrokkenheid van onderop te stimuleren, waardoor een groep bewoners nu de activiteiten en het initiatief in handen heeft. Op deze drie plekken hebben we wandelinterviews gehouden met respondenten, met name bewoners, placemakers en ambtenaren. Daarnaast hebben we zowel zelf als met de respondenten foto's genomen van de besproken plekken. De dataverzameling gebeurde op vrij inductieve wijze, en er was dan ook nog geen vooraf bedacht kader

Uit de analyse van deze casussen bleek dat, hoewel er wel degelijk op verschillende manieren ruimte voor affect werd geboden en er aandacht was voor plaatsgevoel, dit niet altijd tot de gewenste verbinding van placemaking leidde. We constateerden zelfs dat er in alle drie de casussen ook af en toe sprake was van affecten die juist leken te fragmenteren. Op basis van deze inzichten ontwikkelden we daarom onderstaand kwadrant. Hierin maakten we onderscheid tussen fragmenterende en verbindende affecten, die als nabij of veraf kunnen worden ervaren. Verbindend en fragmenterend verwijst daarbij naar het al dan niet behalen van het doel van placemaking, namelijk het verbinden van mensen en plekken en mensen onderling. Tegelijkertijd kon een gebeurtenis of plek voor mensen als veraf of juist nabij voelen. Zo heb je bijvoorbeeld andere gevoelens als er iets gebeurt met een plek waar je wel eens langsfiets, dan als er iets verandert in je eigen straat.

In Entree en District U werd veel affect als ‘veraf’ ervaren, terwijl in Carnisse alle affecten juist heel ‘nabij’ zijn. De eerste twee wijken zijn dan ook nog in ontwikkeling, van respectievelijk een voormalig kantorengedebied en industriegebied naar een nieuwe woonwijk. Carnisse is een wijk die al lang bestaat en waar veel mensen wonen en werken. In tegenstelling tot District U en Entree is er dan ook veel weerstand als de gemeente of projectontwikkelaars proberen in te grijpen in de fysieke ruimte in Carnisse. Verbinding ontstond vooral uit de activiteiten van bewoners zelf of van Buurtklimaatje. Ingrijpen van de gemeente daarentegen leidde tot fragmentatie, bijvoorbeeld door weerstand tegen de bouw van nieuwe woontorens in combinatie met de leegstand in de wijk. In Entree en District U bestond er juist fragmentatie omdat de meeste omwonenden helemaal geen band hadden met het gebied. Hier leidde het proces van de gemeente juist wel tot meer verbinding, omdat mensen zich wel konden verbinden aan het toekomstbeeld van het gebied. Wat opvalt is dat de geleefde ruimte in Carnisse al een duidelijke plek inneemt, terwijl de geleefde ruimte in District U en Entree lijkt te worden gematerialiseerd door de gemeente en ontwerpers van de nieuwe wijken.

De *ruimte* voor affect in Entree en District U lijkt te worden geboden door de gemeente en projectontwikkelaars, vooral door de fragmenterende affecten om te buigen in een verbindend toekomstbeeld. Omdat de betrokkenheid echter nog vrij top-down is georganiseerd, wat inhoudt dat bewoners vooral geïnformeerd worden, lijken bewoners geen grote rol te spelen in het vormgeven van een nieuw plaatsgevoel in deze gebieden. De vraag is dan ook of er sprake is van daadwerkelijke ruimte voor affect op ieder niveau. In Carnisse lijkt ruimte voor affect vanuit Buurtklimaatje en de actieve bewoners een uitgangspunt te zijn, maar zij lopen tegen de bureaucratie binnen de gemeente aan. Deze zit ruimte voor affect in de wijk in feite in de weg. De verbindende affecten die Buurtklimaatje creëert zijn onzeker omdat zij geen langdurige financiering kunnen veiligstellen en er onzekerheid is hun voortbestaan. Daarnaast lijkt de gemeente weinig voelsprietten in de wijk te hebben, waardoor er bijvoorbeeld informatie inloopdagen worden georganiseerd die niet aansluiten bij de wensen van bewoners. Hierdoor staan gemeente en bewoners gevoelsmatig ver uit elkaar en leidt overheidshandelen tot fragmentatie.

- **Belangrijkste take-aways:**

Het is belangrijk om reflexief te zijn over *wie* de ruimte conceptualiseert en waar deze conceptualisering vandaan komt. Is deze top-down, en biedt het daarom enkel ruimte voor affecten die passen bij het beeld van de beleidsmaker of ontwerper? Of is er ook ruimte voor meervoudige en andere soorten affecten, die vanuit de geleefde ruimte omhoog komen?

- Placemaking is een continu proces, geen eenmalig project. Ook affect ontwikkelt zich door de tijd, door interactie en aanwezigheid. Het is dan ook belangrijk om dit als startpunt te nemen als je in placemaking ruimte wil bieden aan affectieve binding en betrokkenheid.
- Door tijdelijke bewoners die in een gebied worden gehuisvest in aanloop naar grotere ontwikkelingen wordt een laag plaatsgevoel ervaren. De affecten die omhoog komen zijn dan ook veraf. Dit suggereert dat het potentieel van tijdelijke bewoning in placemaking onderbenut blijft. Meer bottom-up initiatieven en samenwerking met tijdelijke bewoners kunnen helpen om plekken betekenisvoller en meer 'geleefd' te maken, hierdoor kunnen de bewoners meer verbonden worden met de desbetreffende plek.
- De wijze waarop affect ruimte krijgt in placemaking hangt sterk samen met het achterliggende doel: Gaat het om het versterken van vertrouwen, leefbaarheid en sociale cohesie onder huidige bewoners? Of wordt affect ingezet als strategisch instrument voor top-down *place branding*, gericht op het aantrekken van toekomstige bewoners in het kader van gebiedsontwikkeling? Deze doelen vragen om verschillende benaderingen en afwegingen. En in het laatste geval lijkt er dus enkel beredeneerd te worden uit de conceptuele ruimte, terwijl er geen rekening wordt gehouden met de geleefde ruimte.
- Verbindende placemaking die ruimte biedt aan affect vraagt om nabijheid: zichtbaarheid in de haarkvaten van de wijk, kleinschalige aanwezigheid, en vertrouwde gezichten. Als er sprake is van top-down placemaking, is een nauwe samenwerking tussen placemakers en gemeentelijke gebiedsteams of wijkmanagers hierbij essentieel. De gemeentelijke organisatie heeft namelijk daadwerkelijke macht om ruimte voor affect te creëren, bijvoorbeeld door het verlenen van vergunningen, ambtenaren in de wijk en het verlenen van hulp door bijvoorbeeld structurele financiering voor initiatieven die bijdragen aan een sterker plaatsgevoel in wijken.

HOOFDSTUK 1: INTRODUCTIE OP PLACEMAKING

Een gevel- of moestuin aanleggen met je burens, kunst plaatsen in de openbare ruimte, culturele evenementen organiseren in de wijk. Het zijn allemaal voorbeelden van *placemaking*, een collaboratief proces waarbij een groep mensen de door hun gedeelde, openbare ruimte opnieuw verbeeldt en vormgeeft (PPS, z.d.). Door de transformatie van deze ruimte gezamenlijk aan te pakken, is de verwachting dat er meer verbinding zal ontstaan tussen mensen onderling, en tussen mensen en hun directe leefomgeving (e.g., Furtado & Payne, 2023; Colding & Barthel, 2013; Goralnik et al., 2013). De term *placemaking* wordt de laatste jaren steeds vaker gebruikt, zowel door bewoners die iets initiëren in hun wijk, als door beleidsmakers die een bepaald gebied meer op de kaart willen zetten, als door wetenschappers die de theoretische dimensies van het begrip aan het verkennen zijn (Strydom et al., 2018). Maar ondanks die groeiende aandacht voor *placemaking*, blijft het vaak onduidelijk wat *placemaking* nu precies is. Er zijn oneindig veel definities van *placemaking* in omloop, die ook nog eens vaak flink uiteenlopen. Een de meest opvallende verschillen is dat *placemaking* vaak als een *bottom-up* proces, maar net zo vaak als een *top-down* proces wordt gezien. Wanneer *placemaking* een *bottom-up* proces is, ligt het initiatief dicht bij de bewoners zelf, en zullen ze vaak met eigen handen en met elkaar de openbare ruimte in hun buurt opleuken, om zo plekken creëren om elkaar te ontmoeten (Akbar & Edelenbos, 2021; Goralnik et al., 2022). Wanneer *placemaking* een *top-down* proces is, ligt het initiatief juist bij gemeenten of projectontwikkelaars, die middels *placemaking*

mensen alvast willen trekken naar beoogde grootschalige gebiedsontwikkelingen (Sweeney et al., 2018; Wyckoff, 2014).

1.1 ONTSTAAN EN DEFINITIE VAN PLACEMAKING

Rond de jaren zestig van de vorige eeuw ontstond er in de Verenigde Staten een beweging die het creëren van steden voor *mensen* vooropstelde. Theoretici als Jane Jacobs en William H. Whyte zetten zich af tegen het ontwerp van monofunctionele Amerikaanse binnensteden, de onbegrensde groei van woningen en de focus op winkelcentra en autowegen (Rommens et al., 2022). De nadruk in stadsontwikkeling moest weer meer komen te liggen op het daadwerkelijke menselijke gebruik van de ruimte en de sociale samenhang in wijken. Jacobs omschreef al in de jaren '60 het belang van intensief gebruikte openbare ruimten, wat naast levendigheid zou zorgen voor meer sociale controle: *“eyes on the street”* (Jacobs, 2011). Whyte onderzocht hoe plekken in de stad daadwerkelijk gebruikt werden, door openbare ruimten te observeren en te spreken met gebruikers. Hij pleitte dan ook voor een *bottom-up* benadering bij de creatie van deze plekken (Whyte, 1980). Het werk van Jacobs en Whyte luidde het begin in van de *placemaking* beweging, waarin stedenbouwkundigen en (landschaps)architecten in het ontwerp van de openbare ruimten de gebruiker weer centraal gingen stellen, en plekken gingen ontwerpen die plezierig waren om te vertoeven (Rommens et al., 2022).

Tegenwoordig doen tal van definities van placemaking de ronde. Wyckoff (2014, p.2) definieert placemaking als “...the process of creating quality places that people want to live, work, play and learn in.” En Akbar en Edelenbos (2021, p. 4) omschrijven placemaking als: “...an activity of integrating various actors’ viewpoints and functions in order to transform urban spaces; by not only viewing place as static spatial aspect and designing the physical form but also taking into consideration the social processes that construct places”. Project for Public Spaces (PPS), een non-profit uit de Verenigde Staten die zich wereldwijd inzet voor de promotie van placemaking, ziet placemaking als een proces waarin mensen publieke ruimtes collectief opnieuw verbeelden en uitvinden (PPS, z.d.). Een vergelijkbare definitie wordt geformuleerd door het Europese placemaking netwerk *Placemaking Europe*, dat placemaking ziet als het proces waarbij een gemeenschap en haar voorvechters een ruimte (*space*) transformeren in een betekenisvolle plek (*place*) (Placemaking Europe, z.d.).

1.2 TRANSFORMATIE, BETROKKENHEID EN PLAATSGEVOEL

Ondanks deze verschillende interpretaties van placemaking, komen er steeds drie elementen terug die inherent lijken te zijn aan de term: transformatie, betrokkenheid en plaatsgevoel, ook wel *sense of place*¹ (Rommens et al., 2022). Ten eerste betreft placemaking altijd een fysieke ruimte die op de een of andere manier getransformeerd wordt. Transformatie doelt op de fysieke verandering die plaatsvindt als onderdeel van een stedelijk

ontwikkelingsvraagstuk. Denk bijvoorbeeld aan de grootschalige herstructurering van industriële gebieden waar de bedrijvigheid is opgedroogd, maar ook geveltuintjes die worden aangelegd door bewoners om hun straten op te leuken en een aangenamer straatbeeld te creëren.

Bij deze transformatie hoort dan ook een bepaalde mate en vorm van betrokkenheid. Dit is het tweede, steeds terugkerende, element van placemaking: het samen doen. Betrokkenheid kan de vorm aannemen van standaard participatie in gebiedsontwikkelingen, met verschillen in zeggenschap en stadia van betrokkenheid (cf. Arnstein, 1969). Dit kan variëren van enkel ‘informer’, waarbij een bewoner of andere participant op de hoogte gehouden wordt van ontwikkelingen, tot co-creatie waarbij alle betrokkenen zeggenschap hebben en invloed kunnen uitoefenen op het proces. Uiteraard heeft het type participatie invloed op de betrokkenheid die mensen voelen bij veranderingen in de ruimte. Naast zulke van bovenaf geïnitieerde participatie kan betrokkenheid ook betekenen dat de eerdergenoemde groep burens met elkaar een moestuin wil aanleggen, en samen de aarde wil ompspitten en zaden planten. Of dat een groep mensen, die het niet eens zijn met bepaalde sloopplannen, uit protest leuzen op muren schrijven en zich op die manier de ruimte transformeren en meer ‘eigen-maken’.

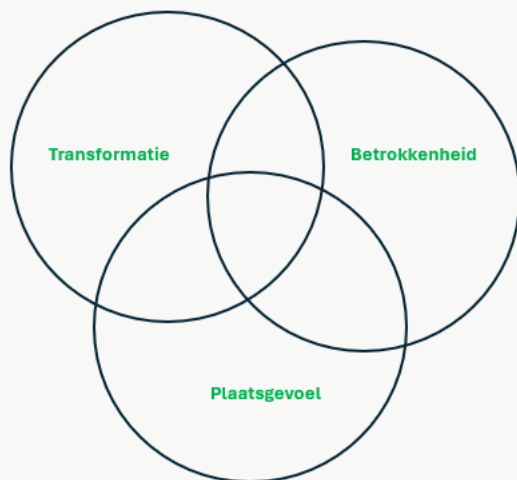
Het derde, steeds terugkerende element van placemaking is ‘plaatsgevoel’. Een plaatsgevoel staat voor het ‘gevoel’ dat mensen hebben bij een bepaalde plek, de manier waarop ze zich met een plek verbonden voelen (Meetiayagoda,

¹ In het vervolg van dit stuk zullen we plaatsgevoel aanhouden als concept, al wordt hier doorgaans naar

gerefereerd in de literatuur als *sense of place*. Voor de leesbaarheid van dit rapport houden we ‘plaatsgevoel’ aan in de tekst.

Amarawickrama, Mahanama, & Ley, 2024). Plaatsgevoel en betrokkenheid zijn sterk met elkaar verbonden in placemaking (Ellery & Ellery, 2019), in de zin dat betrokkenheid in het placemaking proces nodig is om tot een plaatsgevoel te komen. In hun baanbrekende artikel over placemaking uit 2019, creëerden Ellery en Ellery een ‘continuüm’ waarin ze de waarschijnlijkheid weergeven dat plaatsgevoel de uitkomst is van een participatieproces, gebaseerd op de participatieladder van Arnstein (1969). Hoe meer top-down het participatieproces, waarbij de bewoners slechts ‘partners’ zijn, des te onwaarschijnlijker dat zij een toenemende mate van plaatsgevoel zullen ervaren. En hoe meer bewoners zelf controle ervaren – en het proces dus veel meer gemeenschaps-gedreven is – hoe waarschijnlijker het is dat bewoners een toename van hun plaatsgevoel ervaren.

Om terug te komen op onze definitie van placemaking, betreft het dus transformatie van ruimte, waarbij betrokkenheid van bewoners zorgt voor een toegenomen plaatsgevoel.

Figuur 1: drie kernelementen van placemaking (uit Rommens et al., 2022)

1.3 HET BELANG VAN PLAATSGEVOEL

Waar betrokkenheid en transformatie vaak een plek hebben in gebiedsontwikkeling, is plaatsgevoel een echt onderscheidend element van placemaking. Het blijft echter een wat ongrijpbare term, die op verschillende manieren kan worden opgevat. Zo kan plaatsgevoel onder andere refereren aan een plaatsgebondenheid, sociale cohesie, een thuisgevoel, of kort gezegd de manier waarop mensen een band vormen met hun omgeving (Meetiayagoda et al., 2024). Juist plaatsgevoel is belangrijk in het onderscheid tussen placemaking en meer reguliere participatieprocessen in gebiedsontwikkeling. Placemaking heeft als hoofddoel een toegenomen plaatsgevoel, een toegenomen binding tussen mensen en plekken.

Ellery en Ellery (2019) bieden een nuttige uiteenzetting van de vele contexten en disciplines waar plaatsgevoel bestudeerd wordt, waaronder de antropologie, sociologie en geografie. Dit varieert van de wijze waarop men een symbolische relatie of emotionele band ervaart met een plek, de ervaringen die individuen beleven in een specifieke setting (Low & Altman, 1992; Steele, 1981), collectieve herinneringen of herhaaldelijke gebeurtenissen op een specifieke plek wat mensen aan deze plek verbindt (Tuan, 1977), tot gemeenschapsbinding en lokale sentimenten ten opzichte van een plek (Jackson, 1994). Omdat de placemaking definitie die wij hanteren gaat over een proces van *betekenisgeving* in de transformatie van ruimte naar plekken, zullen wij plaatsgevoel vanaf nu definiëren als *de betekenis die mensen koppelen aan een bepaalde plek*.

Het creëren of versterken van een plaatsgevoel kan een sterk gemeenschapsgevoel teweegbrengen en wordt door bepaalde auteurs

zelfs gezien als een vorm van sociaal kapitaal dat mensen in staat stelt zich te verankeren in hun gemeenschap en bijdraagt aan het ontwikkelen van hun persoonlijke identiteit, een gevoel van ergens 'bij horen' (Ellery & Ellery, 2019; Slingerland et al., 2020). Daarnaast kan het bijdragen aan het gevoel van welzijn en leefbaarheid (Ellery & Ellery, 2019). Zo zijn geluiden, de verbeelding, ambiance, kleuren, texturen, allemaal van belang in het creëren of ervaren van plekken. Dit laat zien dat plaatsgevoel verbonden is aan verschillende dimensies. Enerzijds heeft het te maken als het 'erbij horen', wat zowel refereert aan een *plaatsdimensie* als aan een *gemeenschapsdimensie*. Daarnaast zouden we ook nog kunnen spreken van een dimensie van *tijd*, omdat mensen zowel hun herinneringen en als toekomstbeelden op plekken kunnen projecteren en zich met deze plek-gebonden projecties verbonden kunnen voelen. Placemaking kan dus een wijze zijn om plaatsgevoel te versterken, omdat het een proces is van betekenisgeving (Meetiyagoda 2024). Dit kan leiden tot verscheidene effecten, zoals buurtbinding, trots van de gemeenschap, gezondheid, duurzaamheid, veiligheid, economische ontwikkeling en sociale rechtvaardigheid (Silbergberg, Lorah, Disbrow & Muessig, 2013, in Ellery & Ellery, 2019).

In gebiedsontwikkelingen zijn vaak het vergroten van kapitaal of andere commercieel belangen het uiteindelijke doel. Juist daarom is het van groot belang om die derde dimensie van placemaking, namelijk plaatsgevoel, beter te gaan begrijpen. Dit sluit bovendien aan bij de oproep om ook in participatieprocessen in gebiedsontwikkelingen meer aandacht te geven aan affectieve aspecten (Verloo, 2021). Juist affectieve aspecten als, o.a., gevoelde *binding* (met een plek), *betekenis* en *betrokkenheid*,

vertrouwen, het belang en de kwaliteit van *informele relaties*, *respect* en *moraliteit* maken dat burgers zich erkend voelen en vergroten hun betrokkenheid in ruimtelijke transformatie (Mannarini et al., 2010). Affectiviteit heeft daarmee een sterke link met het plaatsgevoel van placemaking, waarbij bewoners en gebruikers een specifieke ruimte (*space*) samen transformeren tot betekenisvolle plek (*place*) (Dupre, 2019; Rommens et al., 2022) – waarbij er niet één partij is die anderen wil meenemen in een van tevoren ingekaderde visie (Boonstra & Boelens, 2011), maar er juist een bredere verbinding tussen mensen en plekken ontstaat.

In de literatuur rondom placemaking zijn er weliswaar enkele studies gedaan naar het belang van affect (o.a. Duff, 2010; Jones & Evans, 2012; Breek, Eshuis & Hermes, 2021), maar daarin lijkt affect zelden te worden uitgedrukt als middel tot het vergroten en versterken van een plaatsgevoel. Laat staan dat in deze studies de governance dimensie van placemaking (het 'samen doen' van bewoners, gebruikers, maar ook institutionele partijen zoals gemeenten, projectontwikkelaars of woningbouwcorporaties) aan bod komt. Daarnaast zijn er enkele studies beschikbaar over placemaking en emotie (o.a. Duffy, Nairn, Kraftl & Skelton, 2016; Qamaruz Zaman, 2021), maar wij benadrukken in dit onderzoek juist het verschil tussen emoties en affect. Waar emoties vaak juist de expressie, de wijze van uitdrukken van een 'gevoel' zijn, legt affect nog meer de nadruk op de *relationaliteit*, de onderliggende verbondenheid, tussen mensen en plekken, en daarmee de werking van placemaking.

1.4 FOCUS EN VRAAGSTELLING VAN HET ONDERZOEK

Van de drie eerder beschreven placemaking kenmerken zal de focus in dit onderzoek dan ook het meest komen te liggen op plaatsgevoel, als dimensie die uiting geeft aan de affectieve dimensie van betrokkenheid in ruimtelijke transformatie. Het uitvouwen of ontwarren van het concept 'affect' kan helpen om plaatsgevoel, dat toch veelal als vrij abstract kan worden ervaren, beter te begrijpen, tastbaar te maken en inzichtelijk te maken hoe placemaking verbindend kan werken. We stellen daarbij de volgende onderzoeksvraag:

Op welke manieren wordt er in placemaking ruimte gegeven aan "affect" en welke lessen kunnen we daaruit trekken voor het verbinden van mensen en plekken?

Deze onderzoeksvraag beantwoorden we aan de hand van recente placemaking-projecten in drie gemeenten: Zoetermeer, Vlaardingen en Rotterdam. Alle drie werken ze met placemaking, maar op heel verschillende manieren en in verschillende contexten. Door de processen van placemaking en interacties tussen ambtenaren, bewoners, lokale ondernemers en zelfstandige placemakers te analyseren op het 'ruimte geven aan affect', kunnen we professionals die bezig zijn met placemaking concrete inzichten bieden over verschillende typen affecten en hoe ze hier ruimte aan kunnen geven in ruimtelijke transformatieprocessen. Zo hopen we zowel de praktijk als de wetenschappelijke literatuur over placemaking te verrijken met de notie van affectiviteit. Voordat we op de drie praktijken van placemaking ingaan, zullen we eerst het concept placemaking verder (theoretisch) uiteenzetten.

HOOFDSTUK 2: PLEKKEN MAKEN

Dit hoofdstuk vormt een verdere theoretische uiteenzetting van het concept placemaking, de ontstaansgeschiedenis van het gedachtengoed en het – voor placemaking cruciale – verschil tussen ruimte en plek. Dit doen we aan de hand van de ‘triade van ruimte’ van Henri Lefebvre. Zijn ideeën helpen ons om theoretisch te onderbouwen dat affect een belangrijke rol speelt in placemaking. Dit doen we door onder andere de concepten van relationaliteit en assemblages aan de theoretische uiteenzetting toe te voegen.

2.1 OVER RUIMTE EN PLEK

Naast de eerdergenoemde dimensies van transformatie, betrokkenheid en plaatsgevoel, willen we hier nog een andere, cruciale dimensie van placemaking aanstippen, namelijk het onderscheid van ruimte en plek. Ofwel, de wijze waarop placemaking in staat is om ruimtes te transformeren tot plekken, door een proces van betrokken betekenisgeving.

Figuur 2: Placemaking definitie (uit Rommens et al., 2022)

De discussie over het verschil tussen deze twee begrippen (*space* en *place*) gaat al decennia terug in de geografie- en planningsliteratuur. In de placemaking literatuur wordt ervan uitgegaan dat betekenis wordt gegeven bij de creatie van plekken, waar dit bij ruimte niet het geval is. Ruimte wordt getransformeerd tot een plek door culturele en persoonlijke relaties (cf. Heidegger, 1971), door bewustzijn te creëren

door ervaringen van mensen, wat tevens een gemeenschapsgevoel en mate van collectiviteit teweegbrengt (Basso, 1996). Denk aan het verschil tussen een huis (ruimte) en een thuis (plek). In het laatste geval geeft de bewoner *betekenis* aan de ruimte waar hij of zij zich bevindt.

Het onderscheid tussen ruimte en plek, en specifiek, het vermogen van placemaking om ruimte in plekken te transformeren, heeft tevens een meerwaarde voor het thema van dit onderzoek, namelijk affectiviteit. Het aanwezig zijn op een plek is een affectieve en sociale manifestatie (Courage, 2020), waarbij de sfeer, geluiden, beleving en verbeelding een rol kunnen spelen. De binding die hieruit voortkomt – met de plek en met de mensen op de plek – is precies dat plaatsgevoel waar placemaking op voortbouwt. Het betreft de verscheidenheid aan manieren waarop mensen een band vormen met de omgeving waar zij zich bevinden (Meethiyagoda et al., 2024). Op deze verbindingen met plaatsgevoel en affect zal later worden ingegaan, nadat we het samenspel tussen ruimte en plekken verder uiteen hebben gezet. Om het onderscheid tussen ruimte en plek duidelijker te maken introduceerde Lefebvre een ‘triade van ruimte’. Daarmee wilde hij de conceptuele fragmentatie van ruimte als mentaal, fysiek, of sociaal weer bijeenbrengen. Hij onderscheidt ‘conceptuele ruimte’ (*conceived space*), ‘geleefde ruimte’ (*lived space*) en de ‘ruimtelijke praktijk’ (*perceived space*) (Lefebvre, 1991).

De ‘conceptuele ruimte’ is de geconstrueerde ruimte van professionals en technocraten zoals stedenbouwkundigen, architecten, de overheid,

ontwikkelaars, geografen, wetenschappers en andere deskundigen. Zij construeren de ruimte door onder andere borden of andere tekens, jargon en codes. In feite is het de 'ruimte van kapitaal', waardoor het een substantiële rol speelt en een grote invloed kan uitoefenen op de productie van ruimte. De representatie van ruimte vindt bijvoorbeeld zijn uiting in torens, monumenten en fabrieken. Maar tegelijkertijd wordt het ook gereflecteerd in bureaucratisch en politiek gezag, dat volgens Merrifield (1993) onlosmakelijk verbonden is met repressieve ruimte. Mede omdat de ruimte van representatie de dominante ruimte is in onze samenleving, weegt het geheel (*the space of the whole*) op het lokale en het 'dagelijks leven'. Volgens Lefebvre is dit type ruimte abstract omdat het ideologie en kennis verankert in zijn praktijk.

De 'geleefde ruimte' is volgens Merrifield (1993) ook wel *direct* geleefde ruimte, de ruimte van het alledaagse leven. Het is dus de ruimte waar mensen specifieke betekenissen aan verbinden, die vaak uit het dagelijks leven, het terloopse gebruik van de ruimte voortkomen. Denk aan een park waar mensen jarenlang bijeenkomen om samen te eten, te bidden, te dansen, waardoor het park met steeds meer herinneringen en betekenissen geladen wordt. De geleefde ruimte kan ook gerepresenteerd worden door betekenissen die geen fysiek bestaan kennen, denk bijvoorbeeld aan kunstzinnige interpretaties, en de ervaren symbolen en beelden van de gebruiker. De geleefde ruimte overlapt de puur fysieke ruimte, door de objecten die zich in de ruimte bevinden een symbolische betekenis te geven. Geleefde ruimte zou eigenlijk een synoniem kunnen zijn voor '*place*', omdat deze dagelijkse praktijken plaatsgebonden zijn. Toch kan je niet stellen dat plekken enkel geleefde ruimte

vertegenwoordigen: "[*place*] is het 'moment' waarop de conceptuele, waargenomen en geleefde ruimte een zekere gestructureerde samenhang verwezenlijken" (Merrifield, 1993, p. 10).

De 'ruimtelijke praktijk' openbaart zich door de ruimte van de samenleving te ontcijferen. Het gaat er hier om hoe mensen de conceptuele ruimte *gebruiken*. Volgens Lefebvre is hoe een ruimte wordt gebruikt nauw verwant aan hoe een ruimte wordt *waargenomen* door mensen. De percepties die mensen hebben van een ruimte bepalen namelijk hun dagelijkse realiteit, ofwel hoe ze de ruimte gebruiken. Denk aan vaste routes naar school of werk, netwerken van plekken, en patronen van interactie (in Merrifield, 1993). Daarnaast nemen ruimtelijke praktijken een speciale rol in, omdat ze nauw verbonden zijn met zowel de conceptuele als de geleefde ruimte. Enerzijds omvatten ze symbolen, beelden en percepties van lokale mensen, gangs, subculturen ook vaak ruimtelijke gebruiken. Anderzijds kan deze lokale symboliek zich ook richten op het daadwerkelijke landschap (monumenten, gebouwen) dat gecreëerd is door dominante ruimtelijke praktijken. Denk bijvoorbeeld aan een groep skaters die de trappen van een advocatenkantoor gebruiken om te skaten. Hiermee projecteren zij hun eigen betekenissen op de conceptuele ruimte die niet per se altijd zo bedoeld was. Zo raken deze objecten uit de conceptuele ruimte doordrongen van betekenis in het dagelijks leven van mensen. De ruimtelijke praktijk heeft dus een mediërende rol in het reproduceren van de scheiding tussen ruimte en plekken (Merrifield, 1993).

2.2 PLACEMAKING IS DYNAMISCH EN MEERVOUDIG

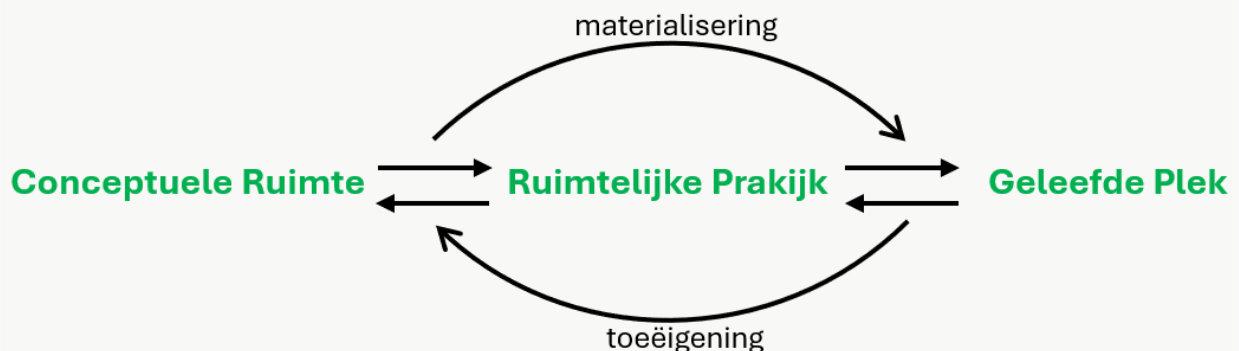
Deze drie manieren om ruimte te begrijpen (conceptueel, geleefd en gebruikt) worden continu en simultaan door elkaar geproduceerd. Volgens Lefebvre (in Merrifield, 1993) domineert de conceptuele ruimte echter de andere twee ruimtelijke vormen. Het dagelijks leven wordt uitgedragen op plekken. De 'strijd' om ruimte waar hij het over heeft is in dit geval het moment van strijd tussen conceptuele ruimte en geleefde plekken door daadwerkelijke menselijke ervaringen en betekenissen. In zekere zin is de geleefde ruimte een ruimte die ongrijpbaar is en die de 'conceptuele' ruimte kan proberen te veranderen en toe te eigenen. De conceptuele ruimte zal in de geleefde ruimte 'ingrijpen', en deze rationaliseren en codificeren.

Kortom, volgens Lefebvre domineert de conceptuele ruimte dus de geleefde en waargenomen ruimte. De ruimte waar hij over spreekt benoemt hij ook wel als 'het geheel' (*the whole*), dat is opgemaakt uit – onder andere – kapitalistische processen. Hierdoor is ruimte doordrongen van politiek en is er altijd sprake van een sociaal conflict door de spanning tussen het gebruik van sociale ruimte en commerciële ruimte (privaat eigendom). De wisselwerking tussen ruimte en plekken is in zekere zin een dialectisch iets, omdat ruimte betekenis verkrijgt

door plekken (het materialiseert zich op plekken) en plekken een 'momentopname' zijn, terwijl

ruimte tegelijkertijd wordt opgemaakt uit plekken. Het is in ieder geval van het grootste belang dat als we het over plekken hebben (en deze onderzoeken), we ons terdege bewust moeten zijn van de dominante conceptuele ruimtelijke praktijken die hierachter schuilen.

Lefebvre (1991) zet zich daarmee dus af tegen plekken als neutrale loci, en met name tegen een dualistische kijk op plekken waarbij het ene eind van het continuüm geïnterpreteerd wordt als subjectief, relationeel en descriptief en het andere eind als objectief, wetenschappelijk en gebonden aan een specifieke locatie (in Merrifield, 1993). Plekken, en hun continue creatie, zijn nooit waardevrij. Zowel ruimte als plekken ontwikkelen zich voortdurend, en zijn daarmee sterk relationeel, *"always in a process of becoming"* (Massey, 2005: 32). Ruimte en plekken zijn beide meervoudig, komen tot stand in praktijken, en worden gevormd door meerdere identiteiten en eigenaarschap (Murdoch, 2006; Hillier, 2007). Ruimte is altijd in transformatie, net zoals er altijd pogingen gedaan worden om de ruimte te stabiliseren, bijvoorbeeld door de ruimte met betekenis te laden, en er dus eigenlijk een 'plek' van te maken. De consequentie daarvan is dat er sprake is van een voortdurende strijd over wiens

Figuur 3: Eigen interpretatie van Lefebvre's triade van ruimte

perceptie van de ruimte de prioriteit krijgt, wat het transformeren van ruimte naar plekken uiterst politiek kan maken (Murdoch, 2006: 9; Massey, 2005). Ook Trujillo-Pagan (2019) omschrijft plekken als domeinen waar verschillende actoren concurreren om ruimte en welke objecten en mensen er thuishoren. Op deze wijze tracht Trujillo-Pagan (2019) inclusie

en exclusie (*emplacement and displacement*) op plekken te begrijpen als onderdeel van een verwante dynamiek. Een plek is dus een relationeel veld wat zichtbaar maakt wie of wat er niet “thuishoort”. Vanuit deze gedachte worden plekken de samensmelting van ruimte en menselijke ervaring.

HOOFDSTUK 3: PLACEMAKING EN AFFECT

In dit hoofdstuk gaan we dieper in op het begrip “affect” en hoe het al dan niet te onderzoeken is – onder andere door het verschil tussen affect en emotie duidelijk uiteen te zetten. Om affect concreter te verbinden aan placemaking, gaan we vervolgens in op “affectieve praktijken”. We sluiten het hoofdstuk af door samen te vatten hoe plaatsgevoel, geleefde ruimte en affect zich tot elkaar verhouden, en hoe deze concepten samen de theoretische basis van dit onderzoek vormen.

3.1 AFFECT

Voordat we dieper ingaan op het begrip affect, willen we eerst het verschil tussen affect en emotie duiden, aangezien deze twee begrippen nogal eens door elkaar heen lopen en met elkaar worden verward. *Emotie* staat vaak een kortstondige, intense, psychologische individuele en/of collectieve reactie op een specifieke gebeurtenis of prikkel, die zich bijvoorbeeld uit als blijdschap, verdriet, boosheid of angst (Wetherell, 2012). Uiteraard kent de term emotie een bredere complexiteit dan dit, maar het zijn voornamelijk expressies, reacties en momenten. *Affect*, daarentegen, is veel ongrijpbarder, ondergrondser en onbewuster. Volgens Wetherell (2012) verwijst affect meer dan emotie naar algemene modi van verandering, invloed en beweging: “*We could talk, for instance, about ‘being affected’ by an event, even if it is not quite clear what the impact is.*” (2012, p. 2). Affect is eerder een sfeer, een kracht, een actieve relatie. Emotie is dan een momentopname waarin het affect als het ware naar de oppervlakte komt, vorm krijgt en zich uit bij een individu met bijvoorbeeld een lach of een traan. Sarah Ahmed (2004) onderscheidt daarin

“*emotional subjects*” en “*affecting objects*”, ofwel datgene waar een verbindende kracht van uitgaat, en diegene die uiting geeft aan die verbindende kracht. En aangezien er natuurlijk een wisselwerking is tussen deze twee, kan “affect” zich volgens Ahmed ook ophopen rondom een figuur of symbool, en weer nieuwe affecten aantrekken en verzamelen. We moeten affect dus breder opvatten dan emotie, om te voorkomen dat we het reduceren tot specifieke emotionele expressies (Duff, 2010).

Toch blijft affect als concept lastig te duiden. Affect hangt namelijk samen met subjectieve ervaringen en complexe interacties tussen mens en omgeving. Het is niet te vatten in objectieve meetbare termen of strikt rationele categorieën, waar beleidsdiscours en wetenschappelijk onderzoek vaak de neiging toe hebben. Volgens Massumi (2017) is affect een intensiteit die zich onttrekt aan representatie, een proces dat niet kan worden gevangen in vaste betekenissen, discourse of ideologische kaders. Daarmee stelt Pile (2010) dat affect, in de ultieme vorm, überhaupt niet vast te grijpen of te reduceren is. Onderzoek naar affect kan het dus nooit als een opzichzelfstaand object, ding of project behandelen, omdat het daarmee juist van verbindende betekenis onttrokken raakt. Wel kan onderzoek naar affect laten zien, in navolging van Sarah Ahmed (2004) en David Harvey (2002), hoe affect een vormende rol speelt in sociale, culturele en politieke structuren, en hoe bepaalde affecten verdwijnen in het dominante discours, terwijl anderen op de voorgrond komen te staan (o.a. Wetherell, 2015; White, 2017). Binnen placemaking zou dit bijvoorbeeld kunnen betekenen dat in ruimtelijke transformatieprocessen de

conceptuele ruimte dominant wordt over de geleefde ruimte. In dit onderzoek zijn wij dan ook op zoek naar manieren waarop we kunnen waarnemen hoe er in placemaking processen ruimte wordt gegeven aan affect, en zo ja, aan welk affect.

Een manier om affect als concept inzichtelijker te maken wordt geboden door Wetherell (2012, 2015), die beargumenteert dat ‘affectieve praktijken’ inzicht kunnen bieden in de werking van affect. Deze benadering biedt nuttige handvatten voor placemaking.

3.2 AFFECTIEVE PRAKTIJKEN

Margaret Wetherell (2012) beargumenteert dat een ‘praktijk’ een passende benaming is om affect te verklaren, omdat het een herkenbare term is in de sociale wetenschappen die voldoende ruimte biedt om het concept affect te kunnen omvatten. Volgens Wetherell krijgt affect vorm in sociale praktijken, ofwel specifieke manieren van werken. Een praktijk kan worden gezien als een patroon dat bestaat uit verschillende acties die de praktijk reproduceren. Denk aan bijvoorbeeld een buurvrouw die altijd op een stoel naast haar voordeur zit, waardoor ze gesprekjes kan aanknopen met de hele buurt. Langzamerhand bouwt ze een atmosfeer van nabijheid en herkenning op voor andere buurtbewoners. Of iemand die elke dag met zijn hond langs de speeltuin wandelt, waardoor bij de spelende kinderen op een gegeven moment de verwachting wordt gecreëerd dat de hond er weer aankomt, wat op zijn beurt zorgt voor een bepaalde sfeer en gevoelens.

Deze sferen worden dus beïnvloed door praktijken. Anderson (2009) noemt het voorbeeld van voetbalstadia of concertzalen

waar een bepaalde sfeer hangt. Deze sferen kunnen versterkt worden door praktijken, zoals architectuur, interieurontwerp en decorontwerp, door middel van bijvoorbeeld het arrangeren van licht, symbolen, geluid en teksten (Anderson, 2009). Het is echter belangrijk om op te merken dat de bovengenoemde dingen waaruit atmosferen voortkomen niet reduceerbaar zijn tot deze dingen zelf. Als een sfeer bijvoorbeeld huiselijk is, of sereen, overstijgen deze quasi-autonome affectieve kwaliteiten de dingen waaruit ze voortkomen. Als men zich op een plek begeeft, zal deze plek ook invloed uitoefenen op het individu: “To experience place is to be affected by place” (Duff, 2010, p. 881)”. Het is dus een wederkerig proces, ofwel, mensen en plekken vormen elkaar. Op deze wijze lijken plekken belangrijke elementen te zijn in de samenstelling van affect (Thrift, 2004). Affecten die worden ervaren of gecreëerd op plekken dragen dus tegelijkertijd bij aan de productie en reproductie van plekken (refererend aan Lefebvre, 1991, in Duff, 2010). Alleen al “het aanwezig zijn op een plek [is] een affectief en sociaal fenomeen” (Courage, 2020:2).

Maar omdat omstandigheden, relaties en andere patronen telkens veranderen, is ‘affectieve praktijk’ een continue stroom aan open en flexibele patronen, al naar gelang een veranderde context waar de praktijk zich begeeft. Een individu kan worden gezien als de ‘drager’ van een affectieve praktijk, zoals bijvoorbeeld de buurvrouw op het stoeltje of de hond eigenaar. Naast de praktijk, ‘draagt’ de persoon ook bepaalde geroutineerde manieren van weten, begrijpen en willen. Dit individu *participeert* echter slechts hierin, de manieren behoren het individu niet toe. Een praktijk, volgens Wetherell (2015, p. 10), is dus “een geroutineerde manier waarin lichamen worden

verplaatst, objecten worden verwerkt, onderwerpen worden behandeld, dingen worden beschreven en de wereld wordt begrepen.” Ze ziet affect ook wel als ‘belichaamde betekenisgeving’ (Wetherell, 2012).

Volgens Wetherell (2015) kunnen we, door ons op *praktijken* te richten in plaats van enkel emotie, relationaliteit terugbrengen in onderzoek naar affect. Als we deze redenatie aanhouden om Ahmed’s werk verder toe te lichten, benadrukt ze dat affectieve praktijken altijd “over” iets gaan. Ze zijn dus intentioneel. Vaak betreft dit een bepaalde oriëntatie richting

een specifiek object. Dit betekent dus *niet* dat objecten van zichzelf affectief zijn. Affect bevindt zich juist in de *relatie* tussen objecten en subjecten. Herhaling kan de aard van, en de relaties tussen objecten en subjecten wel materialiseren en ‘vastzetten’. Affect is dus gedistribueerd, het is een relationeel fenomeen dat tussen verschillende elementen in leeft. Subjecten kunnen niet los worden gezien van objecten, evenals dat individuen niet los gezien kunnen worden van hun contexten. Dit is dan ook, volgens Wetherell (2015), waarom er zoveel kracht schuilt in een concept als een *affectieve praktijk*.

3.3 HET WORDINGSPROCES VAN GELEEFDE, AFFECTIEVE PLEKKEN

Er kunnen verschillende parallellen getrokken worden tussen de concepten plaatsgevoel, affect en geleefde plekken. De uiteenzettingen hierboven wekken de suggestie dat affect het – vaak ongrijpbare –gevoelsmatige van plaatsgevoel kan helpen blootleggen. Plaatsgevoel wordt namelijk vaak omschreven als de manier waarop mensen emotionele banden of symbolische relaties met plekken ervaren (Ellery & Ellery, 2019) en het ervaren van een plaatsgevoel kan worden gezien als een ‘affectief en sociaal fenomeen’ (Courage, 2020, p. 1). Tegelijkertijd lijkt plaatsgevoel dus te refereren naar geleefde plekken, zoals geïntroduceerd door Lefebvre (1991). Plaatsgevoel is namelijk doordrongen van symbolische associaties en interpretaties van ruimte. De keuze voor affect, ten opzichte van emotie, komt hier ook helder naar voren. Een plek is namelijk een momentopname, waardoor deze dus altijd “gemaakt” moet worden, anders vervliegt het moment weer. Dit “makende” element van placemaking kan worden gekoppeld aan een van de kernelementen die

eerder benoemd zijn, namelijk ‘transformatie’ (Rommens et al., 2022). Affect werkt hierin als een samenbindende kracht. Dit zou niet mogelijk zijn door enkel naar emoties te kijken, aangezien in dat geval zowel “plek” als “emotie” een momentopname zijn die je tracht te onderzoeken. Evenals ruimte kan affect niet worden gezien als *ding*, maar is het een continu wordingsproces. Door affect te betrekken creëer je het “makende” aspect van placemaking.

Placemaking kan een wijze zijn om plaatsgevoel en dus affect te versterken, omdat het een proces is van betekenisgeving. Wetherell refereerde eerder ook naar affect als “belichaamde betekenisgeving” (2012, p. 13). Volgens deze zienswijze zouden we placemaking dus kunnen definiëren als een materieel, belichaamd betekenisgevingsproces wat tot stand komt door affect: ofwel een affectieve praktijk. In feite werkt affect hierin als een zekere zwaartekracht die de vervliegende ruimte vastbindt in plek.

Praktijken kunnen voor mensen als middel dienen om plekken te produceren. Een voorbeeld hiervan wordt geïllustreerd in de studie van Duff (2010) naar affectieve ervaringen van jongeren in Vancouver rondom plekken. Al maakten ze ook gebruik van meer 'reguliere' plekken, zoals parken, cafés, en winkelcentra, kwamen er daarnaast meer ongebruikelijke plekken naar voren uit de studie, zoals daken van parkeergarages. De jongeren worstelden namelijk vaak met het vinden van plekken waar zij zich thuis voelden en waar ze betekenis aan konden verbinden. Dit zorgde ervoor dat zij soms conceptuele ruimte 'claimden' waar spanningen konden ontstaan tussen publieke en private ruimte. Dit voorbeeld laat goed zien hoe het affect van deze jongeren niet standaard wordt meegenomen in bijvoorbeeld het ontwerp van de buitenruimte. In feite creëerden zij zelfs 'nieuwe' affectieve (en dus geleefde) plekken (Duff, 2010). Volgens Duff (2010) was het vooral de *affectieve kracht* van deze praktijken die ervoor zorgde dat er plekken werden gecreëerd. Dit doet denken aan de *ruimtelijke praktijken* waar Lefebvre (1991) over spreekt, die de conceptuele en de geleefde ruimte aan elkaar verbinden. Doordat de jongeren in de conceptuele ruimte van gebouwen, wegen en andere vormen van formele ruimte hun eigen praktijken creëren, verbinden ze zo hun leefwereld met de materiele omgeving. Zo gebruikten ze bijvoorbeeld een binnenplaats van een verzekeringmaatschappij, een parkeergarage van een winkelcentrum en een parkje onder de afrit van een brug om te skaten (Duff, 2010). Het opmerkelijke was dat ze liever niet wilden skaten in de daarvoor bestemde skateparken, omdat deze niet het gevoel van vrijheid en privacy konden bieden wat zij wel ervaarden op de andere plekken. Door de ruimtelijke, affectieve praktijken van de

jongeren ontstaan er affectieve atmosferen en tegelijkertijd is dit een continu wordingsproces van de creatie van affectieve plekken.

De verbinding van affect met plekken, en dus placemaking, wordt op een inzichtelijke wijze uiteengezet door Duff (2010). Hij bouwt voort op het idee dat Edward Casey (2001) introduceerde om de relatie tussen affect en plekken te kunnen duiden. Casey gebruikt hiervoor de termen *thick* en *thin places*, of 'verdichtte' en 'verdunde' plekken. Verdichtte plekken komen voort uit de wisselwerking tussen affect, gewoonten en betekenis. Ze nodigen uit tot een diepgaande betrokkenheid bij de plek en scheppen tegelijkertijd mogelijkheden voor meer affectieve ervaringen en persoonlijke ontwikkeling (Duff, 2010). Verdunde plekken missen de kracht en inhoud die verdichtte plekken in zich hebben. Ze bieden geen specifieke positieve ervaring of een aanleiding voor een individu om tijd op de plek door te brengen, omdat ze vaak zijn ontdaan van elke vorm van eigenheid. Volgens Duff (2010) worden verdichtte plekken even goed gemaakt als dat ze worden ontdekt, omdat ze ontstaan door de wisselwerking van affect en praktijk.

Als een groep mensen binding voelt met een bepaalde plek, kan dit zodoende telkens weer veranderen door betekenissen die andere mensen op dezelfde plek ervaren. In feite is dit dus de wording van een verdichtte plek. Of, om het simpeler te verwoorden, de *betekenis* van de plek wordt eigenlijk 'dichter', en neemt dus toe. Hoe meer mensen betekenis ervaren op een bepaalde plek, hoe dichter deze wordt. We zouden dit ook kunnen zien als een geleefde plek die steeds meer vervlochten raakt van betekenis en symboliek (zie Lefebvre, 1991). Affect kan er dus voor zorgen dat mensen en plekken met elkaar *verbonden* worden, het kan

ervoor zorgen dan mensen zich er thuisvoelen, een plaatsgevoel ontwikkelen, en het kan betekenissen en doelen in een bepaalde buurt helpen vormgeven (Duff, 2010). Tegelijkertijd kan het creëren van dunne plekken, of het transformeren van verdichtte plekken in verdunde plekken, juist zorgen voor *fragmentatie*. De vraag is wanneer en hoe placemaking daadwerkelijk streeft naar een plaatsgevoel, en dus veel ruimte biedt aan affectieve praktijken, waardoor er geleefde plekken en affectieve atmosferen worden gecreëerd en behouden.

Kortom, aan de hand van al het bovenstaande zouden we placemaking kunnen conceptualiseren als een affectieve praktijk. Affect kunnen we namelijk zien als het “makende” in placemaking, wat vervolgens kan leiden tot een verhoogd plaatsgevoel en affectieve atmosfeer, wat een geleefde en verdichtte plek als resultaat heeft. In de overgang naar de empirie is het dus interessant om te onderzoeken welke affectieve praktijken er allemaal plaatsvinden op een bepaalde plek, en hoe dit vervolgens resulteert in verdichtte, affectieve plekken met een sterk plaatsgevoel.

HOOFDSTUK 4: METHODEN

Affect is vaak verborgen, ingepakt in lagen van emotie, relaties tussen mensen onderling en tussen mensen en objecten of plekken. Om dit goed te kunnen onderzoeken maken wij gebruik van een fenomenologische onderzoeksaanpak. De fenomenologie gaat uit van het interpreteren van menselijke ervaringen die veelal niet direct zichtbaar zijn (Seamon, 2000). Heidegger omschreef dit als 'vergetelheid' (Vergessenheit) - alledaagse fenomenen zijn veelal verborgen in verscheidene lagen van vergetelheid (Heidegger, 1927). Fenomenologisch onderzoek sluit goed aan bij onze studie naar affect in placemaking omdat het zich richt op de interpretatie van 'betekenis' en de geleefde ervaringen van mensen (Frechette et al., 2020). Dit sluit aan bij onze beschouwing van placemaking als een iteratief assemblageproces waarbij het gaat om het activeren van het bewustzijn van de toeschouwer, diens emoties en ervaring van de plek, die in het moment en door activiteit worden samengebracht (Sweeney et al., 2018). Ook is hierin een goede verbinding te maken met het werk van Lefebvre over geleefde ruimte, daar de uitdaging hier is om de ervaringen van mensen op plekken zichtbaar te maken en te vertalen in onderzoek. De focus ligt dus op de processen en (ver)wordingen in placemaking. Om erachter te komen hoe ruimte wordt gecreëerd voor affect in placemaking zullen we actoren (bewoners, ambtenaren, placemakers, ondernemers) volgen en vragen naar de betekenissen die zij verbinden aan specifieke plekken en processen.

4.1 CASUSSELECTIE

Dit onderzoek is uitgevoerd in samenwerking met drie gemeenten in Zuid-Holland:

Zoetermeer, Vlaardingen en Rotterdam. Zij zijn actief bezig met zowel bredere participatie als placemaking. In elke stad is er een placemaking casus geselecteerd. Omdat de drie casussen zo uiteenlopend zijn qua grootte, stadia, type betrokkenen en locatie in de stad bieden ze gezamenlijk een interessant startpunt voor een vergelijkend onderzoek. Zeker op het gebied van governance kan hierdoor inzichtelijk worden gemaakt waar de 'ruimte' dan precies zit voor affect in het proces van placemaking. Terugkomend op de drie kernelementen van placemaking verschillen de casussen dus op het vlak van zowel 'transformatie' als 'betrokkenheid'. De vraag is vervolgens hoe – of in hoeverre – een plaatsgevoel wordt ervaren door de betrokkenen en wat de invloed van de betreffende transformatie hierop is. Affect kan ons hier dus bij helpen, om het 'ongrijpbare' van plaatsgevoel te helpen duiden.

In Zoetermeer onderzochten we de placemaking in Entree, een grootschalig herontwikkelingsproject in een gebied waar voorheen vooral bedrijven gevestigd waren. In de komende jaren wordt hier gewerkt aan de ontwikkeling van een nieuwe woonwijk, en in de aanloop hier naartoe is de gemeente Zoetermeer bezig om door middel van placemaking de wijk te verbinden met omringende wijken en momentum te creëren voor de nieuwe ontwikkelingen. Dit doen zij momenteel vooral door programmering.

In Vlaardingen voerden we onderzoek uit in District U, een industrieel gebied wat ook getransformeerd zal worden naar een grote nieuwe woonwijk. In de overgang naar deze woonwijk zijn er tijdelijke containerwoningen neergezet om studenten en jonge professionals

te huisvesten. De projectontwikkelaars van het project hebben een placemaker aangesteld om activiteiten te organiseren in de periode tot en tijdens de bouw. Hiervoor is een pand beschikbaar gesteld wat kan dienen als bar en evenementenlocatie, maar er wordt ook gebruik gemaakt van de buitenruimte, door middel van kunst en het planten van groen.

In Rotterdam hebben we samengewerkt met Buurtklimaatje, een groen en sociaal initiatief in de wijk Carnisse, op Rotterdam-Zuid. De placemaking hier is dus vooral gericht op vergroening, maar heeft tegelijkertijd sociale binding als doel. Er is een centrale plek in de wijk gecreëerd, van waaruit activiteiten kunnen plaatsvinden: (G)ouwe Klouwe. Hier vinden diverse activiteiten plaats, zoals filmavonden, diners, en er is een circulaire werkplaats gevestigd. Daarnaast organiseert Buurtklimaatje, samen met bewonersgroep Groene Buurtmakers Carnisse, o.a. bollenplantdagen en lentemarkten.

Het project in Entree, Zoetermeer, bevond zich op het moment van dataverzameling in de beginfase. Het is de grootste ontwikkeling van deze studie en ook de placemaking verspreid zich over het hele gebied en tussen omliggende wijken. De betrokkenheid rondom de placemaking is van origine vrij top-down, vanuit de gemeente ingestoken en 'uitgevoerd' in de wijk. District U in Vlaardingen is ook een grote ontwikkeling en bevond zich in een iets verder stadium dan Entree. De tijdelijke woningen werden al bewoond en er vonden al actief placemaking activiteiten plaats op het moment van dataverzameling. De placemaking is hier ook top-down ingestoken, maar door de 'markt'; in dit geval de projectontwikkelaar. Wel is de placemaker in kwestie een Vlaardinger die al vele placemakingprojecten op zijn naam heeft staan. Hij heeft dus naast een commerciële

insteek ook persoonlijke binding met de omgeving. De placemaking verspreid zich niet over het hele gebied, maar beperkt zich voornamelijk tot de 'openbare' ruimte rondom de containerwoningen. In de laatste casus, Buurtklimaatje in Rotterdam, was de placemaking al in volle gang tijdens de dataverzameling. Het initiatief lijkt in eerste instantie kleiner dan de andere casussen qua fysieke ingrepen, maar rijkt door de hele wijk. De governance is voornamelijk bottom-up, omdat er voornamelijk veel door bewoners en ondernemers wordt gedaan. Wel is Buurtklimaatje in eerste instantie geïnitieerd door twee placemakers van buitenaf die financiering ontvingen van de gemeente. Deze diversiteit aan casussen kunnen ons dus in brede zin inzicht bieden over hoe er ervaren ruimte wordt geboden voor affect in placemaking.

4.2 DATA VERZAMELING

De data zijn verzameld in een periode van 15 maanden, van januari 2024 tot april 2025. Door het langere tijdsbestek waarin de dataverzameling plaatsvond was het mogelijk om de buurt in verschillende seizoenen, maar ook door het proces heen te volgen. Omdat het doel van dit onderzoek is om diepere ervaringen van mensen binnen een specifieke placemaking-praktijk bloot te leggen, is de insteek van dit onderzoek is logischerwijs kwalitatief, als ook deels inductief. Kwalitatief onderzoek biedt ons de mogelijkheid om dieper in te gaan op hetgeen mensen vertellen over hun ervaringen, om de bijbehorende affectieve praktijken te kunnen ontvouwen. Om het proces van het delen van ervaringen en gevoelens zo veel mogelijk te stimuleren, hebben wij ervoor gekozen om wandelinterviews (*narrative walks*) te organiseren. De wandelinterviews duurden gemiddeld tussen de 60 minuten en 150

minuten. Wandelen is van nature een belichaamde, gesitueerde en generatieve praktijk waar we als mensen dagelijks mee te maken hebben en die tevens kan beïnvloeden hoe we onze omgeving ervaren (Van Es & De Lange, 2020). De sociale wetenschappen kennen een lange traditie rondom wandelen, als artistieke en filosofische studie. Zo omschreef Jane Jacobs het trottoir als een ruimte voor ontmoeting terwijl we in beweging zijn, en politiseerde De Certeau wandelen als een zekere emancipatoire tactiek om de top-down stedelijke planning strategieën tegen te gaan (Van Es & De Lange, 2020). Als een wandelinterview niet mogelijk was hebben we in sommige gevallen ook korte interviews met bewoners gehouden in de wijk, tussen de 15 en 30 minuten.

Tijdens de wandelinterviews hebben we met respondenten ook foto's genomen van plekken die hen specifiek aanspreken, juist tegenstaan, of waar ze bepaalde ervaringen mee hebben. Door foto's te maken kunnen respondenten op een genuanceerdere wijze hun gebruiken en betekenissen belichten, die anders vaak verborgen blijven in niet-visuele methoden (Johnsen, May & Cloke, 2008). De beelden die uit de wandelinterviews voortkomen kunnen ons helpen de affectieve praktijken van mensen rondom plekken te ontrafelen. Daarnaast kunnen de foto's en hun uitleg helpen bepalen wanneer of in welke hoedanigheid een ruimte als conceptueel, of juist geleefd wordt ervaren.

Indien het niet mogelijk was om te wandelen en foto's te maken, bijvoorbeeld op evenementen waar we aanwezig waren, gebruiken we kaarten van de buurt. Respondenten maakten in dit geval een dus meer imaginaire wandeling over de paden en langs de plekken waar ze bepaalde ervaringen mee hadden. Het was mogelijk om op de kaarten te schrijven, er dingen op te plakken

of woorden bij te zetten. Zo werd de kaart eigenlijk een levende ruimte waar steeds meer betekenissen zich verzamelden op bepaalde locaties. Ook maken we in dit rapport gebruik van enkele eigen observaties van de momenten dat we ons in de buurten bevonden.

4.3 RESPONDENTENSELECTIE

In elk van de drie onderzochte steden hebben we geprobeerd een gelijke verdeling van respondenten aan te houden, qua aantallen, maar ook op het gebied van de rollen die ze innemen in de placemaking praktijk. Uiteindelijk hebben we ongeveer tien respondenten per casus gesproken. Het spreken van verschillende bewoners was van belang, omdat het er uiteindelijk voor een groot deel gaat om het achterhalen van verschillende affecten die leven in de buurt of op een specifieke plek. Bewoners besteden immers veel tijd in hun eigen leefomgeving. Hun beleving over de ervaren rol die zij innemen in het proces zijn ook van belang om mee te nemen, omdat hier de 'ruimte' zichtbaar kan worden die er aan hun affecten wordt geboden. Om ook het gemeentelijke perspectief – waar vanuit ruimte 'geboden' kan worden – te kunnen opnemen in dit verhaal, hebben we ervoor gekozen om een of twee ambtenaren per casus te spreken. Daarnaast hebben we enkele ondernemers uit een wijk benaderd om hun perspectief te delen. Uiteraard zijn ook de 'placemakers' van belang, in enkele gevallen was dit iemand die werkzaam was bij een gemeente, een projectontwikkelaar, maar ook bewoners nemen natuurlijk deze rol in. Alle respondenten zijn geanonimiseerd, alleen we hebben enkel de respondenten die een uitgesproken rol hebben in de wijk voorzien van een pseudoniem. De meeste bewoners zullen we

enkel aanduiden als ‘bewoner’, om herleiding tot een minimum te beperken.

quotes die zijn gecategoriseerd als ‘transformatie’ of ‘betrokkenheid’. Het

Entree, Zoetermeer		District U, Vlaardingen		Buurtklimaatje, Carnisse	
Respondent 1: Anna	Ambtenaar, placemaker	Respondent 12: Ilias	Placemaker (via projectontwikkelaar)	Respondent 22 & 23: David en Marie	2 Placemakers
Respondent 2: Lisa	Ambtenaar, communicatie adviseur	Respondent 13: Isabel	Ambtenaar	Respondent 24: Uhtred	Ambtenaar
Respondent 3 t/m 9	7 Bewoners	Respondent 14: Frank	Opzichter gebouw	Respondent 25 t/m 28	4 Bewoners
Respondent 10 & 11: Mark en Charlie	2 Lokale ondernemers	Respondent 15 t/m 21	7 Bewoners	Respondent 29 & 30: Reilly en Sara	2 Bewoners en placemakers
Totaal	11	Totaal	10	Totaal	9

De gepseudonimiseerde respondenten zijn in sommige gevallen nog steeds herleidbaar, en hebben daarom ook allemaal de kans gekregen om hun antwoorden nog eens in te zien voor publicatie en eventueel dingen te wijzigen.

4.4 ANALYSE METHODEN

De vooraf benoemde hoofdthema's hebben een deductief element in zich door de uitgebreide theoretische uiteenzetting, maar de precieze invulling van deze *sensitizing concepts* is inductief onderzocht. De interviews zijn getranscribeerd en vervolgens gecodeerd in Atlas.ti. Omdat de dataverzameling op grotendeels inductieve wijze gebeurde, hebben we geen vastomlijnde theoretische concepten aangehouden in de codering. Wel hebben we als thematische ordening de drie kernelementen van placemaking aangehouden: transformatie, betrokkenheid en plaatsgevoel. De quotes die wij onder 'plaatsgevoel' hebben geschaard laten met name de verscheidene affecten zien die leven in de buurt. De *ruimte* voor affect, is daarentegen voornamelijk te vinden in de

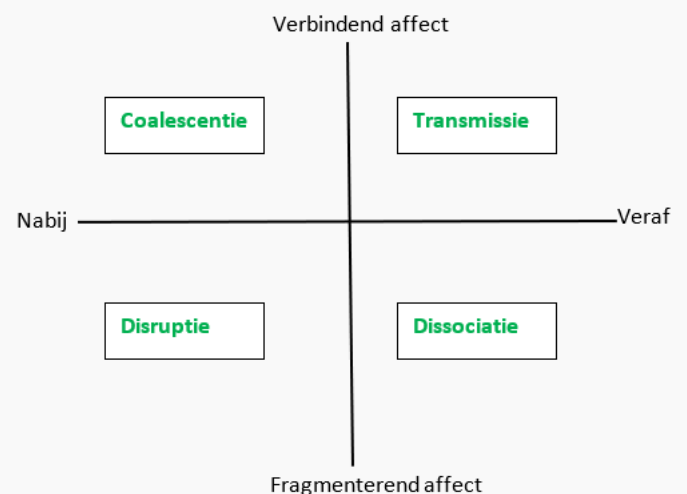
inductieve aspect van deze studie ligt met name bij het concept "affect". Dit houdt in dat we tijdens de interviews en onze observaties met een open blik, en in de breedste zin, keken naar affecten die omhoogkwamen tijdens de gesprekken die we voerden.

In eerste instantie hebben we ons gefocust op de codes binnen het thema plaatsgevoel, en ontdekten hierin een zekere categorisering van verschillende typen affect. Er kwam naar voren dat mensen bepaalde affecten hadden die hen gevoelsmatig verwijderden van de plek waar we het over hadden. Denk bijvoorbeeld aan een gevoel van onveiligheid, esthetische redenen, of bepaalde herinneringen die ervoor zorgen dat je je liever niet op een bepaalde plek bevindt. Dit noemen wij in deze studie 'fragmenterend affect'. Anderzijds gebeurde dit ook andersom, waarbij mensen juist affecten ervaarden die hen gevoelsmatig dichterbij een plek brachten. Dit kan evengoed om esthetische redenen zijn, maar denk ook aan een bepaalde sociale infrastructuur, activiteiten, of positieve herinneringen. Dit type affect hebben we

‘verbindend affect’ genoemd. Tegelijkertijd waren niet alle affecten die omhoogkwamen van eenzelfde ‘intensiteit’. Als mensen situaties en gevoelens omschreven die op hun directe leefomgeving betrekking hadden, ervoeren ze deze veel sterker dan mensen die gevoelens over een bepaalde plek omschreven waar ze niet altijd veel mee te maken hadden. Denk bijvoorbeeld aan een gebied waar je enkel doorheen fietst om ergens te komen of een straat in je buurt waar je normaal gesproken nooit doorheen loopt. Verbonden aan fragmenterende en verbindende affecten koppelen we dus ook een zekere affectieve intensiteit, die we benoemen als ‘veraf’ of ‘nabij’ affect.

In het assenmodel hieronder is te zien hoe we deze vier affectieve vormen hebben weergegeven. Als volgende stap hebben we de verschillende kruisingen een naam gegeven. Een verbindend en nabij affect hebben we gecategoriseerd als “**coalescentie**”, ofwel meerdere elementen die samensmelten tot een geheel. In dit geval het verbindende affect van een persoon en de plek. Een verbindend en veraf affect benoemen we als “**transmissie**”, waarbij het affect dus wel verbindend is, maar de persoon niet veel binding met de plek heeft. Door het verbindende affect wordt er dus iets ‘overgedragen’ naar een bepaalde plek. Bij een fragmenterend en veraf affect spreken we van “**dissociatie**”. De persoon in kwestie had al niet

veel te maken met de plek en heeft ook een negatieve of fragmenterende associatie bij de plek. Hierbij neemt de persoon in zekere zin dus nog meer afstand van de plek door de fragmenterende affectiviteit die hij of zij hieraan koppelt. De laatste categorie heeft betrekking op een fragmenterend en nabij affect, dit noemen we “**disruptie**”. Hierbij ervaart de persoon in kwestie dus een negatieve en fragmenterende affectiviteit bij een bepaalde plek die dichtbij hem of haar staat. Denk aan de straat waar je in woont of werkt, of andere plekken in de buurt waar iemand veel te vinden is. Door de fragmenterende affectiviteit wordt in feite de relatie tussen de persoon en de desbetreffende plek ‘verstoord’. Natuurlijk zijn er ook tussenvormen mogelijk waarbij iemand meer ‘neutraal’ over iets denkt, of bepaalde affecten die tussen bijvoorbeeld transmissie en dissociatie instaan.

Figuur 4: Assenmodel typen affect

HOOFDSTUK 5: ANALYSE

In deze resultatensectie hebben we ervoor gekozen de drie steden eerst los van elkaar te bespreken. De onderstaande subhoofdstukken zijn per stad ingedeeld in drie delen: transformatie, betrokkenheid en plaatsgevoel. Na elke beschrijving per stad volgt een analyse die de resultaten uit de interviews verbindt met de theorie. Hierin zal ook worden ingegaan op welke typen affect er zichtbaar worden in de

steden en op welke manieren hier wel of geen ruimte voor wordt geboden. Aan het eind van de resultaten zullen we een integratie maken van de drie steden en weergeven hoe deze van elkaar verschillen en overeenkomen, op het gebied van betrokkenheid, type transformatie en aanwezige affecten, met als doel om meer te leren over het ruimte bieden aan affect.

5.1 ENTREE ZOETERMEER

5.1.1 TRANSFORMATIE IN ENTREE

Entree, een eerste impressie

“Welkom in de toekomst van Zoetermeer! In de nieuwe stadswijk Entree woon, werk, beweeg en ontspan je in het groen. Je vindt er een aantrekkelijke mix van hoogwaardige, betaalbare woningen met stedelijke allure. Een vernieuwende wijk waar duurzaamheid en een actieve leefstijl het groene straatbeeld bepalen. Waar fietsers en wandelaars voorrang krijgen en deelmobiliteit de norm is. Een unieke wijk die uitnodigt om te bewegen en te ontmoeten. En dat alles midden in de Randstad.” (Entree, z.d.)

Figure 5: Graffiti gebouw en borden bij het station Entree

Figure 6: Maquette in Club Entree

In januari 2024 zetten we voor het eerst voet in Entree, de nog imaginaire nieuwe stadswijk van Zoetermeer. We hebben afgesproken met twee ambtenaren, Anna en Lisa, die zich actief bezighouden met de placemaking en communicatie van het nieuwe gebied. Vanaf het station lopen we over de Boerhaavelaan naar Club Entree, een ontmoetingsplek die door de gemeente is gecreëerd in een van de leegstaande kantoorpanden in de omgeving. Wat als eerste in het oog springt als we het station verlaten zijn de reusachtige borden die ons verwelkomen met leuzen

als “Entree, leuk dat je er bent”, “Entree, kom je bij ons wonen?” en “Entree, doe alsof je thuis bent, het begint erop te lijken”. We passeren een vervallen, maar kleurrijk gebouw dat zo te zien een tijd geleden is beschilderd en een beetje een verloren indruk maakt tussen alle grijze hoogbouw. “Zou dit onderdeel uitmaken van de nieuwe plannen?” vragen we ons af. Tijdens de wandeling naar het clubhuis komen we weinig mensen tegen, eigenlijk alleen een paar wilde ganzen. Eenmaal bij het clubhuis aangekomen worden we verwelkomd door een spandoek op het toegangshek: “Entree, fijn dat je er bent.” Binnen treffen we de twee ambtenaren in een gezellige woonkamer, die zo we hoorden was gecreëerd door een lokale ondernemer. De ruimte ernaast werd in beslag genomen door een enorme maquette van het toekomstige gebied.

Figuur 7: Het plangebied van Entree (entreezoetermeer.nl)

woonwijken in, de Driemanspolder en Meerzicht. Het gebied is een lange strook, rijkend van het station tot aan de Europaweg, richting het stadshart. Twee grote wegen scheiden het gebied van de omringende wijken, aan de ene kant het Bredewater, aan de andere

kant de Boerhaavelaan. De wegen belichamen in zekere zin een vrij letterlijke fragmentatie in de wijk. Als we tijdens onze wandeling door de wijk een weg willen oversteken om naar de andere kant van het gebied te komen kunnen we op een bepaald moment zelfs niet verder, omdat de

stoep er ophoudt. Anna, de placemaker van Entree, geeft aan dat de wijken aan weerszijden van de wegen ook inhoudelijk verschillen: “het zijn andere bewoners, klopt, en andere bebouwing. Dit [Driemanspolder] is ook veel koop, en Meerzicht is meer huur.”

Binnen de strook staan meerdere, veelal leegstaande voormalige kantoorpanden, waar in een pand Club Entree is gevestigd. Het gebied heeft vijf grondeigenaren, veelal projectontwikkelaars. Breevast bezit de meeste grond en speelt dan ook een belangrijke rol in de ontwikkelingen.

Samen met de ontwikkelaars is de gemeente Zoetermeer van plan om in het gebied 6250 tot 7250 woningen toe te voegen, zowel nieuwbouw als transformatieprojecten. De eerste woningen worden naar verwachting eind 2028 opgeleverd, in het Terra Nova Gebouw. De gemeente Zoetermeer heeft in de aanloop naar de ontwikkelingen een ruimte gecreëerd in een van de leegstaande gebouwen: Club Entree. Het pand is volgens de Entree-website bedoeld als ontmoetingsplek, een ruimte waar activiteiten kunnen plaatsvinden en een plek waar verbinding ontstaat tussen: “nieuwe bewoners, burens, initiatiefnemers, maatschappelijke organisaties, verenigingen en ondernemers”. Ook kan je er het laatste nieuws vernemen en kan je bijvoorbeeld zelf activiteiten organiseren.

Op de website van Entree is te lezen dat de gemeente een omgevingsvergunning voor tien jaar heeft aangevraagd en gekregen, om het terrein van eigenaar Breevast – naast Club Entree – te kunnen gebruiken als evenementenlocatie. Het is voor bewoners ook mogelijk om zelf iets te organiseren.

Anna geeft aan dat ze voornamelijk een soort kwartiermaker is. Haar rol is om aan te jagen en te verbinden op sociaal-ruimtelijk gebied, tussen

Entree en de rest van Zoetermeer. Als we haar vragen hoe zij placemaking zou definiëren, geeft ze aan dat het vooral een tijdelijk proces betreft in de aanloop naar de grotere transformatie: “Ja, maar op een gegeven moment is mijn rol klaar. Dus ik heb ook budget voor, nou, zeg vijf jaar: daarna is het geen placemaking meer en wordt er gebouwd en gehéid en gedaan. Weet je wel? Dan kan het niet meer.” Ze vervolgt:

“Er zijn natuurlijk meerdere definities van placemaking. Het is community building, het is ook een plek een identiteit geven. Nou, dat proberen we dan, hè, met deze plek hier, Club Entree, om ook activiteiten te organiseren. Nou, dit jaar doe ik minder zelf omdat hier ook allemaal partners ons al weten te vinden. Het is een proces wat je samendoet. Het is co-creatie. (...) reuring en levendigheid organiseren, dat is mijn opdracht ook. Zorgen voor levendigheid. Het is desolaat, dat werd hier ook aangegeven in het voortraject. Het voelt een beetje onveilig.”

Dit doet ze bijvoorbeeld door het organiseren van activiteiten in Club Entree. Daarnaast heeft ze in samenwerking met anderen een beweegroute ontwikkeld, die zich uitstrekt over de wijk. In het hele gebied zijn tegels te vinden met QR-codes, die naar video's leiden van oefeningen die je op een bepaalde plek kunt doen. De oefeningen variëren van uitdagende oefeningen voor sportievelingen, tot simpelere oefeningen voor senioren. Ook zijn er oefeningen voor mensen in een rolstoel of scootmobiel. Daarnaast zijn er door de wijk enkele schaaktafels geplaatst. Een bewoner maakt later een kanttekening dat er wel enkele kinderspeeltuigen zijn verdwenen door de beweegroute. Sommige andere transformaties konden juist niet doorgaan, zoals een plek om te

skaten voor jongeren: “Ja, we hebben erover gepraat met skaters. Maar ja, dat kost ook best wel veel geld en dit is natuurlijk tijdelijk. Dus het was, ja, uiteindelijk geen match in Entree.”

De herontwikkeling kost langer dan gedacht, waardoor ook de placemaking activiteiten over een langere periode moeten worden verspreid. Anna geeft aan dat het deels door de Omgevingswet komt dat het traject langer gaat duren: “Ja, we moeten het budget wat we hebben, wat we hadden voor 10 jaar - dat geldt ook voor andere projecten, hoor - uitgesmeerd over langere tijd. Dus daardoor heb ik dit jaar ook weer minder uren van het budget.” Deze vertraging stuit betrokken ondernemer Mark tegen de borst. Hij ging vijf jaar geleden in gesprek over een locatie naast het station, waar hij een onderneming zou kunnen vestigen. Het idee was dat het gebied in de jaren erna een bruisende wijk zou worden waar hij als ondernemer weer van kon profiteren. Hij heeft het idee dat de plannen inmiddels tot stilstand zijn gekomen, mede dankzij de coronacrisis en oorlogen waardoor de grondstoffen duurder zijn geworden. “Nu zei de wethouder laatst bij de nieuwjaarsborrel, ‘we hopen in 2045 klaar te zijn’. Ja ik hoop ook in 2045 klaar te zijn en met pensioen te mogen!” vertelt hij lachend.

Omdat de transformatie vertraging oploopt is soms ook niet direct te zien dat er iets in het gebied gaat gebeuren, naast de grote borden die de komst van Entree aankondigen. De ondernemer noemt als voorbeeld het gebouw waar graffiti op zit: “...hebben we in ieder geval geopperd van jongens laten we eens kijken of we het kunnen wrappen, of dat je van die doeken omhoog kan trekken van wat het ooit moet gaan worden. Dan heb je in ieder geval een soort van ‘daar gaan we naartoe’, van ‘er gebeurt iets’.” Het gebied rondom zijn onderneming oogt daarnaast vrij leeg, wat niet echt uitnodigt om er

te verblijven. In de toren waar hij gevestigd is zitten veel bedrijven, maar de mensen die in het gebied komen gebruiken de buitenruimte vooral als transport route. Het gebouw is namelijk gevestigd boven het station. Hij geeft aan dat hij best initiatief wil nemen om de buitenruimte op te leuken, waar hij inmiddels ook in gesprek over is met de gemeente:

“Ja het stationsplein, heb ik gewoon heel simpel gezegd, want er zijn geen bankjes, kijken of er bankjes geplaatst kunnen worden, dan plaatsen wij er wel een tafeltje bij, kijken of we er bomen kunnen neerzetten. Dat er in ieder geval iets gebeurt. Ik heb wel ook met Golden Tulip bekeken, van kunnen we iets van evenementen gaan organiseren ofzo, alleen ja dan krijg je ook weer heel veel werk erbij voor ja, waarschijnlijk, weinig inkomsten. Dus dat hebben we maar even geparkeerd. Maar ik vind het wel fijn dat de gemeente wel heeft aangegeven van weet je wel, we willen echt wel meedenken, maar het moet wel, binnen budget, en binnen de regel en wetgeving. Maar de gemeente ziet ook wel dat als we dit zo laten, dan, dan is het ook lastig om ook ons als ondernemers hier te houden want dan ... wij zijn ook de toekomst denk ik dan.

Een ander aspect van de toekomstige transformatie is dat er veel woningen, en dus nieuwe bewoners, zullen bijkomen. Daarnaast zal de omgeving er natuurlijk heel anders uit komen te zien. De meningen van huidige bewoners zijn hierover verdeeld. Zo deelt een bewoner: “waarom moeten we met nog meer mensen alles delen? Dat geeft alleen maar drukte.” Anderen zijn juist bezorgd dat ze minder privacy zullen hebben als de nieuwe gebouwen er staan. Een andere bewoner is bang voor

overlast: “de komende tien jaar gaat er natuurlijk gebouwd worden. En dat zal overlast met zich mee gaan brengen. Ja dat is wel spannend. Ik zit me te realiseren dat ik bij mijn VVE een keer moet navragen, als er hier geheid gaat worden komen er trillingen. Dus ze moeten de huidige stand van de fundering even opnemen.” Andere bewoners vinden vooral de onwetendheid lastig: “op ons pleintje hebben we een stuk of acht, negen, tachtigplussers. En die zeggen allemaal heerlijk om hier te wonen, maar hoe lang en wat is dan het vervolg?” Andere ouderen zijn bang dat er in de nieuwe ontwikkelingen voor hen geen plek meer zal zijn, ze weten dan niet waar ze naartoe moeten.

Sommige bewoners zijn juist heel positief over de toekomstige transformatie. Iemand geeft aan dat als hij en zijn vrouw slecht ter been raken, ze ervoor open zouden staan om te verhuizen naar het nieuwe gebied:

“Het is nieuw, het wordt *state of the art* gebouwd, ook met je energievoorzieningen of hoe dat dan gaat. En dan denk ik van hey, zouden er straks dan appartementen te huur of te koop zijn. Dan stroom ik toch door, huis met tuintje heb ik dan gehad. En dan vind ik dit aantrekkelijker dan een aantal andere wijken waar hoogbouw is met appartementen. Omdat het groen hier zit, voorziening dichtbij stadscentrum, vervoersmogelijkheden. En tegen die tijd doe je misschien wel je auto weg.”

Een andere bewoner zegt: “dat ze het gaan veranderen intrigeert me wel. Dat ik denk, nou, dit gebied biedt heel veel potentie.” En iemand anders geeft aan: “Stilstand is dodelijk dus dat gaat niet. Dan kan je allerlei dingen lezen, die is tegen dit die is tegen dat. Maar dan denk ik er gebeurt tenminste wat.” Ook voor de

ondernemers in het gebied is de komst van meer bewoners juist positief, Mark: “het maakt me eigenlijk niet uit uit welk land ze komen of welke taal ze spreken. (...) Dus dat zijn mensen met genoeg inkomsten dus dat is voor mij interessant.”

Kortom, het gebied wordt momenteel nog niet drukbezocht, maar naar aanloop van de transformatie is de gemeente hard bezig meer verbinding te creëren. Enerzijds gebeurt dit vrij letterlijk, bijvoorbeeld via de beweegroute. Anna geeft aan dat ze het komende jaar veel tijd gaan besteden aan het bekendmaken van de route, zodat meer mensen er gebruik van gaan maken. Anderzijds is er ook sprake van meer maatschappelijke verbinding. Zo geeft ze aan dat er hard gewerkt wordt aan verbinding met en tussen verschillende partners:

“...scholen hebben weer contact met de projectmanagers die bouwen. Er moet ook ruimte komen voor sport en cultuur in die woonwijk. Weet je, die verbindingen die komen er wel. Ja, zo'n stichting jong senioren, die hebben ook weer nu contact met die projectmanager over: wat willen senioren voor woningen? (...) zorgwoningen, woningen met voorzieningen voor ouderen. Ja. (...) Activiteiten binnen, met evenementen. En al komen ze niet, ze horen er wel van. Ze weten er wel van. Dat is ook het idee: herhalen, herhalen.”

Aan het eind van elk gesprek vragen we mensen wat ze voor wensen en dromen hebben voor de toekomst van het gebied. Hier komen uiteenlopende toekomstbeelden uit naar voren. Zo omschrijft een bewoner: “Ik zou nog meer saamhorigheid willen, ik merk in mijn flat dat er weinig contact is tussen de burens, alleen als het

echt nodig is.” Een andere bewoner kijkt wel uit naar meer faciliteiten in het gebied, zoals supermarkten, een volkstuintje of een zwembad. Dit zou haar leefgebied kunnen uitbreiden. Een andere bewoner sluit zich hierbij aan: “Stadstuinen zou leuk zijn. Bijvoorbeeld wat je in Rotterdam hebt op die flats. Daar heb ik hoop voor. Levendig. Leven.” Iemand anders hoopt vooral dat de nieuwe wijk er architectonisch mooi uit zal zien. Hij noemt het voorbeeld van Ypenburg of Gouda, waar volgens hem wijken zijn met fantasie. Hij is bang dat het in Entree meer van hetzelfde zal worden: “Dat is veel te makkelijk.” Een lokale ondernemer heeft ook dromen over het gebied:

“Mijn ideale toekomstgebied zou een ambachtsgebied zijn. Met een leuke, creatieve en vrije sfeer. Niet dat 24/7 moeten werken. Gewoon een leuke wijk. Ze moeten nu gewoon wat grotere dingen organiseren. Zo’n ambachtenmarkt is heel leuk maar zo klein. Je moet ook omringende gemeentes organiseren zoals Leidschenveen of Den Haag. Het moet gewoon groter worden.”

5.1.2 BETROKKENHEID IN ENTREE

De gemeente Zoetermeer is al een tijd bezig met het inrichten en uitvoeren van participatieprocessen om bewoners en ondernemers mee te nemen in de plannen voor de toekomstige ontwikkelingen. Anna vertelt ons dat er enkele jaren terug een participatiesessie is georganiseerd, ‘Entree maak het mee’. Hier werden wensen opgehaald over de placemaking in het gebied, waar de onderstaande mindmap uit voortkwam, die nu aan een muur in de Club prijkt. Tevens boden dit

Lisa, de communicatieadviseur van de gemeente, kijkt er naar uit dat Entree een ander type wijk zal worden dan de rest van Zoetermeer. Een wijk waar hoog- maar ook laagbouw zal komen, wat volgens haar ook weer bijdraagt aan de vraag naar woningen en de inkomsten van de woningbouw. Daarnaast hoopt ze dat er veel groen zal komen in de nieuwe wijk, er een leuke looproute van het station naar de binnenstad zal worden gecreëerd en veel kleinschalige winkeltjes en bedrijfjes zich zullen vestigen in Entree. Mark sluit zich bij het laatste aan, hij hoopt vooral dat er een diversiteit aan ondernemingen zich zal vestigen:

“Je kunt wel alleen maar hoger bij elkaar zitten of alleen maar HEMA's naast elkaar, maar dat schiet niet op. Juiste die mix, waarvan hopelijk dan wij deel mogen zijn, wat dan hier in die schil moet gaan komen, om dit gebouw heen. Dus daar gaan ze dan ook naar kijken. Want ik, ik geloof ook wel dat je elkaar ook kunt versterken en ik kan ook mezelf versterken.”

evenement en de uitkomsten hiervan de basis voor de functie die is gecreëerd voor Anna als placemaker van het gebied. Ze geeft aan dat ze de wensen op de kaart als uitgangspunt heeft genomen voor haar plan van aanpak.

Naast de eerdergenoemde beweegroute en bepaalde evenementen die georganiseerd worden voor de wijk is er helaas te weinig placemakingbudget om alle bovenstaande wensen uit te kunnen voeren.

Figuur 8: Uitkomsten participatiesessie placemaking Entree

De placemaker geeft aan dat je als ambtenaar slim moet zijn om gebruik te maken van verschillende potjes. Het loont dus om te kijken naar verschillende manieren om geld te kunnen verkrijgen voor een bepaald doel. Zo kan je bijvoorbeeld kijken naar budgetten van preventie, toegankelijkheid, het lokaal preventieakkoord, het sportakkoord, of de motie *urban chess*. “...ik ben ook wel goed blijkbare in zorgen dat cofinanciering, zorgen dat er in andere potjes ook geld bijkomt. Voor de beweegroute bijvoorbeeld.”, geeft ze aan.

Als het om het betrekken van mensen gaat blijkt dit niet altijd even makkelijk in het Entree gebied en de omliggende wijken. De vraag die er ligt vanuit de gemeente is dus voornamelijk “maar hoe bereiken we nou echt bewoners? Gewone bewoners”. Tot nu toe is de tactiek die door Anna en Lisa wordt gebruikt vooral om brieven te sturen en te flyeren. Daarnaast is er een klankbordgroep opgericht met ongeveer tien actieve buurtbewoners. Deze mensen zijn verzameld via oproepen, maar ook via het eigen netwerk. Deze groep wordt af en toe bijgepraat over de plannen. Daarnaast zitten er in het

gebouw boven het station zo’n honderd ondernemers die ze ook graag zouden betrekken bij het proces. Het probleem, volgens Anna en Lisa, blijft dat er vooral *usual suspects* participeren en het lastig is om ‘eigen’ initiatief van mensen te lokaliseren. Op deze manier praat natuurlijk steeds hetzelfde groepje mee en is er verder weinig actieve interesse.

Ondanks de moeite die het dus kost om mensen actief te betrekken bij de ontwikkelingen, trekken evenementen zoals de Ambachtenboetiek wel geïnteresseerde buurtbewoners aan die het leuk vinden dat er wat gebeurt in het gebied. Sommigen zijn al vrij actief in alle bewonersgroepen en participatiemomenten, maar anderen komen langs door de communicatie vanuit Entree.

Zo geeft een bezoeker van de markt aan:

“Mijn vrouw leest het streekblad en ziet dat dit er is. En om mij mee te krijgen zegt ze er wordt een verhaal gehouden over de Beatles. En ik ben Beatles fan en dan dacht ik dan ga ik toch ook mee. Mijn vrouw houdt van de knutsels.”

Een impressie van de Ambachtenboetiek

Op een zondag in februari 2024 komen we om 10 uur 's ochtends aan bij Club Entree, een half uur voordat de Ambachtenboetiek begint. De boetiek is georganiseerd door Anna vanuit de gemeente om levendigheid naar het gebied te trekken en lokale ondernemers en bewoners een podium te geven en met elkaar te verbinden. De boetiekjes van de ambachtslieden staan al klaar als we aankomen. Acht kraampjes zijn opgesteld aan de rechterkant vanuit de ingang, in de grote ruimte. De aanwezigheid van de kraampjes brengt gelijk een levendigere sfeer in het gebouw, wat we eerder nog niet zo gevoeld hebben. Aan de linkerkant van de ruimte is Charlie, een jonge kunstenares, tafels aan het voorbereiden voor een keramiek workshop, die later druk bezocht wordt door zowel kinderen als volwassenen. Verder staan er in de ruimte ook tafels klaar voor een papierworkshop en andere knutselactiviteiten. Er zijn ook twee kleine catering ondernemingen uitgenodigd, zij maken crêpes, broodjes en soep.

De ondernemers bij de kraampjes, de 'ambachtslieden', blijken elkaar vaak al te kennen. Een vrouw verkoopt poppetjes van vilt, die gemaakt zijn van de wol van de schapen van een voedseltuin in Zoetermeer. Er zijn ook enkele vrijwilligers van de voedseltuin aanwezig, zij verkopen jam, sap en andere producten uit de tuin. De vrijwilligers van de voedseltuin zijn ook bezig met het opzetten van een voedselbos, en presenteren een maquette hiervan op de markt. Alle kraamhouders zijn creatievelingen die hun kleine bedrijven ter ontwikkeling van Zoetermeer in willen zetten.

Het evenement valt samen met 'Gluren bij de burens', een amateurkunstenfestival dat in zestig gemeenten verspreid over Nederland plaatsvindt. Tijdens het festival worden tuinen en woonkamers omgetoverd tot podia waar kunsten en muziek vertoond worden, zo ook in Club Entree. Tijdens de ambachtenmarkt klinken er op de achtergrond nummers van The Beatles die door een coverband worden vertolkt.

In het kader van dit onderzoek hebben wij een grote kaart van Entree geprint die we ophangen naast de maquette die reeds in het gebouw staat. Erboven prijkt de vraag 'Hey! Kom jij hier vaker?' met de ondertekst: "Wij zijn op zoek naar verhalen over deze omgeving. Welke plekken zijn belangrijk voor je? Heb je ergens mooie (of minder mooie) herinneringen? Wat betekent deze buurt voor jou?" Veel bezoekers komen nieuwsgierig op de maquette af. Het valt ons op dat er veel bezoekers zijn die weinig weten over de daadwerkelijke ontwikkelingen. De bezoekers die er wel vanaf weten zijn vaak bewoners uit de omringende wijken die zelf actief betrokken zijn bij het participatieproces. Ook valt

het ons op dat veel bezoekers zestigplussers zijn, al zien we ook gezinnen met kinderen voorbijwandelen. Met de mensen die met ons in gesprek willen gaan houden we korte interviews, en we vragen ze om punten op de kaart aan te wijzen waar ze een bepaalde associatie of herinnering bij hebben.

Figure 9: Ambachtenboetiek

Charlie, een kunstenares die een workshop gaf bij het evenement, heeft een atelier vlakbij Club Entree. Ze vertelde dat de Anna op een dag binnenwandelde en vroeg of ze mee zou willen doen. Ze kreeg het aanbod om de workshop betaald te doen, maar dat aanbod sloeg ze af: “ik heb toen nee gezegd. Ik vind het gewoon leuk om te doen en mensen over de vloer te hebben.”

We vroegen de bezoekers naar hun ervaringen met participatie in het gebied. Een actieve bewoner die eveneens een lid is van de klankbordgroep, geeft aan dat hij al sinds 2000 betrokken is bij het gebied. Op dat moment werden al plannen gemaakt, bewoners werden toen alleen niet meegenomen. Hij geeft aan dat ze vanaf 2018 mee mochten praten over het gebied, en dat er in 2019 grote meedenksessies hebben plaatsgevonden.

“De gemeente besteedt steeds meer tijd aan aandacht geven aan bewoners, dat

was heel anders bij de vorige plannen. Toen moesten we de wethouder heel veel aan zijn jasje trekken en hebben heel weinig bereikt. Het gaat nu wel de goede kant op. Maar uiteindelijk beslist de gemeente.”

Daarnaast vertelt hij dat hij samen met een paar anderen de bewoners uit de wijken probeert in te lichten over de transformatie en beslissingen die worden gemaakt. Hiervoor hebben ze zelf een facebookgroep opgericht, na de participatiesessies die in 2019 plaatsvonden: “De gemeente was toen nog niet zo vlot met informatie delen, dat is gelukkig wel verbeterd, we hebben geprobeerd de informatie wat behapbaarder te maken. We vullen de gemeente aan.” Twee andere bewoners die we spraken waren ook betrokken bij het participatieproces.

“...hier op deze locatie zijn al een soort eventjes georganiseerd en daar zijn toen

heel veel zorgen geuit. En discussie geweest of er een hoge toren hier moest komen en of ie 20 of 10 hoog moest worden of zoiets. Ik woon op 5 hoog en zou dus op 10 stemmen, want de zon komt nu nog wel in onze woonkamer. Volgens mij mochten op stellingen onze voorkeuren uiten. Op dat moment is het nog steeds spannend maar achteraf voelt het wel goed. Nu is het de vraag in hoeverre dat niet weer op de schop wordt gegooid en veranderd.”

Een andere bewoner is van mening dat er niet veel sprake is van zeggenschap: “meepraten is een wassen neus”. Hij doelt erop dat de grond van vastgoedbedrijven is.

“Greenwashing maar dan anders. Dan heb je het idee ik mag meepraten, dat hebben we voldaan aan burgerparticipatie, maar dat is gewoon afvinken en dan door. Vastgoed wil gewoon verdienen. Die zitten toch niet te wachten op ons Zoetermeerse gevoel. Wat een bepaald deel van Zoetermeer altijd doet, het is een economisch motief zo komt het over.”

Als we een andere bewoonster hiernaar vragen, is ze zich er niet bewust van dat ze kan meepraten: “Dat is ook nog wat, het zit niet eens in mijn blikveld dat je had kunnen meepraten.”

Een tijdje na het evenement wandelen we met Lisa door het gebied. We vragen haar naar haar ervaringen met het participatieproces van de afgelopen jaren en haar blik op de nabije toekomst. Ze geeft aan dat het in coronatijd wat lastiger was om mensen goed te betrekken, omdat alles toen online werd gedaan. Mensen konden in deze sessies via de chat reageren. Uiteindelijk is deze input wel meegenomen in het voorlopige ontwerp. Toen de fase van het

definitieve ontwerp echter aanbrak, was er nog weinig ruimte over voor inbreng: “Nee, want er staat dan toch vaak in zo'n ontwerp al zoveel vast.” Er wordt dus niet daadwerkelijk samen met bewoners ontworpen. Lisa legt aan ons uit dat de vorm van participatie toch vaak op informeren blijft hangen:

“Het is voor een groot deel informeren. Weet je, dan blijkt dat mensen bijvoorbeeld toch vooral ook wel willen weten van: oké, en hoe lang gaat dit nou dan duren? Dus hoe lang gaat die overlast duren? Waar gaan jullie precies de bouwplaats inrichten? Wordt er nog een weg afgesloten? Dat soort dingen.”

Op het moment dat we de interviews afnemen, zijn de plannen al flink vertraagd. Dit komt het participatieproces ook niet ten goede, omdat het voor de gemeente op deze manier lastig is om bewoners mee te nemen. Lisa geeft aan:

“Nou ja, wij proberen vooral ook uit te leggen dat de gemeente niet aan zet is om dit echt van start te laten gaan, dat het echt aan de ontwikkelaar is. Je ziet dat de gemeenteraad natuurlijk vragen stelt. De wethouder die stuurt dan zo'n informatiememo naar de gemeenteraad om uit te leggen hoe het zit. Dat is voor mij dan wel weer handig, want dat zijn natuurlijk openbare stukken, dus daar heb ik naar gekeken van: hé, wat wordt daar nu precies voor argumentatie in gebruikt, waarom die vertraging er is? Waar zijn ze mee bezig om toch te kijken om dat wel van start te kunnen laten gaan? Dus dat heb ik wel gebruikt. Ik heb in ieder geval een kleine toevoeging gedaan op de website van Entree bij het projectportaal. Ja, dat kunnen wij in onze communicatie weer gebruiken om

dat uit te leggen. Ik heb een linkje laten maken naar de raadsmemo's, dat echt mensen die dat heel graag willen zien, dat die in ieder geval dat memo makkelijk kunnen vinden."

Ze probeert mensen via de website dus zoveel mogelijk op de hoogte te houden, maar geeft aan dat het lastig blijft om al het werk dat intern gedaan wordt op de een of andere manier over te brengen. Bewoners hebben hierdoor het idee dat er niets gebeurt, terwijl ze binnen de gemeente hard bezig zijn met het bestemmingsplan. Er worden nog best wat wijzigingen doorgevoerd, ook op basis van de eerdere participatiebijeentkomsten. Ze vervolgt:

"Dus daarom staan we nu ook wel op het punt om te zeggen van: oké, we hebben een paar grote thema's waarvan we weten van: die gaan veranderen. Dus we gaan ook weer opnieuw participatie doen. Want we kunnen niet zeggen van: nou, oké, dit zijn de onderwerpen. We hebben het nu veranderd en dit is het."

Wat de situatie nog wat complexer maakt is dat de Omgevingswet per 1 januari zou ingaan. Lisa geeft aan dat bestemmingsplannen in dit geval dus niet meer bestaan, maar alles anders gaat heten. Ze benadrukt dat het in dit geval vooral uitmaakt wie er verantwoordelijk is en echt de regie heeft in een participatieproces. Projectontwikkelaars zijn onder de Omgevingswet namelijk verplicht om zelf iets met participatie te doen, en dit dus ook zelf uit te voeren. Ze vervolgt: Ja, eigenlijk hadden wij een veel stevigere rol erin, en nu zijn wij veel meer adviserend." Als een projectontwikkelaar nu een omgevingsvergunning aanvraagt, moeten ze hierbij aantonen dat ze 'aan participatie hebben gedaan'. Dit wordt meegewogen bij het verlenen van de

vergunning. Als we Lisa vragen of het participatietraject van de ontwikkelaar wordt gecontroleerd, geeft ze aan dat als een ontwikkelaar minder dan 25 woningen wil bouwen, het niet verplicht is om een participatieproces op te zetten. Als het meer dan 25 betreft, moet de ontwikkelaar wel verantwoording afleggen over hoe ze het participatieproces hebben ingericht. Dit wordt binnen de gemeentelijke organisatie gecontroleerd door juristen van de afdeling vergunningen.

Als we dezelfde dag met Anna door de buurt lopen geeft zij aan dat haar rol vaak wordt gezien als dingen een beetje gladstrijken en netwerken. "Je neemt ze serieus en je luistert naar ze. Nou is die [evenementen] vergunning ook aangepast naar hun terechte bezwaren ook." Ze is continu bezig met relaties ontwikkelen en behouden. Dit geldt natuurlijk ook voor de ondernemers uit het gebied. Charlie, een lokale ondernemer die we interviewden, gaf echter aan dat ze niet actief betrokken wordt door de gemeente. Ze heeft het gevoel dat alles nog wat verspreid is en niet gecentreerd. Haar droom zou zijn om onderdeel te zijn van een broedplaats in het gebied. Ze vertelt dat er eerder eens iemand langs is geweest in haar atelier die dit plan had binnen Entree, daar heeft ze alleen al een hele tijd niets meer over gehoord.

Wij vragen Mark of hij zich als ondernemer serieus genomen voelt door de gemeente en projectontwikkelaars. Hij geeft aan dat dit het jaar is waaruit dat zou moeten blijken:

"Dit is wel echt een beetje erop of eronder. Dus als we nu samen de schouders eronder zetten omdat we weten dat er 10 jaar niks gaat gebeuren, dan wel. Als het nu het komende jaar

blijkt dat ik er echt alleen voor sta, dan niet.”

In de tussentijd probeert hij zelf wel met initiatieven te komen om de ruimte rondom zijn zaak op te leuken. Zo heeft hij voorgesteld om een terras te creëren op het plein voor het station, maar hij heeft de ervaring dat bureaucratie hierbij vaak in de weg staat:

“Jullie moeten gewoon zeggen, doe je ding, dan stop ik er geld in om het allemaal te opkalfateren, maar ik moet niet belast worden met het geld om het op te knappen, en allemaal regelingen en belastingen vanuit de gemeente, dat kan niet.”

Hij geeft aan dat hij begrijpt dat veel in het proces ook afhankelijk is van de projectontwikkelaar, maar “het station, de parkeerplekken, het groen, alles, dat is toch van gemeente en dat is toch één grote sneuigheid, daar wordt niks in gedaan.” Hij vindt dat de gemeente hier het voortouw in zou moeten nemen: “...zet daar een projectmanager op voor een maand, (...) kijk ik wil het ook wel doen, dat vind ik ook prima, maar dan wil ik gewoon een factuur kunnen sturen. Want dan koop ik gewoon mensen in.” In zijn eentje vindt hij de drempel te hoog, “dan krijg je allemaal regeltjes en het moet netjes en met belastingen en nog

meer belastingen en nog meer belastingen.... En dan boetes.”

Naast het contact over placemaking op het plein, is hij positief over het contact met de gemeente. Hij wordt uitgenodigd voor alle informatieavonden en wordt vaak gevraagd om de catering te doen binnen de gemeentelijke organisatie. Zo is hij dus veel aanwezig en betrokken. Idealiter zou hij onderdeel zijn van een ondernemersvereniging binnen Entree, net als dat er een bewonersvereniging is. De ondernemers spreken elkaar wel, maar dit is een netwerk in heel Zoetermeer. Als we hem vragen welke boodschap hij mee zou willen aan de gemeente in dit proces, geeft hij aan dat het vooral gaat om actie:

“Doe iets, maar gewoon iets. Iedere verbetering is een verbetering en misschien moet je het ook niet te groot maken. Als we dan toch vijftien jaar niks aan doen, laten we dan gewoon klein denken en gewoon stukje bij beetje kijken 'Oké, wat is hier mogelijk'. Kijk nee, ook een antwoord. Als er niks mogelijk is, ook niks mogelijk. Maar laten we ook kijken wat er wel mogelijk is. Als ik een terras hier op het plein neer gooi dat kost hun niks. Alleen daar moet wel de juiste persoon zeggen: 'Nou, inderdaad, dat is een goed idee, dat gaan we doen'.”

5.1.3 PLAATSGEVOEL IN ENTREE

Een belangrijke vraag in dit onderzoek is of en hoe mensen een plaatsgevoel ervaren in hun omgeving. Een belangrijke indicator hiervan is de affecten of gevoelens die mensen hebben bij bepaalde plekken in hun buurt, of juist een bepaalde atmosfeer die ze ervaren. We vragen dan ook iedereen die we geïnterviewd hebben of

ze zich thuis voelen in de wijk, of ze bepaalde herinneringen hebben op plekken, toekomstdromen, of andere associaties.

Tijdens de ambachtenboetiek vragen we iemand die al langere tijd naast Entree woont of hij zich thuis voelt in het gebied:

“Nou ik durf het niet, nou ik weet het niet nee. Het grote voordeel is dat je snel uit de stad kunt fietsen en weer buiten bent. En om nou te zeggen dat ik hier voor mijn plezier ga wandelen, nee. Dat nog niet. Dat komt misschien ook omdat het hier wel minder toegankelijk is.”

Charlie vindt het gebied leeg aanvoelen omdat alles zo verspreid is.

“Qua associatie denk ik vooral aan de mensen in de gebouwen, niet echt aan de plekken. Mijn vrienden zeggen altijd ‘Zoetermeer daar wil je niet dood gevonden worden’, iedereen zegt letterlijk hetzelfde. Het is gewoon heel de uitstraling die Zoetermeer heeft. Af en toe heb je echt mooie nieuwbouw, maar hoe verder je gaat hoe meer het naar wiet gaat ruiken.”

Een bewoner die al 45 jaar in het gebied woont geeft aan dat hij al 45 gewend is dat Entree een plek is waar je niet komt, enkel om ergens anders naartoe te gaan. Hij heeft dan ook geen verwachtingen als het gaat om de nieuwe ontwikkelingen: “als het allemaal zo blokkig is denk ik Zoetermeer jaren 70 2.0 of stadshart 3.0 en ja dat is weer dat inspiratieloze Zoetermeer van de tekentafel.” Een andere bewoner geeft aan dat de wijken erg gesloten voelen, en daardoor niet verwelkomend:

“Ook typisch voor Zoetermeer, je komt er op een manier in en je gaat er op diezelfde manier uit. Dat is bij al die wijken. Een soort bloemkooleffect. Dit straalt dus ook weer uit, je hebt er iets te zoeken en daarom ben je er. Als je er niets te zoeken hebt ga je er niet in. Ik denk voor de sociale cohesie werkt dit niet positief.”

Een bezoeker van de ambachtenmarkt vindt niet dat het gebied uitnodigt om er te wandelen: “Ik wandel hier niet, want het is gewoon een inspiratieloze omgeving”. Een andere bewoner heeft eigenlijk geen associaties bij het gebied: “Geen gevoel. Het stoort me ook niet maar...” Als we aan een stel uit de buurt vragen of ze wel eens gebruik maken van het grote veld naast Club Entree schieten ze in de lach. Ze gebruiken enkel het Westerpark om bijvoorbeeld de hond uit te laten of te picknicken. Als we Lisa vragen of zij er wel eens wandelt, zegt ze: “Weet je wat ook het grappige is? Ik wandel hier zelf ook helemaal niet vaak rond.” Een andere bewoner heeft geen positieve associaties bij het gebied:

“Om droefgeestig van te worden. Gebouwen, er gebeurt niks, het is gewoon een zielloos, het is echt levenloos. Er gebeurt gewoon niets. En al die hekken en toestanden, je komt hier gewoon niet. Wie hier komt, geen idee, wie er kwam ook niet. Het is het hart van Zoetermeer, niet helemaal want dat is natuurlijk daar. Maar als binnenkomt is dit het eerste dat je ziet. Nou... echt een, ja totaal niet gastvrije omgeving.”

De vertraging van de transformatie zorgt er ook voor dat veel gebouwen leegstaan. Dit kan soms leiden tot vernieling of overlast. Anna geeft aan dat er achter de gebouwen af en toe wordt gedeald, ingebroken, of gekraakt. Ook is het datacentrum wat in het gebied staat een tijd geleden afgebrand. Tijdens de brand waren er krakers in het gebouw die daarna gered zijn van het dak.

“Nu zitten ze dan in Terra Nova. Tenminste, die graffiti waar we het net over hadden. Dus ja, er komen toch mensen dan. En aan de overkant, die

kantoren die je daar ziet in de bocht. Kristalkantoren, nou daar is ook overlast door jongeren. Daar heeft de politie ook over geklaagd. De eigenaar moet iets doen.”

Charlie vertelt dat ze drie of vier jaar geleden een tijdelijke plek kon huren aan het Breedewater, naast de Afrikaweg. Aan de grens van het Entreegebied dus. In het begin was het best eenzaam, vertelde ze. Ook voelde ze zich niet altijd veilig:

“Veel rare dingen ook meegemaakt hier bij de parkeergarage, mensen aan de drugs. Mensen die dan om het gebouw kwamen lopen als je aan het werk was, geen fijn gevoel. Het was hier niet veilig. Ze hadden wel een alarm, maarja er was hier al drie of vier keer ingebroken.”

Nu ze de buurt beter kent en er meer mensen in het gebouw zijn komen wonen en werken voelt het beter, ook door de picknicktafels die er buiten zijn neergezet. Mark stoort zich vooral aan de buitenruimte rondom zijn onderneming. Ondanks dat er 130 ondernemers in zijn gebouw zitten, merkt hij daar eigenlijk niets van: “Maar ja, het plein is ook echt al 100 jaar niks aan gedaan. Die vijver ziet er eigenlijk ook sneuig uit. Dus dan is natuurlijk en geven moment oké, gaat dit pand dan aangepakt worden en die niet, en het plein dan ook of niet? En het water dan ook of niet?” Als we hem vragen wat hij van Club Entree vindt, geeft hij aan dat het niet altijd duidelijk is wat de bestemming is van het pand:

“Club entree was ook het idee dat je daar gewoon binnen kan lopen en leuk enzo. Maar als je daar naar binnen loopt, niet helemaal duidelijk, want dan wat precies? Komt er dan iemand, of kan je gewoon je eigen koffie pakken? Uiteindelijk loop je daar niet naar binnen

om zelf te pakken, zo werkt dat ook niet. Dus of dat nou de juiste invulling krijgt, weet ik ook niet. Het kan ook zijn dat iedereen toen in die snelheid zat, van toen we dat allemaal dachten van we gaan over een paar jaar starten. En dat iedereen nu denkt, van ja.... Nog lang niet.”

Voor een bezoeker van de markt is de plek niet hetgeen wat haar aantrekt:

“Dat dit [de markt] in deze omgeving staat doet me niets want die omgeving doet me helemaal niets. Ik ben blij dat ik het overleefd heb dat ik van daar hier in ben gekomen. En het klinkt misschien allemaal heel dramatisch, maar ik ben blij als ik van daar het gered heb om hier te komen. En dan ga ik de deur in en dan gebeurt het hier. En dan denk ik hoe kom ik eruit en dan is het snel eruit. Het zegt me niks, het doet me niks, het betekent eigenlijk helemaal niks. Ook niet eng, of creepy, het betekent niks.”

Iemand anders benoemt een graffiti-tunneltje dat zich in het gebied bevindt. Ze vindt het prachtig dat mensen daar graffiti kunnen

Figuur 10: Het graffiti-tunneltje

spuiten, dat er een plek is waar kunst getoond kan worden. Het oogt kleurrijk. Het zit haar alleen dwars dat het weggevoerd wordt in een donker tunneltje: “ik vind dat de kunstenaars die hun kunst laten zien totaal ondergewaardeerd zijn want het is gewoon weggestopt. En dan kom je door het tunneltje hier, een beetje underground achtig. Die sfeer. Totaal niet gastvrij.”

Figuur 11: Uitzicht vanuit de Crown

Een leegstaand gebouw vlak naast de locatie van Mark is ook beschilderd met graffiti. Al stoort hij zich eraan dat het verder niet onderhouden wordt, vindt hij het opvallend dat het gebouw vaak als herkenningspunt wordt gebruikt. Soms ziet hij mensen langskomen die foto's maken van het gebouw, en als hij aan mensen moet uitleggen waar hij zit, zegt hij 'naast het graffitigebouw'. Dan weet iedereen hem te vinden. “Het is natuurlijk wel grappig, iets wat je eigenlijk het meeste dwars zit, maar ook toch weer een punt van referentie is.” Daarnaast vindt hij het opvallend dat het plein bij het station en naast zijn onderneming zo slecht onderhouden is. “Het ligt schots en scheef en het loopt zo alle kanten op. De verkeersborden staan scheef, de stoep ligt niet recht. Kijk dat die hele vijver dat grijze, dat is toch gewoon vergaan?” Een tijdje voordat we het interview afnamen zijn er wat boompjes geplant, geeft de ondernemer aan. Hij hoopt dat er op het braakliggende terrein tegenover zijn

onderneming een park zal worden geplant. Hij vindt dat zelfs voor de ontwikkelingen echt beginnen er al tijdelijke interventies kunnen worden gedaan om het gebied in elk geval wat groener te maken.

Als we een bewoner vragen naar zijn ervaring met onderhoud in de buurt geeft hij aan dat de wijk waar ze wonen met de tijd best veranderd is:

“Ik mag het niet zeggen maar het wordt er niet beter op. Onze pleintjes zijn oké, dat zijn goede koopwoningen maar dat stukje daar naartoe woont jut en jul, en die houden niet van huizen onderhouden”

Een andere bewoner geeft aan dat hij gemeente gevoelens heeft bij de nieuwe beweegroute: “hier waren nog wel wat protesten ook omdat kinderspeelwerktuigen verdwenen. Toen zeiden ouders van kinderen ‘ja jammer die beweegroute, mooi, maar we willen ook dat onze kinderen daar kunnen blijven spelen’ dus dan kreeg je daar weer wat conflictjes.” Hij refereert daarnaast naar een sporthub die waarschijnlijk in een open plek in het park zal komen:

“Je moet van lieverlee gaan wennen aan een ander gebruik van parken. Niet alleen om te zien, maar ook meer gesport wordt. (...) Bewoners mochten ook meepraten, maar als puntje bij paaltje komt wordt zon sporthub gewoon neergelegd en kan je dat zonder omgevingsvergunning gewoon doen.”

De beweegroute is er natuurlijk al, maar tot nu toe zien de bewoners nog weinig mensen gebruik maken van de beweegroute. Een bewoner vindt het wel leuk dat er ook schaaktafels staan: “ik ben een schaker dus ik

zou die in de zomer wat meer kunnen gebruiken.”

Wat voor het gevoel van mensen niet meehelpt is een groot gebouw dat al een tijd helemaal gestript is. Inmiddels is het omgedoopt tot “het skelet”. Een respondent geeft aan: “...er zitten ook veel Oekraïners [in het gebied], die denken echt van oké we komen uit Oekraïne, we komen uit oorlogsgebied en dit lijkt er ook wel op. Dus het is ook een soort van mindfuck, dus dat is ook wel heftig.” Lisa heeft een soortgelijke observatie: “Mensen noemen dit een oorlogsgebied. Ja, dat heeft ook wel een beetje met de tijdsgeest te maken. Dat mensen toch iets hebben van: ja, zo ziet het er gewoon uit wat we op tv zien in Gaza en Oekraïne en zo. En dat is toch wel heel naar, dat we dit zelf nu ook in Zoetermeer zo moeten zien. Ja, ik vind het ontzettend jammer dat het er zo bij staat.”

Verder is het opvallend dat de meeste mensen vooral de autoroutes benoemen waarmee ze normaal gesproken de stad in komen. Het komt over alsof het gebied nu voornamelijk als een groot verkeersknooppunt wordt gezien, terwijl er bij de plek zelf meestal niet echt wordt stilgestaan. “Die volgende afslag, richting Silverdome, daar kan je geen kant op, daar ga je gelijk Zoetermeer in. Maar hier, ik weet niet, toch niet helemaal Entree”, zegt Mark. Ook bewoners associëren het gebied vooral met transport. Zo geeft iemand aan: “Ik ben heel vaak hier met de trein en dan kom ik hier uit Meerzicht fietsen en dan rijd je hier lang zo”. Iemand anders zegt: “Nee ik fiets daarheen omdat ik naar de tennisbaan ga maar verder kom ik eigenlijk niet zoveel hier.” Iemand anders geeft aan: “Ik woon daar bij Westerpark. Ik heb ook voor de kerk gewerkt. Dus ik ken ook veel mensen in de buurt. Ik kwam dus heel vaak langs maar ik ging er altijd omheen.” En een andere bewoner zegt: “Ik fiets hier heel vaak. Over de

Figuur 12: Casco gebouw in Entree, “het skelet”

Meerzichtlaan, naar beneden. Snel erdoorheen. Verstand op nul, je fietst gewoon door en zo snel mogelijk eruit. Dat is wat deze omgeving mij oproept.” Kortom, mensen kennen het gebied wel, maar ze zijn er eigenlijk alleen om ergens anders aan te komen.

Het gebied is nu natuurlijk leeg en vrij verlaten, maar dit is niet altijd zo geweest. Zo merken we op dat veel mensen die we spraken het over vroeger hadden, toen er nog meer bedrijvigheid was. Een bewoonster vertelde ons dat er vroeger veel grote bedrijven gevestigd waren in Entree, zoals ministeries en IBM. Toentertijd kwamen mensen dus vooral naar het gebied om te werken. We horen van meerdere respondenten dat ze in het gebied gewerkt hebben, en er dus vooral om die redenen te vinden waren. Een

andere bewoner vertelt dat ze hier als een van de eersten kwamen wonen:

“Vroeger toen we hier kwamen wonen zei iedereen ‘Zoetermeer?’ Ze verklaarden ons allemaal voor gek. Dan konden ze het niet vinden, toen hadden ze nog geen tomtom. En dan zeiden we weet je wat? Dan gaan we naar het park lopen. ‘Oh is dat hier ook?’”

Op dat moment stonden de grote bedrijven er ook nog niet. Iemand vertelt dat ze in een van de flats naast Entree hebben gewoond. Er kwamen mensen uit Den Haag en andere plekken over om in het nieuwe Zoetermeer te komen wonen: “Toen kwam het verhaal dat IBM kwam bouwen, toen dachten wij wegwezen. Want wij hadden een vrij uitzicht toen.” Dat uitzicht herinneren meer bewoners zich nog. Een bewoonster vertelt: “Ik heb een foto van mij dat ik zo’n buik had tussen het koolzaad. Dat had je hier allemaal. Het is hier natuurlijk zo veranderd, het zijn allemaal stenen geworden. Dat is echt treurig. En nu staat het allemaal leeg.”

Ook hebben een aantal mensen het over de ecologie in het gebied. Zo vertelt een bewoner dat hij nu nog af en toe roofvogels ziet vanuit zijn woning, en tot voor kort vleermuizen. Een andere bewoonster maakt zich zorgen over de ecologie in het gebied, ze vertelt:

“...maar dan zie je hier zón eenzame boom he? Nou we weten van bomen dat die met hun wortelgestel kameraden nodig hebben om te overleven. En wat doen wij in Zoetermeer? Wij zetten daar een boom neer en de rest is kaal. Dat is voor die boom echt heel erg eenzaam. Want bomen hebben elkaar nodig. Ik word er eigenlijk gewoon helemaal niet blij van.”

Toch is het huidige beeld van het gebied niet altijd negatief. Een bezoeker van de ambachtenmarkt geeft aan dat zijn tante in het gebied woont en hij haar vaak kwam bezoeken.

“Omdat mijn tante daar woont en op een gegeven moment was die geholpen in het ziekenhuis en ging ik met haar wandelen. En toen zijn we gewoon een paar keer dan parkje ingelopen en op een gegeven moment ben ik daar ook zelf met wandelen dat ik dacht van wat een leuk park daar eigenlijk, wat een hoop mogelijkheden. Sportclubs, jeu de boules.”

Andere bewoners geven aan dat je leuk door het gebied kunt fietsen om naar de tennisbaan te komen. Iemand anders vertelt trots dat Zoetermeer bekend staat om zijn goede fietspaden: “De hele structuur van het verkeer is heel goed in Zoetermeer. Hoofdwegen, je kan naar elke wijk. Dat hebben ze echt fantastisch opgezet.” Een bezoeker van de ambachtenboetiek geeft aan dat hij zich heel veilig voelt in het gebied: “ik voel me hier veilig en vertrouwd. Steeds vertrouwd. En ik ben natuurlijk actiever geworden dan scheelt ook. Ik kom ook bij de kunst en dergelijke, en af en toe in het stadshart het theater.” Iemand anders spreekt vol lof over de Zoetermeerse mentaliteit:

“Het brengt mensen ook bij elkaar van je stad. En dat is typisch voor Zoetermeer, ik weet niet of je iets van ons weet van Zoetermeer, maar het is een enorm uitgegroeid tweelingdorp maar die sfeer van het dorp is altijd bij Zoetermeerders terug te vinden. Zoetermeerders vragen ook hoelang woon je hier en waar woon je, dat willen we allemaal weten van elkaar. Of ik woon in Buitenweg, oh ja

dan weet ik vanaf dan hoor je bij ons, dat is typisch voor Zoetermeer.”

5.1.4 RUIMTE VOOR AFFECT IN ENTREE

In het eerste subhoofdstuk (5.1.1) gaven we weer hoe de transformatie van Entree in Zoetermeer tot nu toe vorm heeft gekregen, maar ook wat de toekomstbeelden zijn van het gebied. In het tweede subhoofdstuk (5.1.2) gingen we dieper in op hoe de betrokkenheid is ingericht in dit transformatieproces, en in het derde subhoofdstuk (5.1.3) sloten we af met het gevoel dat mensen hebben bij deze ontwikkelingen. In hoeverre ze een plaatsgevoel ervaren, en, terugkoppelend naar de literatuur, welke affecten er leven in het gebied. In dit analysehoofdstuk zetten we uiteen

hoe deze resultaten gekoppeld kunnen worden aan onze eerdere theoretische analyse. Waar het in het hoofdstuk over plaatsgevoel duidelijk wordt welke affecten er leven, bieden de eerdere hoofdstukken over transformatie en betrokkenheid juist inzichten over de *ruimte* die wordt geboden aan affect in het proces.

De affecten die leven rondom het nog imaginaire nieuwe Entree zijn wisselend, maar wat lijkt te overheersen bij alle respondenten is een zeker dissociatief affect, refererend aan het assenmodel in de methodesectie. Hierbij is er dus sprake van een gevoelsmatige fragmentatie tussen mensen en plekken, en het voelt voor mensen als iets wat ver van hen afstaat. In ruimtelijke praktijken uit zich dit in het feit dat mensen zich vooral in het gebied bevinden om zich te transporteren, ze zijn er enkel om ergens anders te geraken. In sommige gevallen is er ook sprake van een disruptief affect, denk bijvoorbeeld aan de ondernemers die in het

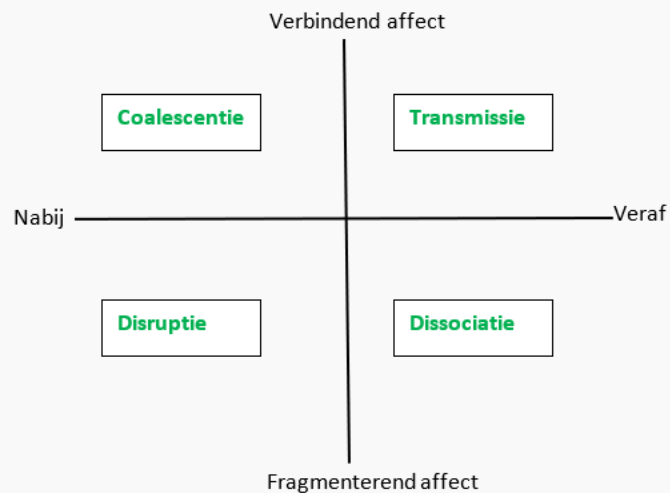

Figure 13: Assenmodel typen affect

gebied werken, waardoor het gebied dus dichtbij hen staat, maar last ervaren van de staat van de omgeving. Dit kan gaan over achterstallig onderhoud, vertragingen in het bouwproces, of een tekort aan publiek en gasten omdat de omgeving mensen niet aantrekt. Daadwerkelijke coalescentie lijkt nog niet terug te komen in Entree, maar transmissie is wel te vinden in de verhalen van mensen, voornamelijk als het gaat over hun toekomstbeeld.

Hier is ook meteen een verbinding te maken met de *ruimte* voor affect waar wij naar op zoek zijn, aangezien de wensen van bewoners en andere betrokkenen in lijn lijken te liggen met de toekomstige plannen van de gemeente. Het dissociatieve affect lijkt dus een gedeeld affect van de verschillende betrokken partijen, en er lijkt geen coalescentie aanwezig te zijn om op voort te bouwen. Om deze reden verbaast het dan ook niet dat de gemeente en projectontwikkelaars coalescentie proberen te

organiseren via conceptuele ruimtelijke interventies. Op dit moment bijvoorbeeld door een beweegroute te organiseren en evenementen in Club Entree. Dit zouden we ook wel kunnen benoemen als affectieve praktijken, om de affectieve atmosfeer die mensen ervaren te beïnvloeden. Ze pogen hiermee dus fragmenterende affecten om te zetten in verbindende affecten, door middel van nu nog imaginaire, maar in de toekomst wellicht tastbare, conceptuele ruimte. Kijkend naar de huidige activiteiten en toekomstige transformatie van Entree, lijkt de conceptuele ruimte zoals beschreven door Lefebvre (1991) ook dominanter naar voren te komen dan de andere twee ruimtelijke vormen. Dit wordt vrij letterlijk belichaamd door de eerste quote van dit hoofdstuk, waarbij de toekomst van Zoetermeer wordt verbeeld:

“Welkom in de toekomst van Zoetermeer! In de nieuwe stadswijk Entree woon, werk, beweeg en ontspan je in het groen. Je vindt er een aantrekkelijke mix van hoogwaardige, betaalbare woningen met stedelijke allure. Een vernieuwende wijk waar duurzaamheid en een actieve leefstijl het groene straatbeeld bepalen. Waar fietsers en wandelaars voorrang krijgen en deelmobiliteit de norm is. Een unieke wijk die uitnodigt om te bewegen en te ontmoeten. En dat alles midden in de Randstad.” (Entree, z.d.)

Deze belichaming zet zich voort in de grote borden voor het station met daarop “Entree, leuk dat je er bent”, “Entree, kom je bij ons wonen?”, “Entree, Fijn dat je er bent” en “Doe alsof je thuis bent, het begint erop te lijken”. In feite wordt de huidige ruimte zelfs zo ingericht dat de (vooral) toekomstige ruimtelijke praktijken grotendeels worden bepaald door de

bouw- en herinrichtingsplannen. Zo zullen wandel- en fietspaden worden bepaald, de locaties van het toekomstige groen, het type winkels en andere faciliteiten. Het is natuurlijk nog te vroeg om te zeggen welke routines en gebruiken men werkelijk zal hebben in deze nieuwe ruimte, maar het wordt wel duidelijk dat de conceptuele ruimte hier hard aan het werk is om de fysieke ruimte – al ware het bijna een soort blank canvas, of tabula rasa – te verbeelden en bewerken.

Een kanttekening die hierbij geplaatst kan worden is de wijze waarop de transformatie wordt bedacht en uitgevoerd. Zo vertelde een bewoonster ons dat ze eerst niet wist wat er met ‘Entree’ werd bedoeld. Later kwam ze erachter dat de naam is bedacht om het gebied als de entree van de stad te duiden: “En op een gegeven moment van lieverlee smaakt het naar meer dat je denkt nou ik ben wel benieuwd eigenlijk”, gaf ze aan. Een ondernemer, die zelf niet in Zoetermeer woont, gaf aan dat hij het bijzonder vindt dat het gebied gezien wordt als de entree van Zoetermeer. Meerdere respondenten reageerden ook vertwijfeld op de nieuwe naam. Ook hier schemert dus de conceptuele ruimte door, waarbij er top-down wordt bedacht dat het toekomstige gebied de entree van de stad zal worden, terwijl dit in de leefwereld van mensen nog helemaal niet het geval lijkt te zijn. Een andere respondent reageerde op de borden bij het station: “doe alsof je thuis bent, nou ik hoop niet dat het er thuis zo uit ziet!”

Zoals uit de literatuur eerder naar voren kwam kan er een hoger plaatsgevoel worden gecreëerd als het participatieproces gemeenschapsgedreven is, terwijl een meer top-down participatieproces ervoor kan zorgen dat er geen ervaren plaatsgevoel ontstaat (Ellery & Ellery, 2019). Uit de resultaten komt naar voren

dat het participatieproces van Entree vooral *informer*en betreft. Al mogen bewoners ook soms meedenken tijdens participatiebijeenkomsten, het initiële ontwerp is dan al gemaakt, en bij een uiteindelijk ontwerp is het niet meer mogelijk om dingen te veranderen. “Uiteindelijk bepaalt de gemeente”, zoals een bewoner aangaf. En met de Omgevingswet lijken vooral de projectontwikkelaars het initiatief te moeten nemen op dit vlak, het is natuurlijk nog de vraag hoe dit zich gaat ontfoutwen in de toekomst. Daarnaast stuit het sommige betrokkenen tegen de borst dat er in de vertragingen van het proces weinig gebeurt. In de woorden van een lokale ondernemer:

“Doe iets, maar gewoon iets. Iedere verbetering is een verbetering en misschien moet je het ook niet te groot maken. Als we dan toch vijftien jaar niks gaan doen, laten we dan gewoon klein denken en gewoon stukje bij beetje kijken ‘Oké, wat is hier mogelijk’.”

De vraag is natuurlijk of de gemeentelijke organisatie deze ruimte zelf voelt, omdat veel in het nieuwe gebied eigendom is van projectontwikkelaars. Dit maakt het proces complexer. Het is een positieve ontwikkeling dat de gemeente een placemaker heeft aangenomen om programmering op te zetten in het gebied, maar het helpt ook niet mee dat haar functie minder budget toebedeeld krijgt door de vertragingen. Hiermee wordt de suggestie gewekt dat placemaking minder relevant of belangrijk is in deze periode, terwijl het – te zien aan de reacties van respondenten – juist van groot belang is om meer aandacht te schenken aan de gevoelens die leven over en in het gebied. Negatieve ervaringen met het transformatie- en participatieproces kunnen ook bijdragen aan fragmenterende affecten, en het is juist in dit

gebied van belang hier om te proberen coalescentie op te bouwen. Indien de transformatie van het gebied inderdaad een verandering in perceptie teweeg zal brengen, zal dit dus ook automatisch invloed hebben op de ruimtelijke praktijken van mensen. Als zij dit gebied als een entree gaan ervaren, zullen mensen wellicht vaker in het gebied te vinden zijn en er doorheen naar de stad reizen. Wellicht zou het hierin ook helpen om placemaking niet als een tijdelijk proces te zien dat vooral programmering betreft, maar om te realiseren dat placemaking een continue proces is dat een makend potentieel in zich heeft, maar tegelijkertijd ook dingen kan ‘onmaken’, indien een plaatsgevoel bijvoorbeeld wordt afgebroken. Dit toont tevens het belang aan van ruimte creëren voor affect in placemaking.

Kortom, binnen Entree Zoetermeer lijkt er dus vooral sprake te zijn van dissociatieve affecten, met name als het de ervaringen van bewoners en bezoekers van het gebied betreft. Mensen voelen dus geen sterke binding met de omgeving en komen er vooral om zich te transporteren. In sommige gevallen is er sprake van disruptieve affecten, vooral vanuit ondernemers die last ervaren van hun directe omgeving en een vertraging van de bouw. Transmissieve affecten komen ook omhoog uit de interviews, maar voornamelijk als het de gewenste toekomstbeelden betreft. Coalescentie zien we eigenlijk niet terugkomen, waardoor het ook niet verassend is dat de gemeente Zoetermeer en de projectontwikkelaars dit proberen te organiseren door middel van ruimtelijke en sociale interventies. Hier is dan ook de *ruimte* voor affect te vinden die door deze partijen wordt geboden aan de bewoners en ondernemers. Deze ruimte blijft echter vrij top-down, door de manier hoe de participatie is ingericht. Een top-down participatieproces kan

een positief plaatsgevoel verlagen, wat dus een averechts effect kan hebben op het verbindende potentieel dat ruimte voor affect kan bieden.

5.2 DISTRICT U VLAARDINGEN

5.2.1. TRANSFORMATIE IN DISTRICT U

District U, een eerste impressie

“District U! Dé nieuwe stadswijk in Vlaardingen onder de rook van Rotterdam. De plek, die vroeger bekend stond als de smaakmaker van Unilever, maakt plaats voor een nieuw levendig woon- en werkgebied van circa 800 woningen direct gelegen aan de Maas. Een wijk die haar markante karakter behoudt. Uniek door de historie van visserij, scheepvaart en industrie. De rauwheid krijgt zachtheid met fijne woningen, straten als tuinen, en een park voor sport en spel. Daar wil je wonen!” (District U, z.d.)

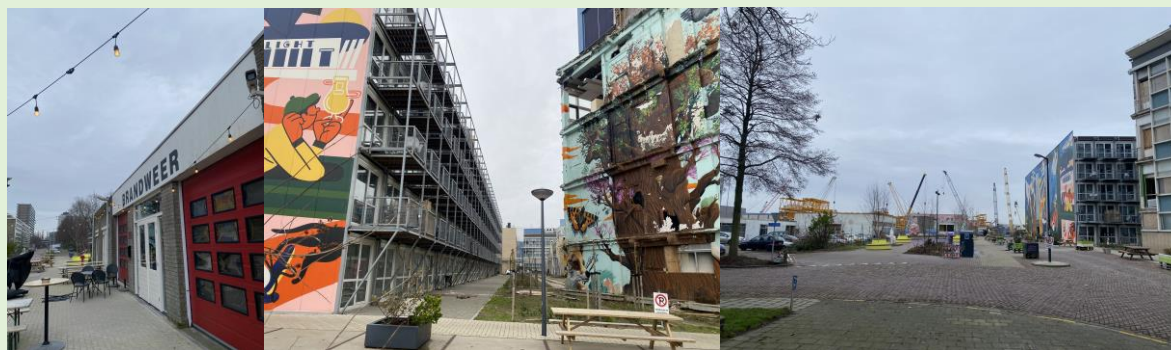
Op donderdag 25 januari 2024 komen we aan bij metrohalte Vlaardingen Centrum. Aan de ene kant van spoor staat een groot flatgebouw met daarachter de Maas, aan de andere kant wat bosjes woningen en een kale vlakte waar op een gebouw een groot doek prijkt met ‘museumkwartier’ erop. Het kondigt de komst aan van nieuwe appartementen en eengezinswoningen. We besluiten om eerst het centrum van Vlaardingen te verkennen, en na een korte wandeling komen we terecht op de Oosthavenkade, omringd door boten en charmante, ietwat verzakte oude woningen. Toch blijft het stil om ons heen en zien we maar een enkeling op straat. De winkelpanden staan voor een deel leeg en sommigen zijn slecht onderhouden. Ze worden afgewisseld met een kringloopwinkel of dan toch ineens een H&M. De enkelingen die we passeren op straat zijn ouderen, al komt dat waarschijnlijk ook door de donderdagochtend.

We wandelen door naar de locatie waar het in dit onderzoek allemaal om draait: District U, een toekomstige nieuwe stadswijk op het oude Unileverterrein. Om er te komen lopen we terug naar het station en steken we het spoor over, richting de Maas en het industriële gebied dat eraan grenst. Na een avontuurlijke route langs het water en een klimtocht langs een laaghangend balkon doemen er grote witte opslagsilo's op aan de overkant van het water, omringd door haven. In dit vervreemdende landschap lopen we de kade af, op zoek naar District U. Wederom die oude en soms

scheve woningen, afgewisseld met hoge flats. Allemaal uitkijkend op de witte wolken van de industrie en het altijd bedrijvige water. Een man met een teckel loopt ons tegemoet en we vragen hem of hij ons wat meer kon vertellen

over het gebied. Hij heeft geen weet van District U, maar loopt hier wel dagelijks met zijn hond een rondje. We passeren een groot hotel (het Delta hotel) en zien in de verte een geschilderde muur, daar moeten we waarschijnlijk zijn.

Grote bloembakken met 'District U' erop geschilderd verwelkomen ons, evenals enkele kleurrijke kunstwerken die niet thuis lijken te horen in de grijze omgeving. Er zijn weinig mensen te bekennen, op een enkeling na die zijn fiets parkeert in de 'binnentuin' van twee rijen containerwoningen, versierd met een enorme muurschildering. Rechts van de woningen staat een kleiner gebouw, met daarin een wasserette, postvakken en een bar. De laatste draagt de naam 'De Brandweer', wat de enorme letters en rode rolluiken laten blijken. Dicht helaas. Om toch meer te weten te komen over deze kleurrijke maar verlaten plek spreken we een meisje aan dat net komt aanfietsen. Ze woont hier nu een jaar, vertelt ze ons. Ze woont hier omdat het een gemakkelijke tussenfase is, om daarna iets anders te kunnen vinden maar wel al hier in Vlaardingen te zijn. Ze vertelt dat ze schilderijen en kleurrijke bloembakken pas recent zijn aangebracht. En de plek zelf? Daar heeft ze niet zoveel mee. Ze heeft een keer een cocktail gedronken in de brandweer, voor het idee. Ze woont hier gewoon, meer niet.

Figuur 54: District U en de Fairland studio's

Zoals we lezen op de website van District U wordt het nu nog vrij lege en industriële gebied in de Rivierzone de komende jaren omgetoverd tot bruisende nieuwe stadswijk. Voorheen was het gebied het domein van Unilever, maar in 2016 kwam het nieuws naar buiten dat het bedrijf in Vlaardingen na zestig jaar de deuren zal

sluiten, wat in 2019 voorgoed gebeurde. Als we met Ilias, de placemaker van District U, begin 2024 door het gebied wandelen, vertelt hij ons dat handelsfirma Van Adrighem het gebied opkocht na het vertrek van Unilever. Later nam ook projectontwikkelaars Leyten een deel van hen over, en samen gaan ze het nieuwe District

U ontwikkelen. We vragen hem hoe hij het toekomstige gebied zou omschrijven: “Nu, als een nieuwe woon- en werkwijk met grootstedelijke allure in een spannend industrieel havengebied”. Het spannende zit volgens hem in de directe omgeving van het gebied. Er is nog veel sprake van offshore bedrijvigheid vanaf District U tot aan Maassluis. Het bovengenoemde Van Adrighem verhuurt grote kranen en is hierdoor ook echt beeldbepalend voor het gebied volgens Ilias. Hij vervolgt: “En aan de overkant van het water hebben we Pernis liggen met alle zware olie-industrie met alle lampjes en vlammetjes die daarbij horen. En over het water, de Nieuwe Maas, daar hebben we heel veel scheepvaart.” Er varen grote cruiseschepen voorbij, maar ook boorplatforms en olietankers. Hij benadrukt dat het wel een manier van wonen is waar je open voor moet staan. Zo woont de een liever in een traditionele woonwijk, de ander liever in het stadshart. Deze toekomstige wijk is weer een andere woonbeleving, alleen al omdat er alleen maar appartementen gebouwd zullen worden:

“Als je straks dat gebied hier in komt lopen dan zie je alleen maar grote gebouwen, grote kolossen. En hoogte ook, dat is belangrijk, omdat je ook dat weidse uitzicht hebt over het water... Dus je moet zoveel mogelijk zo zien te bouwen dat mensen daar ook van kunnen genieten.”

Ilias vertelt ons dat dit nog niet bestaat in Vlaardingen, District U wordt een grootstedelijke wijk die zal doen denken aan het nabijgelegen Rotterdam. Daarnaast zal het Vlaardingen ook veranderen, omdat er tussen de 600 en 800 nieuwe woningen zullen worden opgeleverd. Afhankelijk van de samenstelling van de nieuwe huishoudens levert dat weer 1000 tot 1500 nieuwe bewoners op, evenals allerlei nieuwe

Figuur 65: Uitzicht vanaf District U naar Pernis

bedrijvigheid. In het gebied komt namelijk een hele zone voor bedrijven, en in de plinten van gebouwen zal commerciële ruimte worden gecreëerd. Daarnaast zullen zich twee scholen in het gebied vestigen en zullen bepaalde ruimtes een publieke functie krijgen, zoals het voormalige auditorium van Unilever.

Het oude Unilevergebouw zal worden getransformeerd tot een woongebouw en het is de bedoeling dat deze als eerste wordt opgeleverd. Ten tijde van het interview met de placemaker woonde hij zelfs tijdelijk in het gebouw wat op dat moment nog helemaal leeg stond. Hij vertelt ons dat er uiteindelijk in verschillende segmenten woningen zullen worden gebouwd: “Er zitten hele chique penthouses bovenin, maar ook studio's en voordelige huur, wel allemaal vrije sector. Die sociale woningbouw, die komt ernaast op de twee andere kavels.” Als we op een ander moment met Isabel, een ambtenaar die betrokken is bij de Rivierzone, door het gebied lopen geeft ze aan het bijzonder te vinden dat een deel van de oude bebouwing blijft staan. Op deze manier is het beeld ook niet direct helemaal anders en blijft het passen in het beeld van de wijk van mensen uit de buurt. Daarnaast benadrukt Ilias dat het uitzicht

hierdoor in feite niet veel verandert voor huidige bewoners, “het gebouw wordt er alleen maar fraaier op” zegt hij.

In het Unilevergebouw wordt tevens een grote poort gecreëerd die District U zal verbinden met de rest van Vlaardingen. Zo hoef je niet meer helemaal om te lopen om het gebied in te komen en wordt het water verbonden met de stad. Dit is vooral bijzonder met het oog op de

Figuur 16: De toekomstige poort in het Unilevergebouw (beeld van District U website)

geschiedenis van Vlaardingen, vertelt Ilias. De stad werd ook wel de ‘Haringstad’ genoemd, omdat de hele economie gebaseerd was op haringvisserij. In tegenstelling tot Maassluis en Rotterdam, heeft Vlaardingen nog niet grootschalig gebouwd aan het water, vervolgt hij. In feite doet het water nu dus niet echt mee, terwijl dat door de nieuwe ontwikkelingen zal gebeuren. Het water zal zo weer onderdeel worden van de identiteit van de stad.

Al blijft het Unilever gebouw staan en blijft dat beeld dus hetzelfde, zal de omgeving alsnog een drastische verandering doormaken door de transformatie. Naast de nieuwe gebouwen wordt alle openbare ruimte aangepakt door onder andere de gemeente. Er ontstaan natuurlijk nieuwe verkeersroutes en er moet een riolering worden aangelegd. Isabel vertelt ons dat ze om tafel zit met de projectontwikkelaars

om na te denken over hoe het gebied eruit moet komen te zien: “hoe gaan we dat nou met elkaar neerzetten, het *branden* van het gebied?”. Als we Ilias vragen hoe hij deze verandering ziet geeft hij aan dat de nieuwe woonwijk een heel ander “product” zal worden: “Nu is het een leegstaand gebied waar allerlei spannende kansen zich voordoen om hier tijdelijk te wonen of om hier tijdelijk dingen te organiseren. Veel

Figuur 17: Het Unilever gebouw vroeger (uit archief)

vrijheid. Dat pionieren, proberen”. Hij vervolgt dat er nu voornamelijk oudere mensen in het gebied wonen. Het idee is dan ook om sociale huur aan te bieden in District U om jongeren aan te trekken, ook omdat er scholen in het gebied komen.

Op het moment dat we met hem door het gebied lopen wordt er ook al woonruimte voor jongeren gefaciliteerd. Het eerste dat tijdens onze wandeling in het oog viel waren twee blokken van op elkaar gestapelde containerwoningen, beschilderd met een enorme muurschildering. Ilias vertelt ons dat dit de Fairland studio’s zijn, tijdelijke woningen voor studenten. Deze zijn door de projectontwikkelaars neergezet voor een periode van ongeveer tien jaar. Ze zorgen door de bewoners voor meer levendigheid in het gebied en luiden de komst in van de nieuwe transformatie. Ondanks de woningnood zitten de studio’s niet allemaal vol, mede door

Figuur 18: Muurschildering Fairland studio's

verschillende lekkages en onderhoudsproblemen. De studio's zijn onderdeel van de placemaking die in het gebied wordt uitgerold, vertelt hij ons. Hij is door de projectontwikkelaars aangenomen om het gebied in ontwikkeling aantrekkelijker te maken. Als we hem vragen hoe hij placemaking zou definiëren, legt hij uit:

“Nu, het kan van alles betekenen. Het is denk ik niet echt een hele vastomlijnde functie. Het betekent op verschillende plekken ook verschillende dingen. En het betekent, denk ik, ook in verschillende fases van een ontwikkeling iets anders. Dus hier zitten we nog echt aan de vooravond van een ontwikkeling eigenlijk. Er moeten nog gebouwen gesloten worden voordat er überhaupt gebouwd kan worden. En in die fase is het gebouw, is het gebied dus leeg en verlaten. Er staan leegstaande panden

en om te voorkomen dat dat gebied nu verloedert en criminaliteit aantrekt en daarmee dus voordat je gaat ontwikkelen al een slecht imago krijgt, kun je met placemaking levendigheid in het gebied toevoegen. Dus dat hebben we in eerste instantie gedaan met Fairland studio's. Eigenlijk is het toevoegen van die tijdelijke woningen al een placemaking ingreep omdat je daarmee natuurlijk al nieuwe bewoners toevoegt. En dat veroorzaakt levendigheid. Er staat licht aan. Er lopen mensen op straat. Dat maakt al dat zo'n gebied een heel ander karakter krijgt. En dat voorkomt dus ook een beetje dat criminelen zich hier prettig zouden voelen of dat koperdieven het idee hebben dat ze vrijuit door het gebied kunnen gaan.”

Placemaking in dit geval zorgt dus voor een zekere sociale controle. Daarnaast gebeurt er veel op het gebied van programmering, vertelt de placemaker. Men name middels evenementen en kunst en cultuur, omdat dit aan zou sluiten bij de toekomstige doelgroepen van District U. Een andere placemaking ingreep die hij noemt is 'De Brandweer', het café waar we eerder langs wandelden. Enerzijds lost het leegstand en verloedering op, anderzijds is het nu een plek die leuker voor mensen is om tegenaan te kijken en te bezoeken. Ilias geeft aan dat de exploitatie volgens hen past bij de nieuwe bewoners van het gebied, terwijl oude bewoners in omliggende gebieden ook naar de plek kunnen komen om bijvoorbeeld informatie in te winnen over de transformatie. Volgens Isabel fungeert Ilias en de plek die hij heeft neergezet echt als verbindend voor het gebied:

“Het is gewoon zo'n kunstwerk, alleen al dat je dat er neerzet, dat je daar een

haringparty feest organiseert, dat je daar een bar hebt waar je langs kan komen. Dat is ook belangrijk. Er kwam een kunstenaar uit KW-haven die daar zijn gang mocht gaan en dan ben je echt wel... Dat is echt een verbinder. Dat is echt wel een landingsplek zelf.”

Als we haar vragen wat zij verstaat onder placemaking, schakelt ze in haar antwoord vrij snel naar de term *place branding*. De focus ligt volgens haar op hoe je een gebied gaat neerzetten:

“Eigenlijk wil je een gebied op de kaart zetten en laten zien wat er allemaal voor gave dingen zijn. Dat is eigenlijk wat je doet en dat je doe je natuurlijk met de mensen die hier zitten en bewoners en ondernemers.”

Dit is volgens Isabel geen tijdelijk proces, omdat het anders instort als je weggaat. Idealiter jaagt iemand het dus aan en nemen anderen het over. Ze noemt het voorbeeld van een directeur van een onderwijsinstelling die ze gevraagd had of studenten konden helpen eten te bereiden voor een bijeenkomst. Hij stelde toen meteen zijn

keuken ter beschikking: “als je dat kan voeden met elkaar, dan rolt het verder uit”.

Ilias ziet zichzelf ook als aanjager als het gaat om bijvoorbeeld de Brandweer. Op dit moment exploiteren ze horeca in een voormalig leegstaand pand, maar op den duur zal er meer commerciële horeca naar het gebied komen. “En dat is misschien voor ons dan ook een moment om ons terug te trekken”, aldus Ilias. Hij wil met de placemaking activiteiten namelijk niet concurreren met permanente ondernemingen, die ze juist naar het gebied willen trekken. Als we hem vragen wat hem drijft om dit te blijven doen, vertelt hij:

“Vooral als het goed gaat en het is lekker weer en de zon schijnt, dan denk ik: yes. En als ik hier nu zo rondloop, denk ik ook wel: waar ben ik eigenlijk aan begonnen? Natuurlijk lukken er ook dingen. En ik geloof erin. Dus ik denk dat het werkt. En ik vind het zelf leuk. In die zin ben ik natuurlijk echt helemaal niet-commercieel, maar ik probeer ook een beetje uit te gaan van mezelf. Wat zou ik hier nu zelf leuk vinden? En dat ga ik dan proberen te maken.”

5.2.2 BETROKKENHEID IN DISTRICT U

Een kennismaking met Fairland

In februari 2024 hebben we een afspraak met Ilias, de placemaker van District U. Vandaag is er een grote schoonmaak bezig in het café ‘de Brandweer’, waar Ilias met twee bewoners van de Fairland studio’s bezig is. Omdat vandaag enkel de kennismaking is vragen we vooral naar de grote lijnen van de gebiedsontwikkeling van District U. Hij vertelt ons dat de ‘placemaking’ in het gebied begon met de Fairland studio’s: 318 containerwoningen die uit Amsterdam verscheept zijn naar Vlaardingen om acht jaar tijdelijke huisvesting te bieden voor mensen tot 27 jaar. Vervolgens was het de bedoeling om de nieuwe en oude bewoners te bedienen en betrekken bij de ontwikkelingen in het gebied, met als uiteindelijk doel het gebied aantrekkelijker maken. Voordat er bewoners introkken stonden

de containers aan het water, wat de staat van de containers verslechterde. Zo vertelt Ilias ons dat de eerste bewoners veel problemen ondervonden met onder andere schimmel en lekkages. Er ontstond hierdoor veel conflict in deze eerste periode. Hij beschrijft dat er een soort splitsing ontstond tussen de bewoners. De mensen uit een welvarender milieu konden terugverhuizen naar hun ouders of gemakkelijker een nieuwe woning vinden, maar de 'achterblijvers' in de Fairland studio's hadden vaak geen sociaal of financieel vangnet. Deze gebeurtenissen hebben ervoor gezorgd dat er tot op heden best wat spanning voelbaar is tussen sommige bewoners en de ontwikkelaar. Hij vertelt dat het ook niet meehielp dat hij terwijl dit alles speelde bezig was met de placemaking van District U. Zo werden buitenwanden beschilderd en werd er kunst buiten neergezet. Voor de bewoners die problemen ondervonden met hun woning voelde het dubbel dat er wel geld werd vrijgemaakt voor de placemaking, maar niet voor de reparatie van hun woning. Volgens de placemaker is dit ook de reden dat het vaak rustig is bij de Brandweer.

Toen we hem vroegen naar de participatiemogelijkheden van bewoners in de omgeving noemt hij het voorbeeld van de naastgelegen parkeerplaats. Met de komst van de Fairland studio's was parkeren er verboden, maar mensen bleven toch hun auto parkeren op de parkeerplaats. Om dit tegen te gaan wilden ze plantenbakken neerzetten, wat meteen een mooi participatietraject zou zijn waar oude en nieuwe bewoners elkaar kunnen ontmoeten. Ze trokken alles uit de kast om mensen op de hoogte te stellen, vertelt hij ons. Flyeren, posters ophangen, alles om mensen te laten weten welke dagen ze de potten zouden beschilderen en de bomen zouden planten (struikroof). Toch kwamen er per dag (van de twee dagen) maar tien bewoners opdagen. Al was de opkomst teleurstellend, had hij een positief gevoel bij de dagen. Waar de oude bewoners de Fairland bewoners eerst als 'tuig' hadden bestempeld (studenten, laat thuis, feestjes, afval), kon deze perceptie nu veranderen door elkaar te ontmoeten. Verder zijn er af en toe bewonersavonden georganiseerd door de ontwikkelaar waar bewoners konden aansluiten. Vaak was er ook iemand van de gemeente aanwezig.

Toen we vroegen naar welke bewoners hier aanwezig waren gaf de placemaker aan dat dit vooral de mensen betrof die altijd betrokken zijn bij dergelijke projecten. Mensen die veelal goed op de hoogte zijn en hun mening willen delen over de ontwikkelingen.

Als we vragen of de placemaker gaat stoppen met deze placemaking als het project afgerond is (over ongeveer 15 jaar) bevestigt hij dit. Het zou mooi zijn als de activiteiten van de Brandweer een doorstart kunnen vinden bij bijvoorbeeld een nieuwe horeca uitbater die in de plinten van de nieuwe gebouwen zal gaan zitten, zegt hij. "Ik voel me wel senang bij die tijdelijkheid".

Als we enkele Fairland bewoners vragen naar het onderlinge contact dat ze ervaren krijgen we in het algemeen een positief beeld terug. Een bewoonster vertelt ons dat de bewoners elkaar altijd groeten als ze elkaar tegenkomen. Daarnaast vertelt ze dat de Fairland bewoners een groepsapp hebben waar allerlei dingen worden gecommuniceerd. Zo geven mensen een seintje wanneer hun was in de gezamenlijke wasruimte klaar is en bieden ze boodschappen aan die over zijn of bijna over datum. Ook is er een goed contact met de beheerder, vertelt een bewoonster: “Als er iets is, je kan een mailtje sturen, je kan een appje sturen, dat maakt allemaal niet uit. Naar mijn idee wordt daar best snel op gereageerd.”

Een andere plek waar bewoners elkaar kunnen ontmoeten is natuurlijk in de Brandweer, de ruimte aan de overkant van de Fairland studio's. Ilias vertelt dat er vooral evenementen plaatsvinden in de weekenden. Doordeweeks is het gebouw meestal gesloten, al is er soms een bewonerspanel op dinsdagavond. De Fairland bewoners hebben geen sleutel van het gebouw, vertelt hij: “Kijk, als ik zou merken dat daar volle behoefte aan is dat er hier mensen overdag willen werken met een broodje, dan zou ik dat wel overwegen. Maar ik heb niet het gevoel dat ik daar nu iets op mis.” Ook komen bewoners uit de omringende flats en appartementencomplexen wel eens naar de Brandweer, begrijpen we van Ilias. Al zijn het wel vaak dezelfde bewoners die komen opdagen, bijvoorbeeld als er een bandje komt optreden. Ook laten sommige mensen hun hond uit in de buurt en komen dan even een praatje maken. Volgens Ilias zijn het dus vooral informele en niet-georganiseerde momenten waarop ontmoetingen plaatsvinden: “Dat is de bedoeling, dat je inderdaad door zo'n café te exploiteren door hier te zijn met dat soort leuke

dingen een soort band kan opbouwen met bewoners.”

Naast de Brandweer als plek om samen te komen voor verschillende bewoners organiseert hij ook activiteiten. Zo werden er in 2023 plantenbakken gemaakt met verschillende bewoners: “Ook omdat die oude bewoners... Die hadden dat misschien ook wel nodig dat ze wat van die jongeren bij naam kennen”, vertelt Ilias. Ook hebben ze tijdelijke boompjes geplant voor Fairland. Als we hem vragen of bewoners uit de buurt geïnteresseerd zijn in de toekomstige transformatie beaamt hij dit:

“Ontzettend, ook een beetje vanuit bezorgdheid omdat het gebied waar zij wonen dat gaat enorm ingrijpend veranderen, dus dat wat zij gewend zijn dat verandert. En dat gaat gepaard ook met zorgen. En door ze goed te informeren, maar ook met placemaking activiteiten, met participatieprojecten, kun je die bewoners in ieder geval heel goed aangehaakt houden.”

Hij vertelt ons dat ze mensen betrekken door bijvoorbeeld een bewonerspanel te organiseren. De frequentie hiervan kan sterk verschillen, afhankelijk van de snelheid van de ontwikkelingen: “Dus soms dan zijn die bewonerspanels een keer per maand en soms zijn ze drie keer per jaar”. De bewoners die in het panel zitten wonen allemaal in de buurt en zijn volgens Ilias vaak ook al op andere manieren betrokken bij de wijk. Tijdens het panel worden ze bijgepraat door de gemeente en projectontwikkelaars over de laatste stand van zaken en kunnen ze input leveren: “dat kan gaan over klachten, maar ook gewoon over dingen van: we hebben daar in die hoek van het gebied al moeite met parkeren, nemen jullie dat wel mee of...? Dus zo halen wij ook informatie op.”

Ilias vertelt dat er een gespecialiseerd bureau bij dit proces betrokken is dat een verslag maakt van deze bijeenkomsten en tegelijkertijd ook een vertaalslag maakt om te kijken of de input kan worden meegenomen in het uiteindelijke plan. In feite is het bewonerspanel volgens hem meer een soort update, een vergadering.

Soms worden er andere dingen georganiseerd om inspraak te faciliteren, zoals een inspraakavond of een info- en participatiemiddag. Ilias vertelt dat de punten die hieruit naar voren komen in een verslag worden verwerkt, dat vervolgens naar de bewoners gaat. Ook zit daar een actielijst bij. “Dus het is niet alleen maar bedoeld om een beetje te pappen en nat te houden. Het is ook wel echt... We kunnen daar zinnige dingen uithalen”, vertelt Ilias. Als we vragen wat voor bewoners er meestal op een dag als deze afkomen vertelt de placemaker dat het heel wisselend is. Bewoners uit de buurt, maar soms ook enkele Fairland bewoners of zelfs mensen van buiten het gebied. Een bewoner van de Fairland studio’s geeft echter aan dat hij het gevoel heeft vooral geïnformeerd te worden als Fairland bewoner, zonder dat hij daar daadwerkelijk zeggenschap in heeft.

De doelgroep die door de gemeente en ontwikkelaars wordt aangesproken voor de toekomstige ontwikkelingen blijkt ook niet de Fairland jongeren te zijn. Als we Isabel, de ambtenaar vanuit de gemeente Vlaardingen, vragen wat er gebeurt als de Fairland bewoners weggaan zegt ze: “Dan zijn ze weg. Dus dat is gewoon niet de doelgroep waar je je energie op gaat richten.” Ilias geeft aan dat de doelgroep mensen zijn die hier over een paar jaar zouden kunnen wonen. Op dit moment zijn de activiteiten nog gericht op de Fairland bewoners, maar die focus wordt verlegd in de jaren die gaan volgen. In elke fase van de ontwikkeling zullen de

activiteiten daarop aangepast worden: “Nu, straks gaan er bijvoorbeeld appartementen in de verkoop, dus dan komen er natuurlijk mensen echt concreet om hier een huis te kopen bijvoorbeeld. Dat is natuurlijk weer een hele andere dynamiek en daar passen ook andere type evenementen bij.”

Van de Fairland bewoners krijgen we het idee dat ze geen sterke betrokkenheid voelen bij het gebied, ook ten dele omdat het tijdelijke huisvesting betreft. Als we een bewoonster van de Fairland studio’s vragen of ze wel eens in de Brandweer komt vertelt ze dat ze er eens een rondleiding heeft gehad maar er verder nooit meer is geweest. Ze geeft daarnaast aan dat ze ook niet het idee heeft actief betrokken te worden. Op de instagrampagina van District U worden wel feestjes gedeeld, maar volgens de bewoonster moet je verder actief naar informatie zoeken als je meer wilt weten. Een andere bewoner geeft aan dat Fairland bewoners niet naar de activiteiten willen komen. Hij erkent dat ze enerzijds een moeilijke doelgroep zijn, “Gen Z is amper te bewegen, want we zijn opgegroeid met een telefoon”, anderzijds voelt hij zich niet aangesproken tot het type activiteiten dat wordt georganiseerd. Hij noemt het voorbeeld van het maken van bloembakken: “nee, dan voel ik me niet aangesproken. Als hier een evenement is, weet ik veel, een leuk bandje staat, dan kan ik me daar wel aangesproken door voelen. De bands nu zijn niet wat ik wil. Het zijn heel veel ouderen”. Hij vertelt ons dat het niet duidelijk lijkt te zijn welke behoefte er leeft onder de Fairland jongeren en dat er hierdoor weinig mensen komen opdagen.

Volgens Ilias is het ook een probleem dat er in de Fairland studio’s sprake was van lekkages en bijbehorende schade. Hierdoor wonen er veel minder mensen in de studio’s dan op was geanticipeerd, en het draagt ook niet bij aan het

gemeenschapsgevoel. Hij geeft daarnaast aan dat het een continue worsteling is, enerzijds heeft hij bepaalde commerciële doelen te behalen vanuit zijn werk, anderzijds wil hij als persoon en placemaker ook een mooie en fijne plek creëren, en dat kost tijd. De snelheid die projectontwikkelaars graag zien is eigenlijk niet mogelijk met dit soort dingen, geeft Ilias aan. Een bewoonster uit de buurt vertelt ons tijdens een evenement in de Brandweer dat Vlaardingers een apart slag mensen zijn als het gaat om betrokkenheid bij hun omgeving. In haar woorden:

“Haringkoppen verbinden, en van generatie op generatie zorgen we dat iemand van ons in het bestuur zit. Of in die stichting. Of een van ons gaat een stichting oprichten om het te doen. (...) Dus niemand gaat zomaar dingen weghalen die voor ons nostalgie zijn. Je mag eromheen bouwen. Dat is wel belangrijk.”

Isabel vertelt ons dat er in Vlaardingen veel mogelijk is binnen de gemeentelijke organisatie. Ze vertelt dat er een jong team werkzaam is bij de Rivierzone binnen de gemeente Vlaardingen: “Enthousiaste mensen. Diverse leeftijden, jonger en ouder, zijn belangrijk”. Daarnaast is politieke wil cruciaal volgens de ambtenaar: “Want als de wethouder en burgemeester niet achter de veranderingen staan, dan kom je nergens”. Ook geeft het een hoop energie dat de bestemmingsplannen van de diverse gebieden in de Rivierzone door de Raad van State zijn omarmd, vertelt ze. Een ander belangrijk aspect is dat Vlaardingen een relatief kleine gemeente is: “...hier gaat het afstemmen veel makkelijker. Je kan gewoon bij de wethouder binnenlopen terwijl in Rotterdam moet je natuurlijk maanden wachten. Tenminste, als je niet dicht bij het vuur

zit. Hier kan je gewoon heel makkelijk schakelen”.

Isabel wil zich binnen District U actief inzetten om de scholen die naar het gebied komen te verbinden met de huidige bewoners. In de nabijgelegen flats wonen namelijk veel senioren; hierdoor legde ze meteen een link met de zorgcolleges (vmbo en MBO) die naar het gebied zullen komen. Daarnaast probeert ze ook ideeën van buurtbewoners te faciliteren en verbinding te zoeken met anderen. Zo wilde een buurtbewoner een buurtbarbecue organiseren, maar vond het een ingewikkeld proces. De ambtenaar stelde hierna voor om studenten of scholieren te betrekken bij het plan, en dat sloeg aan. Ze vertelt: “Gewoon die haarvaten van die samenleving in en dan hoor je het wel.” Als het gaat over bewonersparticipatie ligt de focus op bewoners: “De huidige bewoners kunnen niet zomaar zelf kiezen. Die worden met veranderingen geconfronteerd.” Ze gaat in deze startsituatie eerst op zoek naar waar behoefte aan is, wat mensen wel en niet willen. Soms worden er ook grotere bijeenkomsten georganiseerd, bijvoorbeeld later in 2024 een bijeenkomst over de hoogwateroplossing. Ontwerpers en ingenieurs komen daar praten over oplossingsrichtingen om de overstromingen tegen te gaan. Tijdens de jaarlijkse informatiebijeenkomst in het Delta Hotel is er een mix van kunst en cultuur, toekomstplannen en historie. Denk bijvoorbeeld aan een verhalenverteller die vertelt over toen, nu en de toekomst. De ambtenaar vertelt dat veel oudere mensen uit de wijk zich nog weinig kunnen voorstellen bij de toekomstbeelden:

“Het is wel leuk als je bijvoorbeeld nu naar Abeltje gaat, dat is de buurthuiskamer. Daar zitten veel oudere mensen te breien en te dammen of koffie te drinken. En die kunnen zich nog

niets tot weinig voorstellen bij de komende veranderingen, dus dan ga je een beeldend verhaal vertellen. Wil je mensen bereiken is de insteek om laagdrempelig te zijn en mensen zoveel mogelijk mee te nemen in de veranderingen. Dus we gaan huis-aan-huis flyeren, en mensen hoeven zich niet via de website van de gemeente aan te melden. Dan krijg je ook een hele andere dynamiek. Ik heb het gedaan met de discussie over de hoogwateroplossing. Toen zag ik dat er een officiële gemeentelijke brief kwam. Ik dacht: er moet nog iets anders komen, een aantrekkelijk vormgegeven flyer met in de uitnodiging de tekst 'gewoon binnenlopen mag; kom gewoon langs en neem je burens mee. Dan krijg je toch aan andere sfeer'

Daarnaast is ze ook betrokken bij de kunstenaars, makers en ondernemers in het gebied. Aan de Koningin Wilhelminahaven zit bijvoorbeeld een groot pand waar veel creatieven aan het werk zijn:

"Die mensen zitten daar ver weg verstopt. Dus ik probeer ze meer zichtbaar te maken door verhalen te schrijven en aantrekkelijke fotografie voor verhalen in magazine, website, socials en stadskrant. Ook een vorm van placebranding van de Rivierzone. Een mooi voorbeeld is de Vulcaanbrouwerij op de Oosthavenkade, die heeft ook echt een passie voor het restaureren van erfgoed. Dat zijn pakhuizen uit het einde van de negentiende eeuw. Met een groep vrijwilligers zijn ze het aan het opknappen. Dat zijn natuurlijk fantastische verhalen, dus eigenlijk al die verhalen die er al zijn, die maak je

zichtbaar, je laat het professioneel fotograferen. Eigenlijk wat verborgen is, dat maak je via verhalen zichtbaar en geef je een plek in het collectief geheugen van de stad."

Naast de verhalen die er al zijn, probeert de ambtenaar ook toekomstbeelden in de wijk een plek te geven. Tijdens ons gesprek wandelen we naar het metrostation achter District U, waar grote foto's hangen van het toekomstige District U. Ze mogen een jaar blijven hangen, vertelt Isabel ons. Als we vragen waarom het zo belangrijk is om de toekomst te laten zien, zegt ze:

"Je wil de toekomst natuurlijk verbeelden, omdat het heel moeilijk is om die toekomst voor je te zien. Je kan het je eigenlijk als gewone burger niet voorstellen. Van: het zal wel die nieuwbouw of de renovatie, maar eerst zien, dan geloven. En als je dan een plaatje ziet van die toekomstige werkelijkheid van opgeknapte historische panden, dan weet je als burger: hé, maar hier gaat echt iets gebeuren."

We sluiten af met de vraag wat nu het belangrijkste is participatieprocessen in dit soort ontwikkelingen. Isabel benadrukt dat het allemaal om gevoel gaat:

"Het gaat over: ben ik gezien en ben ik gehoord? Als dit niet goed georganiseerd is en je niet teruggeeft aan mensen wat er met hun input is gedaan, bereik je er ook niets mee. Het gaat om de wil tot ontmoeting, dat je dingen met elkaar wilt doen, ideeën en suggesties meeneemt en dat ook terugkoppelt naar de bewoners in dat gebied. We publiceren dat niet alleen op

de website van de gemeente, maar deze reactienota verspreiden we ook huis-aan-huis in de Rivierzone van Vlaardingen. Als het tegen het gemeentelijk beleid ingaat of het druist

in tegen de uitgangspunten vermelden we dat ook.”

5.2.3 PLAATSGEVOEL IN DISTRICT U

Tijdens een van de eerste bezoeken aan District U lopen we naar het Unilever gebouw, en kijken we of we naar binnen kunnen. Tot nu toe krijgen we de indruk dat het gebouw altijd een hele belangrijke rol heeft gespeeld in het gebied. We lopen de beheerder van het pand, Frank, tegen het lijf die ons graag een rondleiding wil geven. Hij is al twintig of dertig jaar werkzaam in deze functie en heeft tal van verhalen over het gebied die hij ons vertelt tijdens de wandeling door het gebouw.

Op het moment van de rondleiding maakt het enorme gebouw een wat lege en verlaten indruk, al laten grote borden, een motor in de hoek en tal van foto's blijken dat het gebouw een rijke geschiedenis heeft gekend. Mensen zijn echter nergens meer te bekennen, op Frank na dan. Hij vertelt dat er nu alleen nog nieuwsgierige dagjesmensen langskomen, en soms oud-Unilever personeel. Later vertelt Ilias ons: “Unilever is belangrijk geweest voor de stad. Heel veel mensen hebben hier gewerkt. Maar er

Figuur 19: uitgesneden foto op de muur

stond ook een groot hek omheen. Je kon hier absoluut niet lopen als niet-Unilever-werknemer. Dus er zijn ook gewoon een hoop Vlaardingers die Unilever kennen als bedrijf in Vlaardingen en natuurlijk gewoon nieuwsgierig zijn om even te komen kijken hier.” Frank vertelt ons dat er een keer iemand langskwam die aangaf dat er ergens in het gebouw een foto van zijn kleinzoon hing die in een winkelwagentje zat:

“...en even later heb ik hem opgebeld van joh je bent wat vergeten hierzo! Ja wat dan? Ja, ik ga het niet openmaken maar weet dat het van jou is. Ik had het helemaal van de muur afgesneden en opgerold. Hij was blij joh! En dat vind ik leuke dingen weetje.”

Als we Frank vragen wat het grootste verschil is tussen vroeger en nu geeft hij aan dat het vroeger veel gezelliger was, omdat er meer mensen rondliepen. Hij blikt lachend terug op al het kattenkwaad dat hij heeft uitgevoerd met “de jongens” en alle feestjes binnen Unilever waar hij gevraagd werd om te draaien. We horen dat het terrein helemaal afgesloten was toen Unilever nog actief was, de mensen waren dus enkel binnen te vinden. Het was een soort douanegebied met beveiliging en overal stonden hekken omheen. Frank vertelt ons dat kinderen niet eens naar binnen mochten, omdat er met chemicaliën werd gewerkt. Aan de buitenkant van het gebouw zat een alarm, en als er ’s avonds iemand langs de achterkant van het gebouw liep werd de politie gebeld: “Het punt was namelijk, mensen liepen daar telkens hun hond uit te laten, dan moesten we die mensen een paar schoppen geven van het alarm gaat af”. In zijn kantoor heeft Frank nog een hele berg fotoboeken uit die tijd, deze gaat hij doneren aan de gemeente Vlaardingen.

Hij vertelt ons vol passie over alle techniek in het gebouw, hij bleek ook een technicus te zijn die veel dingen deed binnen Unilever. Hij blikt terug op die tijd, waarin alleen maar geluid en gesis te horen was in de technische ruimte, ‘het ketelhuis’. Nu is het er muisstil. We worden meegevoerd naar de bovenste verdiepingen van het gebouw, waar het sloopwerk al begonnen is. Hier worden appartementen gecreëerd, vertelt Frank ons. We bewonderen het weidse uitzicht over de Maas en proberen ons voor te stellen dat hier straks mensen wonen.

Als we naar beneden gaan lopen we ineens mensen tegen het lijf. Frank vertelt dat het gebouw nu veel tijdelijke functies kent. Zo is er op het moment van onze rondleiding een filmcrew bezig met opnames, maar het gebouw bleek ook gebruikt te zijn als priklocatie voor corona vaccinaties. Daarnaast verzorgt hij een noodopvang voor daklozen in het gebouw. Ook hebben er een tijdje Oekraïense vluchtelingen in het gebouw gewoond. Toch blijkt de aanwezigheid van wat mensen niet te helpen tegen criminaliteit. Frank vertelt dat er looddieven actief zijn die de kozijnen van oud gietijzer proberen te stelen. Voorheen hingen er overal werkende camera’s, maar deze werken niet meer omdat er geen geld meer voor is. Nu loopt Frank elke dag zo’n tien kilometer door het gebouw om te kijken of er niets gestolen wordt.

In het naastgelegen Fairland vertelt een bewoonster ons dat ze het idee heeft op een soort camping te wonen. Zoveel mensen wonen dicht op elkaar en komen elkaar hierdoor dus ook vaak tegen. Ze groeten elkaar altijd als ze elkaar tegenkomen en delen eten als het over is. Een andere bewoner heeft een gevoel van vrijheid in de Fairland studio’s. Hij heeft veel vrienden wonen in de andere studio’s die elke avond wel plannen maken met elkaar. Iedereen loopt bij elkaar naar binnen. Als hij na zijn termijn

weg moet uit de woning gaat hij dan ook vooral zijn vrienden missen, vertelt hij. Niet de omgeving. Het belang van menselijk contact komt ook naar voren tijdens een gesprek met een andere bewoonster, die het contact met de beheerders erg waardeert. Zeker gezien de lekkages en schimmel in sommige woningen, is het gevoel serieus te worden genomen door beheerders van belang, vertelt ze. Een andere bewoonster voelde zich meteen thuis in de studio: “Dat ik eindelijk mijn eigen plek had voor mezelf, m’n eigen regels, m’n eigen plekje ik kon het zelf inrichten. Het was zeg maar mijn *safe space* om het zo maar even te zeggen.” Ze vertelt dat de Brandweer in het begin was bedacht als ontmoetingsplek voor de bewoners, maar dat ze daar niet echt gebruik van maakten: “het was meer de groepsapp waar we heel erg samenkwamen met zijn allen”. Een gevoel van veiligheid ervaren eigenlijk alle respondenten die we spreken. Daarnaast horen we ook veel dat de kleurrijke kunstwerken op de gebouwen als positief worden ervaren.

Waar het sommige bewoners niet zoveel uitmaakt *waar* ze wonen, zouden anderen juist heel graag in het gebied blijven wonen. Zo vertelt een bewoonster ons: “Ja, maar dat heb ik altijd wel gezegd, ook toen ik naar Rotterdam ging. Van: als ik ga kopen, dan kom ik weer naar Vlaardingen. Ik ben hier zelf opgegroeid en ik weet ook niet beter dan Vlaardingen”. Een andere bewoonster zegt:

“Aan de ene kant denk ik oké, de buurt wordt beter, iets minder crack om het even zo te zeggen, ik heb zeg maar wat foto’s gezien hoe de buurt moet worden en dan denk ik oké beter. En ik hoop ergens ook dat wij als eersten ook in aanmerking komen voor bepaalde woningen, want we kennen de omgeving.”

Figuur 20: Fairland studio's

Een bewoonster die tegenover District U woont is vooral benieuwd wie er in de nieuwe woningen zal gaan wonen, omdat ze op de sociale mediakanalen van District U ziet dat de huizen vanaf 500.000 in de verkoop zullen gaan. Ze vertelt:

“En wat ik in ieder geval weet en belangrijk vind is dat er nieuwe mensen van buiten Vlaardingen hier naartoe komen. Ik ben daar wel klaar voor. Omdat ik een universeel stedelijk persoon ben die wel zegt weetje, Vlaardingen was mijn dorp, zo zijn we eigenlijk altijd geclassificeerd, maar we zijn potentieel een stad. Dat groter mag worden. (...) Wij hebben een gezegde ‘haringkoppen verbinden’, en dat doen we met de oude garde, maar dat doen we ook met de nieuwe garde.”

Toch is niet iedereen positief over het huidige District U. Een Fairland bewoonster vindt het

Unilever gebouw dat zal blijven staan maar niets en reageert als we vragen wat haar eerste indruk van het gebied was: “Het klinkt heel gek, maar ik vergeleek het heel erg met Tsjernobyl. Ja sorry, maar, ja. Tsjernobyl. Het leek een beetje echt op een soort verlaten, Oekraïense, Russische stad.” Een andere bewoonster vond dat de Fairland studio's in eerste instantie op een soort gevangenis leken, al ervaart ze dit nu niet meer zo door de schilderingen en bloembakken. Ze stoort zich wel aan het vuil op straat, en kijkt op

dat vlak uit daar de transformatie van de wijk. Een Fairland bewoner heeft vooral niets met Vlaardingen. Hij komt zelf uit een andere gemeente: “als je daar een rondje loopt door de stad, dan groet je iedereen. En dit is Rotterdam, dus hier, iedereen kijkt naar beneden en loopt gewoon door!” Ook zijn veel bewoners niet te spreken over het slechte onderhoud en de faciliteiten. Zo vertelt een bewoonster:

“We moeten apart wassen, en op een gegeven moment wordt dat ook verhoogd, ja leuk en aardig, maar we hebben maar 4 wasmachines voor 300 mensen.”

Veel bewoners die we spreken lijken niet veel binding te voelen met het gebied. De meesten zijn vooral in hun eigen woning en komen voor de rest niet in de directe omgeving. Zo vertelt een bewoonster: “Ik kom altijd pas 's avonds thuis, dus in het donker. Soms is daar dan al een feestje op vrijdagavond, tenminste elke vrijdagavond. Soms zijn ze ook buiten, dan loop je erlangs en dan zeg je: “Hoi”, maar dan denk ik: ik ga naar bed.” Een ander heeft een soortgelijke ervaring: “Ik moet zeggen: ik parkeer mijn auto en ik loop naar binnen, en verder kom ik niet echt”. Ze loopt eigenlijk nooit een rondje in het gebied. Ook lijken weinig bewoners een idee te hebben van wat er gebeurt in de omgeving, bijvoorbeeld van de tijdelijke invulling van het oude Unilevergebouw.

De leegte van het gebied doet ook iets met het gevoel van de mensen die er komen of wonen. Een van deze bewoners vertelt ons dat het soms voelt alsof hij op een onbewoond eiland woont. Ook Ilias ervaart als placemaker een avontuurlijk gevoel bij het gebied, waar hij tijdens ons wandelinterview ook woont:

“Ik vind het cool dat zo'n gebied ook *in a way* een beetje aan het vervallen is. En

Figuur 21: Het gebied rondom de Fairland studio's

nu, de tuinen worden niet meer onderhouden. Dus, denk ik, worden allemaal een beetje wild en ruig en ik vind dat eigenlijk wel gaaf. Ik heb ook heel erg genoten in het begin toen ik hier net was om al die leegstaande gebouwen te verkennen. Er gingen echt alle deuren open. En kijken wat er nog allemaal was. En ik vind, ik krijg daar wel een soort avontuurlijk gevoel van.”

Isabel, de ambtenaar vanuit de gemeente Vlaardingen, heeft het idee dat het gebied vooral pioniers aantrekt: “mensen die houden van techniek en het ruige”. Mensen die oog hebben voor de historische bebouwing en voor de wederopbouw. Ze vervolgt:

“...dat je niet denkt van: ik ben ver weg van Rotterdam. Het is gewoon een onderdeel van groot Rotterdam, je hoort gewoon bij elkaar. En datzelfde geldt natuurlijk voor Schiedammers en voor de Vlaardingers zelf. Je bent gewoon onderdeel van het hele systeem aan die rivier.”

De leegte zorgt ook voor nieuw leven in het gebied, vertelt Isabel: Jongens, hier zitten ook vossen. En die zitten daar dan bij het, daarachter echt met baby's ook.” Als we aan Ilias vragen of hij het jammer vindt dat dit gevoel straks misschien wel verdwijnt als er een nieuwe wijk staat, spreekt hij dit tegen. Hij vindt het juist een spannend gebied omdat het in transitie is: “Nu vind ik dit een cool gebied bij de gratie van de tijdelijkheid”.

Ook speelt het water een grote rol in de beleving van mensen in het gebied. Isabel omschrijft het als de mooiste plek, het doet haar soms denken aan de lichtjesstad Parijs: “Dit is gewoon het kroonjuweel van dit hele gebied: het water, de

schepen, er is uitzicht en de continu wisselende lucht en de waterkleuren.” Ze vervolgt:

“Maar dat gaat natuurlijk over die ruigheid, dat rauwe randje, het kunnen pionieren en al die elementen, die zie je bij elkaar komen, die hele historische, oude KW-haven, waar de haring natuurlijk echt groot geworden is. En dan deze wederopbouwperiode met heel veel geld uit Amerika. Dus de visserij stortte in en de industrie nam het over. En toen verzakte de industrie eigenlijk weer een beetje. Althans, dat zie je toch steeds een beetje verder uit de stad verdwijnen, tot in de Merwe Vierhavens. De grote lijn is natuurlijk dat stad en haven natuurlijk meer in elkaar overgaan. Dat is eigenlijk wat je ziet.”

Als we het met Isabel hebben over de toekomst heeft ze een soort Brooklyn voor ogen. Daarnaast benadrukt ze hoe belangrijk het is om placemakers als Ilias te betrekken bij de transformatie van een dergelijk gebied: “Die geven smoel aan het gebied.” In de kern is placemaking verbinding, zegt Isabel. Dat is volgens haar ook belangrijk om intern in je eigen organisatie te verspreiden:

“Want stenen stapelen, dat staat natuurlijk hoog op het vaandel, van: we moeten hier gaan bouwen. Maar gebouwen zonder bezieling? Dus je moet ook mensen gaan meenemen in het gedachtegoed. Dus dat is zowel intern als extern. Dat gaat vooral over het gevoel. Waarom is het nou zo leuk in Rotterdam met een openlucht bioscoop bijvoorbeeld? Dan kom je met je eigen droompje en dan ga je met elkaar kijken en daar heb je het nog even over en dat is natuurlijk geweldig. Of dat je hier een

paar picknicktafels zet en dat mensen met hun eigen spullen komen en met elkaar dingen doen. Het kan allemaal heel simpel en volgens mij moet je dat faciliteren. Voor mij zitten er een paar hele goede kunstenaars. Die wil ik dan ook wel eigenlijk voor het voetlicht brengen.”

Een bewoonster die al heel lang in het gebied woont sluit zich aan bij het idee dat bezieling van groot belang is, volgens haar zit dat vooral in

bepaalde iconische Vlaardingse gebouwen en plekken:

“En de manier waarop de mensen hier genieten van de haven, hoe we het aan de overkant hebben, nou ook Chinees restaurant het platje, dat zijn dingen die voor Vlaardingers herkenbaar zijn, de pelmolen is een heel groot gebouw, die gaat niet weg, die wordt niet gesloopt.”

5.2.4 RUIMTE VOOR AFFECT IN DISTRICT U

In het eerste subhoofdstuk (5.2.1) kwam naar voren van welke transformaties er sprake is in District U in Vlaardingen. Een groot deel hiervan is nu nog onderdeel van de toekomstbeelden van de nieuwe wijk. Uit het tweede subhoofdstuk (5.2.2) kwam naar voren hoe de betrokkenheid in het gebied is ingericht, en in het derde subhoofdstuk (5.2.3) gingen we dieper in op de affecten die leven in en rondom de wijk en op welke manier mensen dus een plaatsgevoel ervaren. In dit analysehoofdstuk worden deze resultaten gekoppeld aan onze eerdere theoretische analyse. Uit het hoofdstuk over plaatsgevoel kwam naar voren welke affecten er leven in de wijk, terwijl de eerdere hoofdstukken over transformatie en betrokkenheid juist inzichten bieden over de *ruimte* die wordt geboden aan affect in het proces.

In District U verschilt het type affect sterk per type respondent. Zo lijken de ambtenaar en placemaker die we gesproken hebben voornamelijk affecten te benoemen die linken aan coalescentie, door de nadruk op het industriële karakter van de plek waar aan wordt gerefereerd als ‘avontuurlijk’ en ‘spannend’, een ‘plek om te pionieren’, aldus Ilias en Isabel. Deze

affecten hebben vooral betrekking op de toekomstbeelden van District U, waarin de nieuwe grootstedelijke wijk uit de grond zal rijzen en uit zal kijken op de maas en alle vlammetjes van het industriële Pernis. Het affect

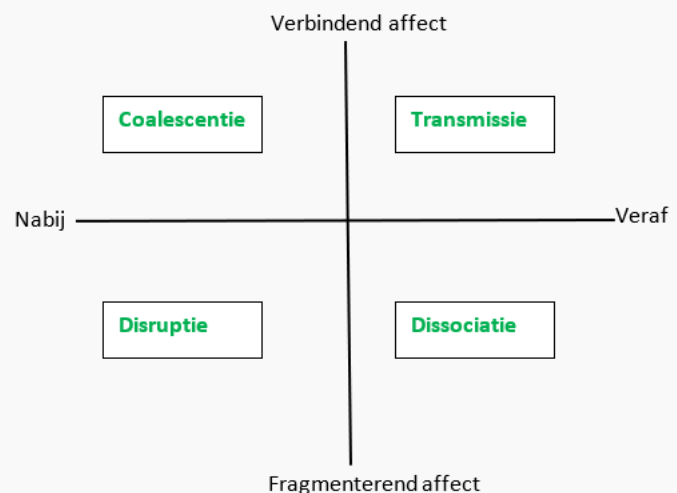

Figure 22: Assenmodel typen affect

van de beheerder van het Unilever gebouw kan ook geschaard worden onder coalescentie, al heeft dit enkel betrekking op het verleden van het gebied. De tijden en bijbehorende sfeer die hij omschrijft is vertrokken met het vertrek van Unilever.

Vanuit de Fairland bewoners komen er hele andere affecten naar boven, met name dissociatieve affecten. Dit vertaalt zich voornamelijk door hun associaties bij het gebied rondom de Fairland studio's. De bewoners die we hebben gesproken geven allemaal aan geen specifieke gevoelens te ervaren bij het gebied en er verder ook niet te komen. Zelfs in de Brandweer komt een bepaalde groep niet, bijvoorbeeld door de programmering, of simpelweg omdat ze er weinig over weten. Een enkele keer komen er disruptieve affecten naar boven als we praten met de Fairland bewoners, als het gaat om achterstallig onderhoud en lekkages. Een deel van deze bewoners benoemt ook transmissieve affecten, maar enkel als het gaat om de toekomstbeelden van het gebied. In deze gevallen geven ze aan dat ze graag zouden willen blijven als de ontwikkelingen klaar zijn. Van Isabel begrijpen we dat veel oudere bewoners de nieuwe ontwikkelingen wel spannend vinden, omdat de hele wijk gaat veranderen. Zo gaf Ilias bijvoorbeeld aan dat er een jonge doelgroep wordt aangesproken die houdt van het grootstedelijke dat District U gaat brengen. Voor de oudere bewoners is de transformatie nog moeilijk voor te stellen, wat een transmissief of dissociatief affect suggereert.

Door de focus op de toekomstbeelden van District U en de bijbehorende affecten komt ook in deze casus de conceptuele ruimte (zie Lefebvre, 1991) sterk naar voren. Het lijkt ook alsof er voornamelijk binnen de conceptuele ruimte veel sprake lijkt te zijn van coalescentie, met name door de affectieve atmosfeer die samen lijkt te hangen met het 'rauwe', de haven, het vrije uitzicht, de industrie en de haringvisserijgeschiedenis. Daarnaast worden de affectieve, of ruimtelijke praktijken, voornamelijk uitgevoerd van bovenaf: door de

projectontwikkelaars via Ilias en door de gemeente. Denk aan de evenementen die worden georganiseerd met bandjes, het maken van bloembakken en grote schilderijen op de Fairland studio's. Ook dit gebeurt dus vanuit de conceptuele ruimte, omdat de activiteiten bedoeld zijn om in voorbereiding op de transformatie een nieuw publiek naar de wijk te trekken.

De *ruimte* voor affect in District U lijkt er dus zeker te zijn, alleen lijkt het hier wel van belang of de affecten in kwestie aansluiten bij de affecten in de conceptuele ruimte. De verbeeldingen die naar voren komen binnen District U komen men name van bovenaf, wat bijvoorbeeld naar voren komt in het wandelinterview met Ilias waarin hij aangeeft dat District U een compleet andere wijk gaat worden dan de rest van Vlaardingen: "Hier komen bijvoorbeeld geen huizen, alleen appartementen in grote kloeke gebouwen. Grote blokken die echt impact maken. Als je straks dat gebied hier in komt lopen dan zie je alleen maar grote gebouwen, grote kolossen." Dit soort wijken trekken vaak een bepaald type mensen aan, vertellen zowel Ilias als Isabel ons. Op het gebied van betrokkenheid en participatie komt dan ook naar voren dat de voornaamste doelgroep binnen District U de toekomstige bewoners zijn. Isabel vertelt ons dat ze daarnaast wel veel aandacht besteed aan de huidige bewoners en het wegnemen van hun zorgen. Haar aanpak lijkt ook aan te tonen dat het van groot belang is wat voor type ambtenaar er in een wijk rondloopt. Ze hanteert een heel persoonlijke aanpak en schroomt niet om op plekken aanwezig te zijn in de wijk. Het lijkt er in het contact met de huidige bewoners echter wel op dat de focus ligt op het wegnemen wat zorgen en het voorbereiden van de mensen op de toekomstige ontwikkelingen. Dit suggereert dus

wederom ruimte voor affect, maar wel als deze in lijn is met de conceptuele ruimte.

Van de tijdelijke Fairland bewoners lijkt hun plaats in de wijk niet helemaal zeker. Ze ervaren weinig binding met de omgeving, maar dit zou ook kunnen komen door de tijdelijke aard van hun huisvesting. Daarnaast worden ze niet actief betrokken bij de ontwikkelingen, omdat ze niet worden gezien als blijvende bewoners van het gebied. Toch geeft een deel van de bewoners aan graag te willen blijven in de toekomst, door bijvoorbeeld door te stromen naar de nieuwe woningen. Hier lijkt echter niet actief op te worden ingezet in de participatie vanuit de ontwikkelaar of de gemeente.

Kortom, er komen verschillende affecten naar voren tijdens de interviews met betrokkenen uit

District U. Toch blijkt er voornamelijk coalescentie te zijn vanuit de conceptuele ruimte, in dit geval de ontwikkelaars en de gemeente Vlaardingen. Hieruit volgt dan ook dat de *ruimte* voor affect voornamelijk in deze coalescentie te vinden is, al zijn bepaalde bewoners ook nieuwsgierig en enthousiast over de toekomstige transformatie. De affecten die overheersen bij de tijdelijke Fairland bewoners zijn dissociatie en transmissie. De gevoelens en ervaringen rondom de plek lijken vooral neutraal te zijn, mensen ervaren weinig binding. De vraag is of een ander type betrokkenheid hier invloed zou kunnen hebben op de affecten van de bewoners.

5.3 BUURTKLIMAATJE CARNISSE

5.3.1 TRANSFORMATIE IN CARNISSE

Carnisse is een wijk in het stadsdeel Charlois, gelegen in Rotterdam Zuid. Er zijn veel woningen uit 1940 en 1950 te vinden en de wijk grenst aan het Zuiderpark. Carnisse is volgens de gemeente een echte doorstroombuurt:

“De relatief goedkope (huur)woningen geven de wijk dynamiek en karakter. Mensen met lagere inkomens herkennen zichzelf in elkaar. De stad heeft zo'n wijk nodig. Maar een te snelle doorstroom leidt tot uitwassen. Mensen verbinden zich niet langer met de wijk en gaan onachtzaam met hun leefomgeving om. De vele verhuizingen werken door in de basisscholen. Klassen wisselen vaak van samenstelling en dat is slecht voor de continuïteit van het onderwijs. De snelle doorstroming wordt in de hand gewerkt door te dure slechte woningen en tijdelijke huurcontracten (of een combinatie daarvan). De wijk is een goede aankomstplek, maar heeft weinig doorgroeimogelijkheden voor mensen die graag willen blijven.” (Bijlage behorende bij Ruimtelijk Toekomstperspectief Carnisse 2035, z.d.).

Placemaker Marie vertelt ons dat Carnisse altijd een soort aanlandplek is geweest. “Eerst kwamen de Zeeuwen die hier gingen werken. Daarna kwamen natuurlijk ook Marokkanen en nu zijn het natuurlijk vooral de MOE-landers die hier komen. De Midden-Oost-Europeanen”. Een deel van deze laatste groep woont tijdelijk in de wijk, vertelt ze, bijvoorbeeld voor seizoenswerk. De gemeente wil momenteel de kwaliteit van woningen in de wijk verbeteren en zorgen voor

een betere woningtoewijzing. Daarnaast pakt de gemeente misstanden in de verhuur aan (Bijlage behorende bij Ruimtelijk Toekomstperspectief Carnisse 2035, z.d.). Marie vertelt dat dit resulteert in een toename van koopwoningen, waar een nieuwe doelgroep op af komt: “Dan krijg je dus wel weer een bepaalde groep mensen in de wijken en bepaalde mensen die weg worden gedreven eigenlijk.” Reilly, een bewoner en ambtenaar en betrokken bij placemaking in de wijk, vertelt ons dat dit proces nu al aan de gang is. Tijdens ons wandelinterview lopen we door een straat waar aan de ene kant dure nieuwbouwwoningen staan en aan de andere kant oudere woningen, waar volgens hem mensen wonen die amper hun boodschappen kunnen betalen. Een ander schrijnend voorbeeld dat meerdere bewoners benoemen heeft betrekking op de leegstand in Carnisse, zo vertelt Reilly:

“...er staan hier drie- of vierhonderd woningen leeg in Carnisse, die zijn opgekocht door de gemeente en die laten ze bewust leegstaan, wij denken gewoon met het idee om ze bewust te laten verpauperen zodat ze ze kunnen afbreken, maar ze doen het onder het mom van we gaan het ooit een keer samenvoegen en dan krijg je die doorgroeimogelijkheden.”

In deze context landde Buurtklimaatje enkele jaren geleden in de wijk. Buurtklimaatje is een initiatief dat zich richt op het verbeteren van het fysieke en sociale klimaat van buurten. Marie, een van de initiatiefnemers, vertelt dat niemand naar hen toe kwam met “we hebben Buurtklimaatje nodig”. Zij ging, samen met

mede-initiatiefnemer David op zoek naar financiering, en vonden uiteindelijk een link met het klimaatprogramma van de gemeente Rotterdam, en later ook financiering vanuit de stadsmarinier. Ze startten midden in de coronatijd in Carnisse. De gemeente had op dat moment het 'Adopteer een Plein' programma, waar het Amelandseplein deel van uitmaakte. Buurtklimaatje kwam hier terecht via de klimaatroute, omdat de wens bestond om meer klimaat adaptieve plekken in de stad te creëren. Ze bemerkten echter meteen dat dit ook kansen bood voor sociale doelen. "Dus we willen juist ook dát laten zien, dat als je iets in de buitenruimte met mensen samen gaat doen, dan breng je mensen aan en dan komen er contacten", vertelt Marie. Ze kwamen erachter dat het Amelandseplein al hartstikke groen en mooi was. De klimaatopgave lag volgens hen veel meer in de omliggende straten. Op sociaal vlak was het plein juist heel interessant, als een soort middelpunt van de wijk. "Dus we hebben daar eigenlijk onze tentakels uitgeslagen", vertelt Marie lachend.

Ze begonnen hun werk in de wijk met bollen planten op het Amelandseplein. In coronatijd was dit een geschikte activiteit door de anderhalve meter regels. Marie vertelt dat mensen nieuwsgierig kwamen kijken en dat er gesprekjes ontstonden. Het was dus een hele natuurlijke manier om via groen voor meer sociale contacten en betrokkenheid te zorgen. Ze werkten een tijd lang vanuit verschillende plekken in de wijk, maar op een bepaald moment was het mogelijk een pand in de wijk te huren. Dit deden ze samen met een bewoonster en ondernemster, die een circulaire werkplaats wilde beginnen. Ze doopten het pand om tot Gouwe (kl)ouwe, refererend aan de werkplaats. Veel bewoners uit de wijk komen tegenwoordig samen in het pand en er worden veel activiteiten

georganiseerd, zoals buurtdiners, groendagen en filmavonden.

Inmiddels is Buurtklimaatje al enkele jaren actief en zijn er veel bewoners bij betrokken. Een paar bewoners hebben ook een eigen groep opgericht: de Groene Buurtmakers Carnisse. In de wijk worden veel activiteiten gepland en er is een hechte groep ontstaan. Door de tijd heen heeft dit zich geleidelijk zo ontwikkeld, maar veel bewoners vertellen ons dat Marie en David inderdaad de aanstichters van waren.

Als we door de buurt lopen, wijst Marie een paar boomspiegels aan en vertelt ons dat er eerst alleen maar afval in lag. Ze hadden een keer teveel bloembollen besteld en alle bollen die over waren zijn door een paar bewoners in hun straat geplant. Dit zorgde ervoor dat de bewoners meer samen gingen ondernemen. Inmiddels is de straat heel groen, staan alle boomspiegels er mooi bij en er staan zelfs gemozaïekte bakken. Een bewoonster die we tegenkomen tijdens de wandeling vertelt dat er dat weekend een geraniummarkt is in de buurt.

Een andere dag lopen we met twee Groene Buurtmakers door de wijk, Reilly en Sara. Als we bij het Amelandseplein aankomen wijst Reilly

Figuur 83: Figlo op het Amelandseplein

een stukje groen aan waar onder andere een iglo van fietswielen is gebouwd, ook wel een ‘figlo’, horen we later. “Dit is ons zelfbeheergebiedje”, vertelt Reilly. De figlo is samen met kinderen gebouwd om meer schaduwplekken te creëren. Laatst heeft hij allerlei boompjes geplant, vertelt hij, terwijl we langs een stekjesruilkast wandelen en langs een groot informatiebord waar alle activiteiten van de komende tijd op vermeld staan. Het jaar ervoor maakte hij de langste geveltuin van Nederland in zijn straat, waardoor hij het NK-tegelwippen het jaar erop mocht aftrappen. Reilly vertelt dat hij het groen vooral als sociale lijm ziet, in lijn met het gedachtengoed van Buurtklimaatje. Voordat hij begon met zijn geveltuin had hij geen idee wie zijn burens waren, “en in één keer kwamen er overal starters uit de woningen ‘ik kom ook helpen!’ Ik heb jou nog nooit door de straat zien lopen weet je wel!”

Een andere plek die de bewoners uit de wijk hebben getransformeerd is Robbenoordplein. Om het plein heen staan tulpen, die Sara heeft geplant met David, vertelt ze. “Het was echt een beetje achenebbisj, echt geen leuk plein.” Tijdens het opknappen van het plein was het drie dagen feest, zegt Sara.

“De buurtoven heeft hier gestaan, er zijn broodjes gebakken, soep gegeten noem maar op. Toen zijn die bakken aangelegd, hopen met aarde erin gezet. Vaste planten die nu allemaal opkomen. Ook weer met Buurtklimaatje. Echt heel leuk. En ook weer veel nieuwe mensen ontmoet.”

Van het Robbenoordplein namen Reilly en Sara ons mee naar de Lepelaarsingel, waar Sara woont. Op een parkeerplaats staat een ruimtemaker, een plateau van hout met bankjes en allerlei plantjes in bakken. Reilly vertelt dat de

Figuur 94: Robbenoordplein

ruimtemaker dus letterlijk de ruimte inneemt van de auto's in de straat: “ruimte voor groen, ruimte om te ontmoeten, ruimte om te zitten”.

Figuur 105: Ruimtemaker op de Lepelaarsingel

Er staan momenteel 11 ruimtemakers in Carnisse. Sara vertelt:

“...het is heel grappig dat de mensen die hier niet wonen en die langslopen vaak zeggen ‘je mist wel een parkeerplaats’. Dat vind ik opvallend. Want we hebben het erover gehad van willen we dit? En ik heb geen auto, mijn buurman heeft geen auto, mijn buurvrouw heeft geen auto. En wij dachten waarom niet? En dan komen er dus mensen hier, of David komt nog wel eens langs met een groep weet ik veel waar allemaal vandaan, ‘ja, klagen mensen dan niet dat er geen parkeerplek is?’ ‘nee, de enige die erover klagen zijn jullie allemaal!’”

Als we Marie vragen wat haar droom zou zijn voor de toekomst van Carnisse, vertelt ze: “Ja, ik

hoop dus dat er gewoon een hele sterke community in Carnisse is, dus dat Carnisse nou juist een wijk is waar mensen gewoon samen heel veel dingen doen en oppakken.” Eigenlijk is de wens dus om voort te zetten en te bestendigen wat er nu in gang is gezet.

5.3.2 BETROKKENHEID IN CARNISSE

Een kennismaking met Buurtklimaatje

In januari 2024 zetten we voor het eerst voet in Gouwe (kl)ouwe, om met de oprichters van Buurtklimaatje, David en Marie, kennis te maken en meer te horen over Carnisse. Een bewoonster loopt het pand binnen en vertelt ons dat ze zich stoort aan het slechte imago van de wijk. Ze geeft aan dat Carnisse telkens weer op de ‘slechte lijstjes’ te vinden is, waardoor het lijkt alsof er enkel sprake is van kommer en kwel in de wijk. Ze wil af van dit beeld, omdat ze zich er totaal niet in herkent. Marie vult aan: “mensen zijn juist krachtig in hun kwetsbaarheid”. David benadrukt dat de gemeente mensen vaak vertelt wat ze moeten doen, terwijl ze bij Buurtklimaatje juist proberen *naast* de mensen te gaan staan. Het gevaar voor stigmatisering van een wijk als Carnisse lijkt volgens David vaak te zitten in de *taal* die wordt gebruikt door bijvoorbeeld de gemeente. Als er bijvoorbeeld telkens over een wijk wordt geschreven als ‘kwetsbaar’, creëert dit een idee dat de gemeente de bewoners helpt als een soort experts, terwijl er niet wordt uitgegaan van gelijkwaardigheid en menselijkheid.

Wat veel naar voren komt in het gesprek is dat het tijdelijke karakter van gemeentelijke (financiële) steun een groot obstakel is om op een duurzame manier in de wijk te kunnen werken. De interne wijkagenda's en programma's van de gemeente zijn vaak onderhevig aan tijdelijkheid en sluiten daarnaast niet altijd aan bij de wensen en behoeften van de wijk. Initiatiefnemers moeten dan ook telkens creatieve manieren blijven bedenken om deze agenda's en programma's alsnog te kunnen benutten voor hun eigen activiteiten in de wijk. De grootste obstakels liggen rondom het verkrijgen van financiering. Het lastige is dat veel waarde die wordt gecreëerd door een initiatief als Buurtklimaatje niet meetbaar of kwantificeerbaar is, wat vaak juist een voorwaarde is voor de gemeente om financiering toe te kennen.

Marie en David proberen een ander verhaal over Carnisse te vertellen door te proberen de gemeenschap te versterken en te laten groeien. Met elk groeninitiatief, zoals het planten van bollen, ontstaat er stap voor stap een groter netwerk in de wijk van bewoners die mee willen helpen, verbetering zien in de buitenruimte en elkaar ontmoeten. Het is volgens deze placemakers dus belangrijk om te benadrukken dat de gemeenschap geen project is. Binnen de gemeente moet men af van het idee van tijdelijkheid, het zou juist langdurig moeten zijn, onderhoudend, of zoals David zegt: "het creëren van een vruchtbare bodem". Dit begint bij het aanwezig zijn in de wijk, met het naast de mensen staan, waardoor er netwerken ontstaan. Inmiddels zijn er 22 straten en zes buurtplekken in Carnisse die meedoen met Buurtklimaatje en zich inzetten voor vergroening, en meerdere buurtmakers houden vrijwillig alles in stand.

Zoals we in de vorige paragraaf teruglezen lijkt de betrokkenheid van onderop in Carnisse toegenomen in de afgelopen jaren, onder andere door de komst van Buurtklimaatje naar de wijk. Er zijn tal van initiatieven, er worden activiteiten georganiseerd en bewoners onderhouden nauwe contacten met elkaar. Marie vertelt ons dat ze de rol van Buurtklimaatje vooral ziet als aanjager, waarna de groep hopelijk groeit en anderen dingen kunnen overnemen:

"Eigenlijk willen we dus wel dat fundament van die Buurtmakers sterker maken, door er meer mensen bij te betrekken, waardoor je weet:

inderdaad, mochten wij weggaan, dat er een sterke groep, een sterke community gebouwd is. Dus we hebben wel altijd dat perspectief voor ogen, van: hoe zorg je er nu voor dat bewoners in de lead komen. In mijn ogen gaat het heel vaak over: we zijn allemaal in een soort consumentenrol geduwd, maar het zou heel mooi zijn als we ons veel meer burger zouden voelen van deze maatschappij. Dus dat je ook daarin denkt: ik wil daar mijn eigen verantwoordelijkheid in pakken. Het is ook ónze buitenruimte, hè. Dit is wat wij met elkaar kunnen maken."

Ze refereert naar de tijden toen opbouwwerk in Rotterdam aan de orde van de dag was en er dus mensen in de wijken opereerden die bewoners bij elkaar brachten en initiatief faciliteerden. Als we vragen of ze het gevoel heeft op een gegeven moment eruit te kunnen stappen zodat bewoners het vervolgens kunnen overnemen, vertelt ze dat de kracht er wel zit om dit voort te zetten. Ze begrijpt alleen niet waarom zij op den duur weg zouden moeten. De onzekerheid zit hem voornamelijk in de financiering, omdat het niet zeker is of Buurtklimaatje voor een langere periode in Carnisse kan blijven. De financiering is steeds tijdelijk en het is dus elk jaar weer afwachten of ze hun werk in de wijk kunnen voortzetten. Ze vervolgt: “Als een huis onderhoud nodig heeft doe je dat ook. Een wijk

heeft ook onderhoud nodig. Die sociale kant van zo'n wijk, die moet je ook blijven voeden.”

Uit een document van de gemeente (Bijlage behorende bij Ruimtelijk Toekomstperspectief Carnisse 2035, z.d.) blijkt dat de gemeente, vanuit de nieuwe wijkaanpak, dichter naar de mensen toe wil gaan. “Zichtbaar en aanspreekbaar in de wijk”. Dit lijkt aan te sluiten bij het uitgangspunt van Buurtklimaatje, al strookt het niet met de onzekerheid en tijdelijke financiering waar Buurtklimaatje mee te maken heeft. Een voorbeeld van de zichtbare gemeente in de wijk kan gevonden worden in de aanwezigheid van de stadsmarinier in Carnisse. Voor het naastgelegen Zuidplein is Uhtred de stadsmarinier. Zijn voornaamste rol is het bijdragen aan de veiligheid en leefbaarheid in de

Figuur 26: Gouwe (k)ouwe

wijk, wat hij doet door in nauw contact te staan met de bewoners en ondernemers. Hij vertelt ons dat verschillende ondernemers bijvoorbeeld overlast hebben, maar dat de kosten voor beveiliging te hoog zijn om individueel te dragen. Hij heeft vervolgens alle ondernemers uitgenodigd om samen om tafel te gaan zitten. Daarnaast gaat hij veel op huisbezoek bij bewoners uit Carnisse: “mijn stelregel is dat ik binnen 24 uur op huisbezoek ga bij elke klacht die wordt ingediend”. Net als Marie vertelt hij dat dit wel betekent dat hij buiten werkuren in de wijk te vinden is, omdat het anders lastig is om een relatie met mensen op te bouwen.

Uhtred benadrukt dat het van groot belang is om toegankelijk te zijn als gemeente, maar dat de stadsmariniers eigenlijk de enige ambtenaren zijn waarvan het mobiele nummer op de website van de gemeente te vinden is. Hij vindt de communicatie vanuit de gemeente vaak nog gebrekkig. Een voorbijganger die toevallig ook bij de Wijkhub werkt hoort ons gesprek en stelt dat de gemeente niet zichtbaar genoeg is in de wijken:

“En waar zijn jullie nou? Je bent zo onzichtbaar en je verschuilt je allemaal in die kantoren. Nou, onze Rotterdam is een prachtig gebouw, maar niet het toonbeeld van toegankelijkheid. Hier [in Carnisse] wil je plek maken waar integraal aan die vraagstukken van in die wijk gewerkt wordt, waar mensen ook de grondhouding hebben. Hé, als die deur opengaat, sta ik gewoon een Rotterdammer te woord.”

Volgens deze bewoner gaat het er vooral om dat de burger het vertrouwen weer terugkrijgt in de overheid. Als de gemeente in de wijk te vinden is kunnen bewoners echt zien dat de gemeente er is en hebben ze de mogelijkheid om ergens aan

te kloppen en naar binnen te lopen. Dit beeld wordt bevestigd in de gesprekken die we hebben met bewoners en placemakers uit de wijk. Marie vertelt dat het niet alleen gaat om het vertrouwen van de burger in de overheid, maar juist ook over het vertrouwen van de overheid in de burger:

“Als ik in de wijk ben - daarom is het zo belangrijk, de wijk is mijn therapeutische basis - dan merk ik gewoon hoe leuk het is. En hoe warm en hoe fijn het is om met al die mensen samen aan de slag te zijn. Terwijl, als je natuurlijk in subsidieaanvragen zit, gesprekken met gemeentes: het wantrouwen dat je voelt, is dat veel minder leuk. Er wordt heel weinig vertrouwd in de kracht van de mensen.”

David vult aan dat dit systeem ook een bepaald pessimisme teweeg kan brengen. Als we hem vragen of hij het idee heeft dat Buurtklimaatje en de organisatie van bewoners in bredere zin een bepaalde tegenkracht bieden ten opzichte van de stigma's die op Carnisse liggen antwoordt hij:

“...het hangt er een beetje vanaf op welke dag je me dit vraagt. Maar vandaag zou ik zeggen nee. Dat idee heb ik niet. Ik heb wel het idee dat we de gemeenschap helpen om zelf krachtiger te worden en zich te realiseren dat daar de macht ook ligt”.

Een voorbeeld van het wantrouwen van de gemeente in de bewoners wordt geschetst door Reilly: “Ik zei ik ga 200 meter geveltuinen aanleggen, toen zeiden ze ‘200 meter geveltuin

dat gaat helemaal mis'. Alsof, weet je ze kennen mij niet, ze denken van tevoren jij bent achterlijk dit gaat niet lukken." Omdat hij als ambtenaar bekend is met het systeem lukte het hem om bovenlangs te gaan en ambtelijke bezwaren in te dienen tegen het besluit, wat lange gesprekken met de gemeente teweegbracht. Het wantrouwen bleek hem te zitten in de 'ervaring' die de gemeente had met geveltuinen die niet onderhouden werden. Dit stuitte bij Reilly op een hoop onbegrip, omdat er al vanuit werd gegaan dat het mis zou gaan. Daarnaast heeft hij het idee dat er verschillende standaarden gelden in verschillende wijken: "...je hebt soms ook geveltuinen in Noord. En die zien er soms ook niet uit, maar daar wordt niet zo naar gekeken. Dan wordt het niet gekoppeld aan, van jullie kunnen dat niet."

Een ander voorbeeld over moeizame communicatie met de gemeente horen we van een betrokken bewoonster, die ons vertelt dat er kort voor ons interview verschillende bomen gekapt zijn in het Zuiderpark. Deze moesten plaats maken voor Carnisse eiland, een 'nieuwe buurt' van zo'n 500 woningen. De kap was een schok voor veel bewoners, die dagelijks een rondje maken in het park. Daar kwam bij dat de kap plaatsvond in het broedseizoen, wat veel mensen tegen de borst stuitte. Er waren namelijk twee buizerds gesignaleerd die een nest hadden in de bomen. Deze bewoonster vertelt ons dat de gemeente gebruikt maakt van een app om informatie over Carnisse eiland door te geven aan de wijk, maar dat niemand deze app gebruikt. Ze vervolgt:

"Ga even in gesprek met de buurt, organiseer inloopmiddagen of doe zelf een rondje deur tot deur, want dan had je dit soort verhalen gehoord."

Figuur 27: Geveltuin aan de Lepelaarsingel

Figuur 28: Gekapte bomen in het Zuiderpark

Uiteindelijk vertelt ze dat ze als gemeenschap samen zijn gekomen en een protestbrief hebben opgestuurd die resulteerde in de stillegging van de kap. Ze geeft aan dat dit de groep bewoners leerde dat ze zich kunnen verenigen en ook daadwerkelijk invloed kunnen uitoefenen:

“En nu was het even tijdelijk, maar voor andere dingen in de toekomst die ze met Carnisse nog wel of niet willen gaan doen, daarin hebben we dus echt wel een soort van macht. Ja, als je dat echt met z'n allen doet.”

Een andere betrokken bewoonster vertelt dat de inspraakmomenten vanuit de gemeente niet meehelpen met een gevoel van vereniging. Ze geeft aan dat er vroeger veel vaker inspraakavonden of -middagen waren waarbij iedereen bij elkaar in een zaaltje zat. Nu is dat veranderd naar inlooptagen met een breed tijdsbestek waar mensen dus af en aan naar binnen lopen: “Ja, dat kan men zich niet meer groeperen en reageren. Dan kan er zich geen eenheid vormen. Ja weet je, dan krijg je ook geen actie gevoel”. Ook is ze van mening dat men niet kan meedenken over de echt belangrijke zaken: “nee, je kan wel nadenken over de kleur van steentjes en iets zeggen over hoe het eruit ziet, maar niet de belangrijke dingen als dat je moderner wil wonen”.

Daarnaast blijft naar voren komen in de gesprekken met respondenten dat de bureaucratische systeemwereld gemakkelijke zaken onnodig complex lijkt te maken. Zo noemt David het voorbeeld van een stuk groen rondom een kerk, wat de kerk graag tot ontmoetingsplek zou transformeren. Er was al een groot grasveld, het enige dat nog ontbrak waren boomstammen en bankjes. David vertelt dat het uiteindelijk twee jaar duurde voordat deze er kwamen, omdat de gemeente het in eerste instantie te complex vond voor de grasmaaier. Zelfs toen de kerk voorstelde de moeilijkere stukken zelf te maaien stuitten ze op weerstand. Uiteindelijk werd de ontmoetingsplek gerealiseerd:

“Nu is het er en het werkt, want de grasmaaier kan het geen ene ruk schelen

dat hij om een bankje heen moet, hij vindt dat juist leuk, de kerk houdt de rest bij, het wordt goed gebruikt, met een beetje weer zitten hier altijd mensen.”

Een ander voorbeeld wordt genoemd door Reilly, die vertelt dat zijn bureaus al jaren verzoeken indienden om twee prullenbakken in de straat te zetten. Het niet honoreren van een verzoek zoals deze draagt bij aan het wantrouwen van de bewoners, vertelt Reilly: “...als je al geen twee prullenbakken neerzet, waarom zou ik met iets groots naar jou komen? Met een echt probleem?” Iets vergelijkbaars, wat betreft de dubbele standaarden en de in beginsel negatieve houding naar de buurt toe, deed zich voor met een pand dat leeg stond, tegenover Gouwe (kl)ouwe. Er kwamen vanuit bewoners meerdere initiatieven voor programmering van dit pand, maar in beide gevallen wees de woningcorporatie het verzoek af. Uiteindelijk kwam er een locatie van de gemeente in het pand, Goed Verhuren. Dit wekt een hoop onbegrip op bij de bewoners, die de nieuwe invulling van het pand ook geen welkome aanvulling vinden voor de wijk. Het lijkt alsof er vaak niemand in het pand aanwezig is en “de luxaflex doen ze gewoon dicht, nooit iemand die daar naar binnen kijkt” vertelt Reilly.

Sara benadrukt: “ik zeg vaak het is ondanks de gemeente wat er gebeurt, niet dankzij”. David vertelt ons: “Aboutaleb heeft ooit eens gezegd dat veel ambtenaren het ‘*not invented by me*’ syndroom hebben. Als het niet door hen bedacht is willen ze het eigenlijk niet”. Marie heeft het idee dat de gemeente het soms ingewikkeld vindt om met een tussenpartij te werken, “ook wel vanuit het idee van: ‘bewoners moeten dan zelf doen, we hebben ze niet gevraagd’”. Marie vervolgt dat ze denkt dat ze als Buurtklimaatje soms ook wel dingen blootleggen, die kunnen schuren. Dat het niet enkel gaat over

problematiek, maar juist over talent in wijken. Ze willen een ander verhaal vertellen. Dit is alleen niet altijd even makkelijk: “Ik heb zo vaak het idee dat wij tegen de stroom in aan het roeien zijn”. Marie benadrukt dat er veel kracht te vinden is in de wijk, maar deze moet wel op een goede manier benut worden:

“...mensen zitten ook vaak niet echt op een expert te wachten. Mensen hebben wel iemand nodig die naar ze luistert, die met ze meedenkt, iets meedoet. Doen is heel belangrijk. Niet iemand die het probleem overneemt, want dat gaat vaak ook helemaal niet werken. De kunst is juist mensen zelf hun vragen te laten stellen en daar iets mee te gaan doen. En als dat lukt, dan komt die energie ook vanuit je eigen gemeenschap en dan krijg je het veel duurzamer voor elkaar.”

Uit de interviews en de voorgaande resultatensectie komt naar voren dat aanjagers en bruggenbouwers zoals Marie en David van groot belang zijn voor het aanwakken van een gemeenschapsgevoel in de wijk. Marie vertelt ons dat ze meestal enkele weken van tevoren een straat in trekken om mensen te informeren over de mogelijkheden tot vergroening en om te kijken of er bewoners zijn die groenprojecten zouden willen trekken. Ook komt het voor dat er al een enthousiaste groep bewoners is die naar Marie en David komt. Marie geeft aan dat je het sociale deel in wijken echt aandacht moet geven, het ontstaat niet altijd vanzelf. Er is wat voor nodig om dingen op gang te brengen, waarna mensen het vaak zelf overpakken.

De betrokken bewoners die we spreken beamen dat Marie en David echt van belang zijn geweest bij het aanzwengelen van het netwerk en de activiteiten in de buurt. Reilly vertelt dat hij en enkele andere bewoners actief waren op het

gebied van vergroening en dat Marie en David tegelijkertijd hoopten dat de vergroeningactiviteiten meer een eigen leven zouden gaan leiden. Reilly en de andere betrokken bewoners besloten toen om zichzelf om te dopen tot de Groene Buurtmakers. Inmiddels organiseren ze verschillende activiteiten.

Daarnaast geeft Reilly aan dat het per persoon kan verschillen of je bepaalde dingen voor elkaar krijgt in de wijk, zoals een geveltuin bijvoorbeeld.

“Het was echt omdat ik bovenlangs ben gegaan. Omdat ik [bij de gemeente] werk en weet hoe het allemaal loopt en wie ik daar aan moet spreken [...] is dat gewoon gelukt. Je mag [geveltuinen] wel doen maar je hebt [de gemeente] nodig voor het geld. Ik ga het niet uit eigen zak betalen. De planten en aarde, aarde is duur hoor. Een hele vrachtwagen, er lag echt een berg van 4 meter in de straat.”

Figuur 29: De tuin van Gouwe (kl)ouwe waar gekookt wordt

Bruggenbouwers uit de wijk die institutionele blokkades kunnen overkomen lijken dus ook van groot belang, omdat niet iedereen zijn weg weet te vinden in het gemeentelijke 'oerwoud' van bureaucratie.

De bewoners van Carnisse laten een sterke betrokkenheid met de wijk zien en tijdens de wandelinterviews kwamen er dan ook tal van initiatieven en andere vormen van betrokkenheid naar boven. Een betrokken bewoonster vertelt ons dat ze per toeval in Carnisse belandde, en eigenlijk steeds op zoek was naar huizen in andere buurten. Dat ging niet altijd even makkelijk, door de hoge huizenprijzen:

"...ik dacht van nou weet je, als ik niet kan veranderen *waar* ik woon, dan ga ik gewoon *veranderen* waar ik woon. Dus van deze wijk ga ik een droomwijk maken. En dat begon eigenlijk met de speeltuin voor mijn deur. De speelplek. Die was best wel oud en kaal. En ik dacht daar wil ik me gewoon tegenaan gaan bemoeien. Dat is ook het moment geweest dat ik in contact ben geraakt met Marie en David van Buurtklimaatje. Die zaten namelijk op een plek ergens in de wijk. Een soort inloop waar allerlei mensen van de gemeente en enzovoort zaten. (...) en ik ben daar gewoon met ze in gesprek geraakt en ben uitgenodigd voor De Leefstraat. Die gingen ze die zomer organiseren en misschien vond ik het leuk om ook wel iets te doen. En nou ja, een paar weken later stond ik daar. Straat was afgezet. Stoeltjes, bankjes. Wat te eten, wat te drinken. Allemaal mensen, gewoon midden op straat. Het was hartstikke gezellig."

Ze vertelt dat haar onderbuurvrouw op een gegeven moment een geveltuin begon, wat ervoor zorgde dat ze vroeg of ze de geveltuin misschien zou mogen doortrekken. Dat gebeurde, en "zo merkte ik gaandeweg dat ik dus zelf zonder toestemming van iemand nodig te hebben (...) dat ik met kleine ingrepen iets heel moois kan maken". Het zorgde ervoor dat ze met burens in gesprek raakte en meer contacten ging onderhouden in de buurt. Als ze een keer haar kinderen niet op kan halen van school kan ze inmiddels de hele buurt optrommelen, vertelt ze. Een andere betrokken bewoonster vertelt dat ze al tientallen jaren in de wijk woont, maar zich altijd erg eenzaam heeft gevoeld in Carnisse. Ze vertelt ons dat de groenacties veel hebben veranderd:

"Heel die groen club is toen ontstaan. Er is een heel sociaal netwerk ontstaan van mensen, alles is in die drie jaar tijd. Er is veel sociale cohesie tussen de mensen. Waar mensen die elkaar voorheen eigenlijk voorbij liepen".

Reilly heeft een soortgelijke ervaring. Hij verhuisde naar Rotterdam omdat hij juist behoefte had aan anonimiteit: "...maar eigenlijk kwijn je helemaal weg in de anonimiteit". Hij vervolgt: "...nouja ik had wel dat zetje nodig want toen we die geveltuinen gingen aanleggen en ik zag hoe gezellig het was, nouja ik zit hier [in Gouwe (kl)ouwe] niet voor niets elke dag".

Als we aan een bewoonster vragen of ze zich betrokken voelt bij de wijk ontkent ze dit:

"...betrokken klinkt meer alsof je erbij gevraagd wordt of zo. Maar dat is niet. Iedereen pakt zijn aandeel. Iedereen stapt op, staat op, en zegt van nou dit kan ik doen. (...) Dat is niet een opdracht die van buitenaf is opgelegd. Daar moet bijvoorbeeld een circulaire werkplaats

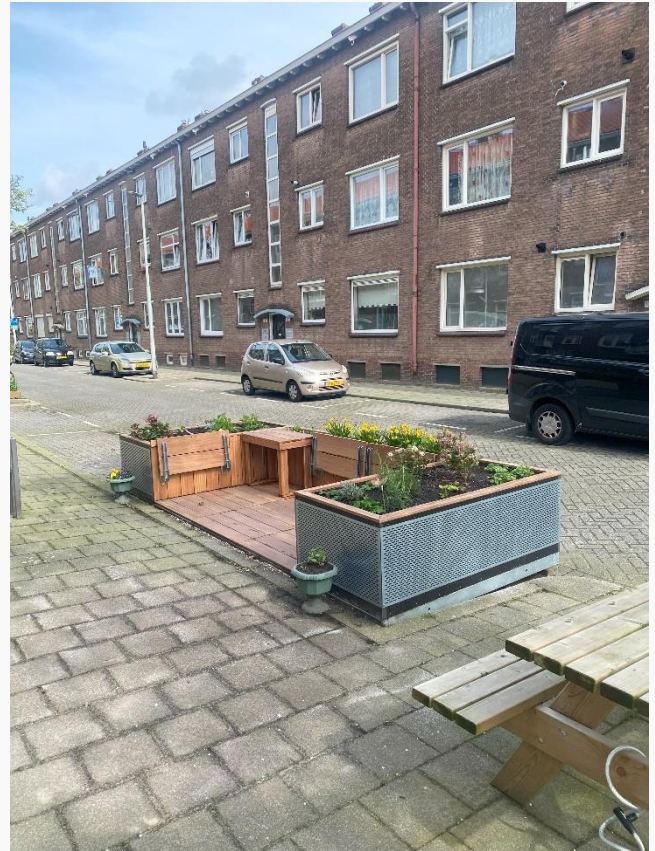
komen, maar dat is ontstaan vanuit de behoefte van mensen zelf en ideeën van ons zelf”.

Andere voorbeelden van betrokkenheid in de wijk zijn onder andere muurschilderingen, een buurtoven, het Carnisserstrand dat een tijdje bestond, een speeldag voor kinderen en buurtmaaltijden in Gouwe (kl)ouwe.

De bewoners zijn ook actief op het gebied van onderhoud. Reilly vertelt dat als hij naar de supermarkt loopt, hij altijd wel wat onkruid weghaalt onderweg. Daarnaast wordt er vanuit Gouwe (kl)ouwe twee keer per jaar een onderhoudsdag gepland. Hierbij worden ook spullen ‘geooft’ die op straat staan, van tevoren krijgen buurtbewoners dan een bericht dat ze oude spullen op straat kunnen zetten. Als het gaat om hoe je betrokkenheid stimuleert bij bewoners, benadrukt Marie dat je vooral geen ideeën of plannen moet opleggen. Ze noemt het

Figuur 30: Muurschildering in Carnisse

Figuur 31: Ruimtemaker

voorbeeld van de eerdergenoemde Ruimtemakers: “Als je zou zeggen 'We hebben Ruimtemakers, wie wil hem?', dan gaat het niet lukken. Want dan komt er te veel weerstand vanuit de wijk, van mensen die zeggen: maar dat gaat overlast geven.” Als het echter vanuit de netwerken zelf komt dat een straat bijvoorbeeld behoefte heeft aan meer ontmoetingsplekken, wordt de beslissing heel anders genomen volgens Marie. “Bijna alles wat heel erg aanbodgericht is gaat gewoon niet zo goed werken in een wijk. Het is de kunst om mensen zelf de vraag te laten stellen”.

Een obstakel dat naar voren blijft komen in de interviews is de tijdelijkheid en onzekerheid waar Buurtklimaatje mee te maken heeft. David vertelt ons tijdens een wandeling: “ik heb het idee dat wat wij doen, wat er ontstaat, echt heel

nuttig is. Echt heel waardevol. Dat het echt wel waarde creëert voor de buurt, en niet tijdelijk is.” Mede hierom stuit het Marie tegen de borst dat er veel fysieke ontwikkeling in de wijk wordt gestimuleerd vanuit de gemeente, die logischerwijs vaak langjarig is en veel geld kost. Ze vervolgt:

“Maar als je kijkt naar de sociale opbouw van de wijk, dan is daar eigenlijk nauwelijks steun voor. En het is altijd kort: het is altijd voor een jaar. Alles wat wij doen is op basis van: WeerWoord opdracht voor een jaar, Couleur Locale voor een jaar. Je houdt het daarmee altijd een soort van klein. Je geeft het niet de kans om te groeien en te bloeien. En dat is doodzonde. (...) Er zitten, denk ik, wel een soort rare aannames in, van: alles wat sociaal is, dat moeten de mensen zelf maar doen. Dat is, denk ik, wat er wel speelt. Maar het is ook, waar hechten we belang aan. [Mensen] denken nog steeds dat je met stenen sociale vraagstukken kan oplossen. Hier zit natuurlijk ook heel erg de gedachte achter van: je bouwt hier nieuwe, dure woningen. Dan komen er mensen met geld, en die mensen met geld die zorgen dat het beter wordt.”

In feite heeft Buurtklimaatje dus steeds een jaar om werkzaamheden te plannen en uit te voeren.

5.3.3 PLAATSGEVOEL IN CARNISSE

“Waar begint het verhaal van Carnisse? Dat kan in de Van Swietenhof, een lommerrijke buurttuin om de hoek van Zuidplein, die al lange tijd door en voor bewoners wordt onderhouden. Of bij Koffie en Ambacht, een eigenwijze

Inmiddels, een jaar na onze eerste wandelinterviews, werken Marie en David een stuk minder vaak in de wijk, ze zijn nu ook in andere wijken actief waar ze financiering van de gemeente ontvangen. De Groene Buurtmakers hebben enkele taken van hen overgenomen en hebben nu ongeveer zeven betaalde uren per week verspreid over drie personen om de werkzaamheden voort te zetten. Een van de Buurtmakers vertelt ons dat het een groot gemis is dat Marie en David minder in de wijk kunnen werken:

“Op hen wordt weer bezuinigd en dat is heel erg want daardoor vallen dingen ook weer een beetje uit elkaar. Ja, ze hebben en zijn een hele grote energie. Als je het over energie hebt, positieve energie, dan zijn zij de sterren.”

Ondanks de complexe omstandigheden blijft Marie hoopvol over de toekomst:

“...hoeveel crisissen wij ook hebben, wij hebben dus ook de oplossing. Maar dat vraagt wel om samen met mensen na te gaan denken over wat er aan de hand is. Maar mensen ook dus het gevoel te geven van: ik kan er wat aan doen. Sterker nog, het is eigenlijk ook je plicht om er wat aan te doen, want niemand gaat jouw problemen oplossen.”

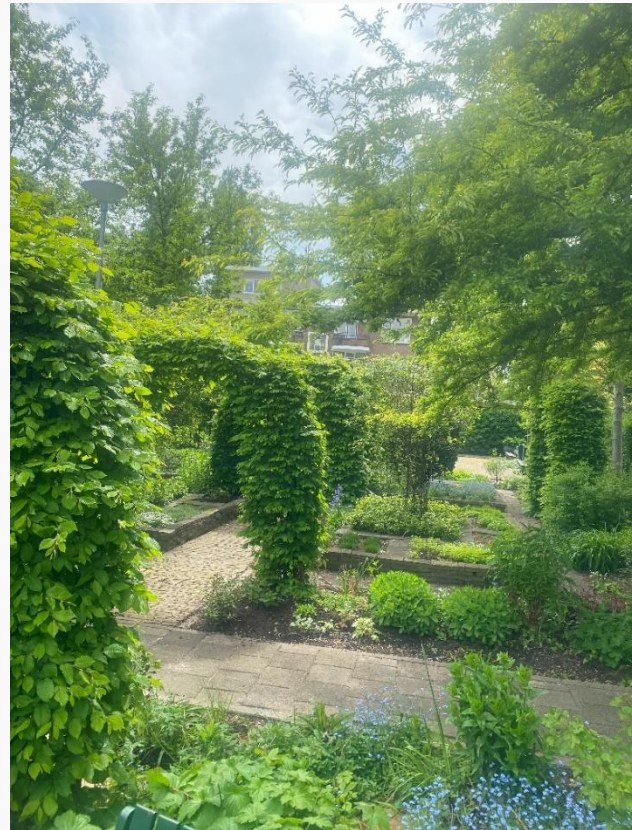
wijnbar in de Ebenhaëzerstraat, sinds jaar en dag een trefpunt van de buurt en spil in een netwerk van lokale ondernemers. Zomaar twee warme ontmoetingsplekken, ruimtelijke ankers van sociale netwerken in de wijk. Maar

het verhaal kan ook op een andere plek beginnen. In een tentje van een dakloze arbeidsmigrant, verscholen in de dichte begroeiing aan de rand van het Zuiderpark. Of in een tochtig en krap appartement in één van de vele woonstraten, waar een intimiderende verhuurmakelaar te veel vraagt voor te weinig ruimte. Twee koude plekken die onveilig kunnen aanvoelen en samen met dagelijkse zorgen en armoede een voedingsbodem kunnen vormen voor onverschilligheid en ondermijning.” (Gemeente Rotterdam, ...)

Carnisse kent vele gezichten, volgens de bovenstaande tekst van de gemeente Rotterdam. De wijk wordt omschreven als verzameling van warme en koude plekken. Wij zijn benieuwd hoe de bewoners hierover denken, en welke affecten er omhoogkomen in de gesprekken die we met ze voeren.

Sommige bewoners die we spreken wonen al bijna hun hele leven in de wijk, en hebben dan ook veel veranderingen meegemaakt. Tijdens een wandelinterview met David in 2024 lopen we naar het van Swietenhof, hij vertelt ons dat dit zijn favoriete plek in de wijk is. We treffen er twee bewoners die de buurttuin hebben opgericht. Ze vertellen dat ze er 22 jaar geleden mee begonnen zijn. Als we vragen hoe de buurt door de tijd heen veranderd is, vertelt een van de bewoners dat de mentaliteit vooral veranderd is: “Het is ieder voor zich”. Als we dit aan Reilly vragen, die een stuk korter in de wijk woont, vindt hij de wijk juist positief veranderd. Sara beaamt dit. Ze vertelt dat het veel schoner is geworden op straat. Reilly vervolgt dat hij jaren geleden een opleiding in de buurt deed en zo voor het eerst langs de wijk kwam. Hij keek toen zijn eigen straat in en dacht “als ik ergens niet dood gevonden wil worden is het deze

straat”. Een paar jaar later huurde hij ineens een woning in de straat met een enorme tuin, en laat inmiddels trots de lange geveltuinen aan ons zien. Hij geeft aan dat de bewoners die al lang in de wijk wonen er anders tegenaan kijken, omdat

Figuur 3211: Het Van Swietenhof

het tijdsbesef verschilt:

“...ik heb het idee hoe korter je er woont, hoe meer positief je het hebt zien veranderen. Want zij komen uit een tijd dat iedereen elkaar kende. Ik heb het bijvoorbeeld over een man bij mij in de straat die er sinds 1942 woont, en die zegt alleen maar het is alleen maar [...]. Maar die kijkt niet naar de afgelopen 15 jaar. Die bekijkt het op een net iets grotere schaal en de afgelopen 15 jaar is drie keer zuchten voor hem geweest hier in de wijk. Die is van dat iedereen met elkaar buiten speelde, iedereen die

elkaar kende, de hele straat die vol woonde met familie is hij gegaan naar een best wel eenzaam leven. Mensen die totaal niet meer spreken om hem heen.”

Een andere bewoonster die al lang in de wijk woont heeft juist een tegenovergestelde ervaring. Ze vertelt ons dat ze uit nood in Carnisse is komen wonen enkele tientallen jaren geleden. Ze had niet veel affiniteit met de omgeving: “die straten zijn heel melancholisch”, vertelt ze. Daarnaast heeft ze zich een lange tijd heel eenzaam gevoeld in de buurt. Dit veranderde pas een paar jaar geleden, toen er allerlei groeninitiatieven opkwamen. Ze vertelt dat David en Marie daar ook een belangrijke rol in hebben gespeeld. Nu voelt ze zich helemaal thuis in de wijk en zet ze zich actief in om de wijk groener en socialer te maken.

VERBINDENDE SENSE OF PLACE

Tijdens de wandelinterviews vragen we mensen met welke plekken of objecten in de wijk ze een bepaalde affiniteit ervaren en waarom, waar ze mooie herinneringen hebben en waar ze graag en veel komen. Het valt op dat de meeste mensen voorbeelden noemen die te maken hebben met groen en sociale netwerken. Gouwe (kl)ouwe komt vaak naar voren als plek waar vanuit veel activiteiten ontstaan, en waar iedereen kan samenkomen. Reilly vertelt dat het pand naast een werkplaats ook een thuisbasis is voor alle groenactiviteiten, en een prachtige tuin heeft waar plantjes voor de wijk worden opgekweekt. Marie vult aan: “en hoe warm en fijn het is om met al die mensen samen aan de slag te zijn”. David vertelt dat het Van Swietenhof zijn favoriete plek is in de wijk:

“Er zit zoveel liefde in deze plek, en dat straalt ervan af en daardoor is het ook

fijn om hier te zijn. Veel aandacht, en je ziet het aan alle kleur, alle bloemen. Gewoon goed verzorgd. Echt een gemeenschapsplek, dat straalt het al uit voordat je weet wat het is.”

Sara vertelt dat ze erg geniet van haar eigen straat, de Lepelaarsingel. Ze vertelt dat er veel mensen gebruik maken van de ruimtemaker, kinderen fietsen over straat: “het is nu echt supergezellig in de straat”. Eerst was ze bang dat

Figuur 3312: Mozaïeken in de Klaverstraat

de ruimtemaker misschien overlast zou veroorzaken, maar niets is minder waar, vertelt ze: “En ik ben nu de persoon die hier het meeste zit. Ik zit hier echt vaak ‘s ochtends met mijn kopje koffie en een boterham, en dan komt die even langs en dan komt die langs.” Ze heeft ook veel affiniteit met de Klaverstraat. Daar is ook een ruimtemaker geplaatst en de bewoners hebben grote bakken neergezet die versierd zijn met mozaïeken. Sara vertelt dat ze altijd even door deze straat wandelt als ze in de buurt is “dit is de straat die mij heeft geïnspireerd om ook mijn eigen straat te gaan doen”.

Marie wijst ons op de Terschellingsestraat, dat is echt een project waar ze trots op is, vertelt ze.

“...ik merk dat groen, dat leidt tot andere gesprekjes. Mensen die op hun knietjes zitten naast elkaar, dat is toch anders dan dat je aan een tafel... Het is zo'n mooie metafoor voor eigenlijk het hele leven, vind ik. Ja, het staat natuurlijk voor groei en bloei, maar het staat ook voor een soort... Aan de ene kant is het soms heel robuust. Het onkruid, dat woekert. Maar aan de andere kant is het natuurlijk heel teder en heel kwetsbaar en buigbaar. En als je het liefde en aandacht geeft, dat is echt waar, dan gaat het echt veel beter groeien en bloeien.”

Figuur 3413: Boomspiegel in de Klaverstraat

We lopen langs een prachtige bloem en Marie vertelt dat ze deze vorige week geplant hebben. Ze vindt dat het werk van Buurtklimaatje en de mensen uit de buurt een voorbeeld is van deze liefde en aandacht, hierdoor bloeien er vrij letterlijk allerlei geveltuinen, maar ook sociale netwerken op. Een betrokken bewoonster heeft

een soortgelijk gevoel bij de buurt. Ze komt zelf uit een dorp, maar heeft in Carnisse ook het dorpse gevoel. Dat komt zeker niet door de bouwstijl vertelt ze, maar echt door de mensen die er wonen: “... het geeft een bepaalde vastigheid wat een dorp heel erg heeft met verenigingen en nou dat geeft zo'n Lepelaarsingel ook. Daar schommelen elke dag dezelfde kinderen. 's Avonds zit de jeugd daar aan die bankjes een beetje te blowen of te kletsen.” Ook ervaart ze groene plekken als verbindende plekken, zeker als mensen er samen aan hebben gewerkt. Ze vertelt dat mensen elkaar opzoeken op dit soort plekken, ook al kennen ze elkaar niet. Het geeft haar een gevoel van veiligheid: “je maakt een soort bubbel met elkaar van dit is je woonplek en ja, je vertoeft hier met elkaar”.

Marie vult aan dat de groene straten een gevoel creëren van “we doen ertoe, we zijn iets aan het maken met elkaar”. Het geeft haar een warm gevoel, vertelt ze. Ook resulteert het erin dat er minder vuil op straat ligt en mensen dus meer verantwoordelijkheid en verbondenheid ervaren. Een betrokken bewoonster heeft een spirituele ervaring bij het groen:

“...de natuur voedt de mens. Ja zeker bomen natuurlijk. Die geven je adem. Dat, dat is één grote cirkel. Maar, nou ja, de energie uit de aarde, die voedt je, de aarde energie. Ik heb zeker aarde energie nodig.”

FRAGMENTERENDE SENSE OF PLACE

Ondanks de vele verbindende ervaringen, hebben de bewoners en placemakers uit Carnisse niet alleen maar positieve associaties bij plekken in de wijk. Een bewoonster vertelt ons dat ze het Zuiderpark ter hoogte van het toekomstige Carnisse eiland actief ontwijkt, omdat de bomenkap haar heeft geraakt. “Dat is

nog even te schokkend ja”. Ze vervolgt dat het haar pijn doet dat er naar haar idee niet op een holistische manier wordt nagedacht over het vergroenen van de stad. Daarnaast was het stuk park voor haar echt een rustpunt waar ze dagelijks te vinden was met haar hond. Ze vertelt dat ze nu nog niet weet hoe ze hier mee om moet gaan. Ze vertelt dat ze tijdens en na de bomenkap de hele week niet kon eten en enkele buurtbewoners ook fysieke klachten ervaarden. Veel bewoners hebben herinneringen op de plek waar de bomen gekapt zijn. “Het is niet een boom die omgehakt wordt. Het heeft veel meer teweeg gebracht in de buurt”.

Een andere bewoonster heeft vooral last van het stigma dat op de wijk ligt en ervoor zorgt dat mensen bepaalde associaties bij de wijk krijgen. Ze vertelt dat dit deels ontstond bij de vorige burgemeester, die “hoe goed het ook bedoeld was”, soms bijna neerbuigend sprak over de wijk: “We hebben heel veel, heel veel aandacht gekregen. Maar het was gewoon wel heel vaak van ‘we moeten de wijk beter maken’, terwijl de wijk in principe al goed was”.

Sara ervaart hetzelfde en vertelt dat ze een keer op een veiligheidsavond was waar bij binnenkomst stond: “Carnisse, van een 6 naar een 8”. Ze vervolgt lachend: “...iedereen had zoiets van een 6? We gaan nu naar huis weet je wel”. Ze noemt een ander voorbeeld waarbij ze de ervaring heeft dat Carnisse als wijk gestigmatiseerd wordt. Ze wijst tijdens onze wandeling een groot bord aan dat op het Amelandseplein in het gras staat. Op het bord is een hond afgebeeld, naast een baasje die de hondenpoep opruimt. De hond “vraagt” door middel van een tekstballon aan het baasje: “ik kan het zelf niet opruimen, doe jij dat voor mij baasje?” Sara vindt het een verschrikkelijk bord. “Ten eerste dat je die hond dingen laat zeggen. Zo betuttelend. En ook echt megagroot, zoals

mensen tegen je beginnen te praten als je zegt dat je hier in deze wijk woont. Ze vertelt dat een andere bewoonster eens zei: “toen ik hierheen verhuisde leek het alsof ik bij het pakken van mijn koffer 100 IQ punten heb ingeleverd ofzo”.

Sara vertelt dat er ook dingen zijn wegbezuinigd, zoals ‘Thuis op Straat’ (TOS), een organisatie die zich inzet op leefbaarheid, met name voor kinderen en jongeren. Ze vervolgt dat het Amelandseplein steeds gezelliger werd, met mensen die op kleedjes kwamen picknicken als het zonnig was. TOS liep rond, en er stond een keet waarvan de beheerder speelgoed uitleende. Reilly vult aan: “er waren meer ogen op het plein dan dat er nu zijn”. Omdat TOS nu niet meer op het plein te vinden is er geen

Figuur 3514: Bord van de gemeente Rotterdam

toezicht meer. Hij vervolgt: “...alles bij de gemeente moet een kop en een staart hebben. Dus het is ‘oké we gaan nu ergens mee beginnen, en een interventie, maar wanneer is dan de eindstreep’.” Sara vult aan: “of ‘nou jongens het

gaat hartstikke goed op het plein, we stoppen ermee’.” Sara en Reilly vinden dus dat de bezuinigingen ervoor hebben gezorgd dat minder ogen op straat zijn, wat resulteert in een minder welkome sfeer op het plein. Mensen uit de buurt blijven vaker weg.

Wat ook veel terugkomt onder bewoners en placemakers is de leegstand in de wijk. Dit heeft veel invloed op hoe de wijk wordt ervaren. Tijdens onze wandeling met David lopen we naar de toekomstige Carnisse poort, waarvan we begrijpen dat het ook wel als “het gat” wordt bestempeld. Hij vertelt dat hij vroeger wel eens aankwam op Zuidplein en zich er niet eens van bewust was dat Carnisse bestond, omdat het verscholen was achter een blok woningen. Nu zal er dus een doorgang worden gecreëerd van Carnisse naar Zuidplein. Hij vervolgt:

“Ik denk dat het wel positief kan werken, maar het is wel weer zo’n enorme investering. En het is sloop van woningen. Het is heel dubbel. Dit is een van die woningen die de gemeente heeft opgekocht. Ze hebben ongeveer 300 woningen opgekocht in Carnisse waarvan het grootste deel leegstand omdat ze willen samenvoegen en vergroten. Daar zit wel veel pijn in de buurt. Niemand weet precies wat het plan is. Er zijn ook wel mensen die bij de wijkraad hebben ingesproken om de gemeente ter verantwoording te roepen. Er is niet echt een plan. De gemeente is gewoon alles gaan opkopen wat vrijkwam in de hoop dat het allemaal een beetje bij elkaar zou komen.”

Hij vertelt dat het optimistische scenario is dat de gemeente het vanuit een opportunistische bril bekijkt en gewoon afwacht tot ander bezit

meer waard is. Het pessimistische scenario is volgens David dat de leegstand bewust wordt gebruikt om de wijk een slechter imago te geven, zodat er meer aanleiding ontstaat voor sloop en nieuwbouw. “De hele agenda van NPRZ/gemeente is natuurlijk ook meer

Figuur 36: Leegstand en sloop in Carnisse

diversiteit en woningaanbod. Maarja, dan moet je wel alle monotone bouw hier doorbreken door te slopen.” Als we de stadsmarinier naar de leegstand vragen, geeft hij aan dat hij het er mee eens is dat de woningen te lang leegstaan. “Alleen het samenvoegen en opkopen zijn wel lange trajecten en dat is wat mensen eigenlijk een beetje frustreert. Dit traject loopt al tien jaar, maar dat weten mensen niet.”

Kortom, het lijkt erop dat waar mensen verbinding ervaren vooral samenhangt met groen en groeiende sociale netwerken, terwijl een negatief en dus fragmenterend plaatsgevoel veelal te maken heeft met stigmatiserende beelden vanuit de gemeente, opgelegde

beslissingen van buitenaf, zoals de bomenkap, en de leegstand.

5.3.4 RUIMTE VOOR AFFECT IN CARNISSE

In het eerste subhoofdstuk (5.3.1) hebben we een deel van de transformaties binnen Carnisse uiteengezet, met een focus op de activiteiten en interventies van Buurtklimaatje en de Groene Buurtmakers. In het tweede subhoofdstuk (5.3.2) gingen we dieper in op de betrokkenheid in de wijk, en in het derde subhoofdstuk (5.3.3) lag de focus op het plaatsgevoel dat leeft in Carnisse en de affecten die naar voren komen in de gesprekken met de respondenten. Uit het hoofdstuk over plaatsgevoel kwam naar voren welke affecten er leven in de wijk, terwijl de eerdere hoofdstukken over transformatie en betrokkenheid juist inzichten bieden over de *ruimte* die wordt geboden aan affect in het proces. In dit analysehoofdstuk zullen de inzichten uit de empirie worden verbonden met de theorie.

Uit de gesprekken over de gevoelens die in de wijk leven kwam coalescentie als affect sterk naar voren bij de bewoners en placemakers, met name als het ging over de sociale en groeninitiatieven die van onderop of vanuit Buurtklimaatje zijn geïnitieerd. De ervaringen van bewoners laten namelijk zien dat de aanpak van Buurtklimaatje heeft gezorgd voor meer verbinding in de wijk, in de directe leefomgeving van mensen. Zo gaf een bewoonster bijvoorbeeld aan dat ze zich jarenlang heel eenzaam heeft gevoeld en geen binding had met de wijk, en dat ze door de groenacties veel meer in contact is komen te staan met zowel de mensen in haar omgeving als de wijk. Transmissieve en dissociatieve affecten lijken vrijwel niet voor te komen. Dit zou verklaard

kunnen worden door de hoge betrokkenheid in Carnisse, in elk geval van de respondenten die wij gesproken hebben. Dit houdt dus in dat er weinig gebeurt dat gevoelsmatig ver van mensen af staat, alle ontwikkelingen hebben juist een vrij directe impact op de levens van mensen. Ook worden bepaalde zaken soms vrij persoonlijk, zoals het stigma dat op de wijk ligt en bewoners dus direct beïnvloed. Hierdoor komen er disruptieve affecten bij de bewoners en placemakers omhoog, die dus zoals benoemd dichtbij de mensen staan, en tevens een fragmenterend effect hebben. Een disruptief affect lijkt, samen met coalescentie, dan ook het meest voor te komen in Carnisse. De disruptieve affecten die uit de interviews naar voren komen hebben met name betrekking op de transformaties door of het contact met de

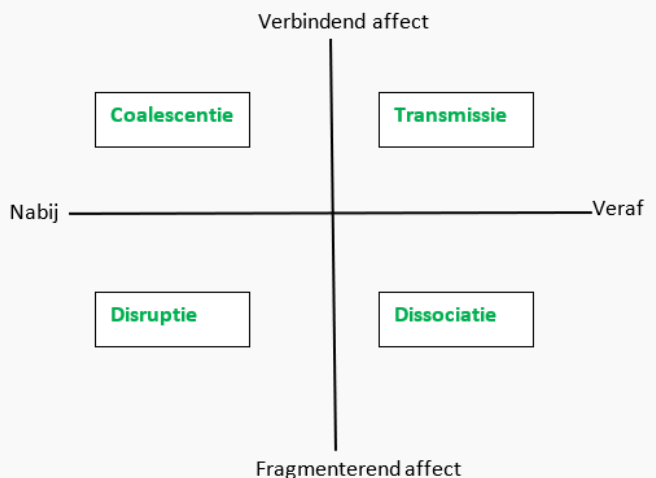

Figure 37: assenmodel typen affect

gemeente Rotterdam. Denk aan de bouw van het Carnisse eiland waardoor er verschillende bomen gekapt moesten worden in het

Zuiderpark, maar ook het moeizame proces van het verkrijgen van meer permanente steun voor sociale en groeninitiatieven, de dubbele standaarden die bewoners soms ervaren, het stigma dat op de wijk ligt, et cetera. Het is opvallend dat het verschil tussen deze twee type affecten (coalescentie en disruptie) voornamelijk gevonden lijkt te kunnen worden in de soort *betrokkenheid* bij de placemaking in de wijk.

Om dit verder te kunnen verklaren is het wellicht nuttig terug te gaan naar de typen ruimte zoals benoemd door Lefebvre (1991). In Carnisse lijkt er veel sprake te zijn van alle drie de ruimtelijke vormen: conceptuele en geleefde ruimte, en ruimtelijke praktijken. Alhoewel er veel van onderop gebeurt in de wijk, wat veelal wordt gekoppeld aan de geleefde ruimte, komt de conceptuele ruimte toch sterk naar voren. Deze wordt namelijk bedacht en verbeeld vanuit verschillende kanten. Enerzijds de meest voor de hand liggende vorm: vanuit de gemeente, ontwerpers, en andere top-down partijen die Carnisse voortdurend verbeelden en ingrijpen in de fysieke ruimte. Denk aan het Carnisse eiland en de poort die wordt gecreëerd naar Zuidplein. Anderzijds door de bewoners zelf, vaak ook samen met Buurtklimaatje of de Groene Buurtmakers, die hun eigen transformaties in de wijk bewerkstelligen. Dit zijn veelal kleinschaligere transformaties, zoals geveltuinen en groene transformaties van pleinen of parken. De conceptuele ruimte die wordt gecreëerd door de bewoners en Buurtklimaatje lijkt veel coalescent affecten teweeg te brengen. De conceptuele ruimte van 'bovenaf' lijkt echter sneller te leiden tot disruptieve affecten.

De betrokkenheid in de wijk is vrij 'horizontaal', waarbij iedere bewoner een rol op zich kan nemen die bij hem of haar past. Buurtklimaatje werkt hier ondersteunend in, en wilt de

gemeenschapskracht en het gevoel van eigenaarschap in de wijk versterken. Dit type betrokkenheid lijkt veel verbinding teweeg te brengen tussen de mensen onderling en de mensen en plekken in de buurt. Daarnaast gaan David en Marie vanuit Buurtklimaatje de wijk in en zijn ze actief bezig met het versterken van het sociale weefsel in de buurt. Van bewoners kregen we terug dat zij inmiddels een cruciale rol hebben als het gaat om de activiteiten en het aanjagen in de buurt. In contrast lijkt de gemeente weinig in de wijk te zitten, op de stadsmarinier na. Veel bewoners klagen erover dat de gemeente moeilijk bereikbaar is en dat ze ambtenaren ook niet tegenkomen in Carnisse. Daarnaast ervaren ze weinig vertrouwen, bijvoorbeeld als het gaat om het aanleggen van geveltuinen. Een bewoner vertelde ons dat er soms al vanuit wordt gegaan dat de tuinen vervolgens niet worden onderhouden. Daarnaast worden participatiebijeenkomsten of communicatiemiddelen vanuit de gemeente volgens de bewoners niet geregeld op een manier die aansluit bij de wijk. Ook een initiatief als Buurtklimaatje, dat in feite 'via bovenaf' de wijk in komt, loopt tegen het bureaucratische gemeentelijke apparaat aan. Ze pakken verschillende thema's op die volgens de gemeente belangrijk zijn, zoals vergroening en bepaalde maatschappelijke doelen, maar het lukt niet om hier structurele financiering voor te krijgen. Hierdoor zijn ze gebonden aan jaarlijkse potjes en het telkens omschrijven van aanvragen zodat het bij de gemeentelijke agenda van dat jaar past. Een bewoner vertelde ons dat de gemeente vaak wel tijdelijke en kleinschalige financiële steun kan bieden, voor bijvoorbeeld geveltuinen, maar als het financiering of inspraak voor grote projecten betreft waar veel geld in omgaat, lijkt er weinig mogelijk.

Omdat er verschillende typen affect omhoog komen in deze verschillende contexten, suggereert dit dat er in de meer top-down transformaties weinig ruimte wordt geboden aan het affect van de bewoners en andere betrokkenen uit de wijk. In de transformaties vanuit de wijk en Buurtklimaatje lijkt het ruimte bieden voor affect juist een uitgangspunt. Het type transformatie en betrokkenheid lijken dus een belangrijke rol te spelen in het al dan niet ontstaan of bestendigen van verbindende affecten in de wijk. En in het geval van Carnisse lijkt de top-down conceptuele ruimte zelfs een fragmenterende invloed te kunnen uitoefenen op de coalescentie die is ontstaan door het werk van Buurtklimaatje, door geen structurele steun te bieden. Hierdoor wordt Buurtklimaatje gedwongen om hun werkzaamheden in de wijk te minimaliseren, wat leidt tot teleurstelling en emotie bij bewoners.

Kortom, er komen twee typen affect naar boven in Carnisse: coalescentie en disruptie. Beide vormen staan *dichtbij* de mensen uit de wijk, omdat de ontwikkelingen directe invloed hebben op hun leven en leefomgeving. Het lijkt alsof de conceptuele ruimte van 'onderop'

voornamelijk coalescentie teweeg brengt, omdat de transformaties worden geïnitieerd en uitgevoerd door de mensen zelf. Vanuit Buurtklimaatje is het een uitgangspunt om de gemeenschap krachtiger te maken en eigen initiatief te stimuleren. Marie en David faciliteren in dit proces waar nodig. Inmiddels hebben de Groene Buurtmakers veel activiteiten overgenomen, waardoor de transformatie in de wijk grotendeels gemeenschapsgedreven is. Disruptief affect komt met name omhoog door de ingrepen van de conceptuele ruimte van 'bovenaf'. Dit kan zich uiten in bepaalde stigmatiserende aannames, zoals bijvoorbeeld het bord op het Amelandseplein dat mensen wilt stimuleren hondenpoep op te ruimen, maar ook in een gebrek aan 'voelsprietten' in de wijk hoe mensen bereikt kunnen worden. Hierdoor ontstaan er situaties zoals een bomenkap die bij veel mensen sterke emoties oproept, terwijl ze tegelijkertijd het idee hebben geen inspraak te hebben in deze transformatie. De *ruimte* voor affect lijkt dus vanuit de wijk en Buurtklimaatje sterk aanwezig, maar vanuit de gemeente kunnen er nog grote stappen gezet worden om aan te sluiten bij de affecten van bewoners.

HOOFDSTUK 6: CONCLUSIE EN DISCUSSIE

In dit rapport stelden we de volgende onderzoeksvraag centraal: **Op welke manieren wordt er in placemaking ruimte gegeven aan “affect” en welke lessen kunnen we daaruit trekken over het verbinden van mensen en plekken?** Omdat dit onderzoek zich focust op “affect”, zijn we dieper ingegaan op de oorsprong en betekenis van het concept, en de koppeling met ‘plaatsgevoel’, een kernelement van placemaking. Uit het theoretische hoofdstuk kwam een sterke verbinding naar voren tussen de concepten ‘geleefde ruimte’, ‘affect’ en ‘plaatsgevoel’. Deze concepten hebben alle drie betrekking op de gevoelswereld van mensen. Zoals benoemd in hoofdstuk 3.4 kan affect helpen om het – vaak ongrijpbare – gevoelsmatige van plaatsgevoel bloot te leggen. Plaatsgevoel wordt namelijk vaak omschreven als de manier waarop mensen emotionele banden of symbolische relaties met plekken ervaren (Ellery & Ellery, 2019) en het ervaren van een plaatsgevoel kan worden gezien als een ‘affectief en sociaal fenomeen’ (Courage, 2020, p. 1). Tegelijkertijd lijkt plaatsgevoel dus te refereren naar geleefde plekken, zoals geïntroduceerd door Lefebvre (1991). Plaatsgevoel is namelijk doordringen van symbolische associaties en interpretaties van ruimte.

In het empirische deel van dit onderzoek hebben we de onderzoeksvraag beantwoordt met drie placemaking casussen: Entree in Zoetermeer, District U in Vlaardingen, en Buurtklimaatje Carnisse in Rotterdam. Met de respondenten hebben we wandelinterviews gehouden en foto’s gemaakt. De affecten die omhoogkwamen tijdens de interviews zijn gecategoriseerd volgens het assenmodel dat is weergegeven in het methodehoofdstuk. Er kwamen zowel verbindende als fragmenterende affecten

omhoog, wat ofwel inhoudt dat mensen zich door de placemaking praktijken sterker verbonden waren gaan voelen met een plek en met elkaar, ofwel dat de placemaking praktijken zorgden dat mensen hun verbinding voelden afnemen, ongeacht of ze deze plek als dichtbij of als veraf van hun dagelijkse leven beschouwden. We maakten hierin een onderscheid tussen disruptieve affecten (nabij en fragmenterend), dissociatieve affecten (veraf en fragmenterend), transmissief affecten (veraf en verbindend) en tot slot coalescente affecten (nabij en verbindend). In dat laatste geval ontstaat er door placemaking dus een positief gevoel over een plek waar je misschien normaal gesproken niet veel mee te maken hebt.

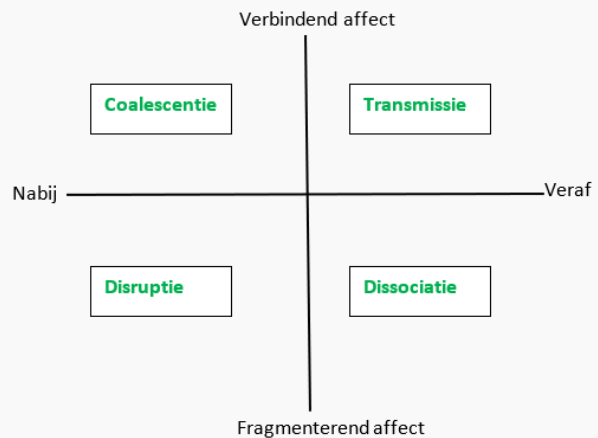

Figure 38: assenmodel typen affect

In de manier waarop placemaking in de theorie, maar ook door bijvoorbeeld PPS en Placemaking Europe wordt omschreven, lijkt coalescentie het belangrijkste doel te zijn van placemaking. In de door ons onderzochte praktijken blijkt echter dat dit niet altijd de uitkomst is van placemaking.

Dissociatie en Transmissie

In Entree lijken dissociatieve affecten te overheersen, omdat de meeste plekken in het gebied relatief ver van mensen afstaan.

Daarnaast hebben ze niet per se positieve associaties bij hoe het gebied er momenteel uitziet. Veelal komen mensen er alleen om door het gebied naar bijvoorbeeld het station of een andere locatie te reizen. De affecten in District U die bij de Fairland bewoners naar voren komen zijn vrij neutraal en voelen soms ver weg. Ze linken het meest aan dissociatie en transmissie. Dissociatie als het gaat om hoe het gebied er momenteel bij ligt, transmissie als het gaat over toekomstbeelden. Ook in Entree wordt transmissie voornamelijk gekoppeld aan de toekomst van het gebied.

Disruptie

In Entree komen disruptieve affecten omhoog als het gaat om de vertragingen die de transformatie heeft opgelopen. Dit heeft direct effect op sommige ondernemers in het gebied. In Carnisse creëren met name de top-down ingrepen een sterk disruptief affect bij veel bewoners en placemakers uit de wijk. Respondenten geven aan dat dit voornamelijk wordt veroorzaakt door een lage betrokkenheid die ze ervaren vanuit de gemeente. Bewoners ervaren een zeker stigma op de wijk, participatieprocessen worden niet ingericht op een manier die aansluit bij de wijk, en ze hebben niet het idee echte inspraak te hebben bij grootschalige ontwikkelingen.

Coalescentie

In Entree lijkt er op het moment van dataverzameling geen coalescentie voor te komen bij de bewoners, waardoor het ook niet verassend is dat de gemeente door middel van placemaking interventies zoals een beweegroute of een ambachtenmarkt coalescentie probeert te organiseren. Ze pogen hiermee dus fragmenterende affecten om te zetten in verbindende affecten, door middel van nu nog imaginaire, maar in de toekomst wellicht

tastbare, conceptuele ruimte. Omdat de geleefde ruimte in de wijk minimaal lijkt te zijn en ruimtelijke praktijken grotendeels lijken te worden beperkt tot transport, is de conceptuele ruimte logischerwijs dominant in Entree, vooral als het gaat om toekomstbeelden. Deze worden bijvoorbeeld verbeeld door de grote borden die de komst van de nieuwe wijk inluiden.

In District U vertonen de 'makers' van de conceptuele ruimte, in dit geval de ambtenaar vanuit de gemeente Vlaardingen en de placemaker die in dienst is van de projectontwikkelaar, voornamelijk coalescent affect. De positieve en verbindende associaties worden voornamelijk gekoppeld aan het 'rauwe' van het gebied, diens visserijgeschiedenis, de haven, de industrie aan de overkant, vergezeld door lichtjes en vlammetjes, kortom: een echte plek om te pionieren.

In tegenstelling tot de andere twee casussen wordt de conceptuele ruimte in Carnisse niet enkel vormgegeven door de gemeente, projectontwikkelaars of andere partijen uit het top-down domein. Deels natuurlijk wel, bijvoorbeeld als het gaat om grote fysieke ontwikkelingen in de wijk, zoals de Carnisse poort of het Carnisse eiland. Maar een groot deel wordt ook verbeeld, bedacht en uitgevoerd door de bewoners zelf, samen met Buurtklimaatje. Denk aan de geveltuinen, transformaties van parken en pleinen en andere sociale en groeninitiatieven. Bij deze laatste ingrepen ervaren betrokkenen een hoge mate van coalescentie.

RUIMTE VOOR AFFECT

Als we de drie casussen naast elkaar zien valt als eerste op dat Carnisse een heel andere wijk is dan Entree en District U. De laatsten zijn voormalige kantoren- en industriegebieden die

worden getransformeerd tot een hele nieuwe woonwijk, terwijl Carnisse een wijk is die al lang bestaat en waar reeds veel mensen wonen en werken. Toch is er in alle drie de gevallen een conceptuele ruimte aanwezig die probeert in te grijpen en te veranderen. Waar District U en Entree relatief 'lege' wijken zijn waar nog veel gebouwd gaat worden, is Carnisse een hechte wijk waar bewoners elkaar weten te vinden, sterke gevoelens hebben bij hun omgeving en veel ondernemen om hun wijk groener te maken. Het is dan ook niet verrassend dat het type affect verschilt in deze wijken. In Entree en District U wordt veel affect als 'veraf' ervaren, terwijl in Carnisse alle affecten juist heel 'nabij' zijn. Het is dan ook niet verwonderlijk dat er in Carnisse meer weerstand ontstaat als er bepaalde veranderingen van bovenaf worden opgelegd die niet in lijn liggen met wat de bewoners graag zouden zien. In District U en Entree heeft de top-down conceptuele ruimte hierdoor ook veel meer vrij spel, wat gereflecteerd wordt in het type placemaking in de wijken.

Al lijken de gemeente en projectontwikkelaars in Entree vanuit de conceptuele ruimte aan te sluiten bij de (fragmenterende) affecten die in de wijk leven door een zekere coalescentie te organiseren, is het wel de vraag of er daadwerkelijk bewuste *ruimte* voor affect wordt gecreëerd omdat het participatieproces vanuit zowel de gemeente als de ontwikkelaars vrij top-down is en voornamelijk informeren betreft. Volgens de literatuur kan een dergelijk participatieproces er juist voor zorgen dat een plaatsgevoel van bewoners afneemt, wat tevens suggereert dat een verbindend affect moeilijk te bewerkstelligen is. Placemaking in Entree lijkt te worden gezien als iets tijdelijks en als iets dat ondersteunend is aan de bredere gebiedsontwikkeling, die flinke vertraging heeft

opgelopen. Terwijl juist placemaking het verbindende potentieel in zich heeft om, door ruimte te bieden aan affect, mensen en plekken aan elkaar te binden.

Door de wijze waarop in District U de placemaker te werk gaat en de ambtenaar participatieprocessen inricht lijkt er wel degelijk ruimte te zijn voor affect, het is alleen opvallend dat deze ruimte zich voornamelijk lijkt te richten op de coalescentie zoals ervaren vanuit de conceptuele ruimte. *Dat* er een nieuwe grootstedelijke wijk gaat komen ligt in principe al vast en de doelgroep is dan ook voornamelijk mensen die nu nog niet in het gebied zitten. Bij de Fairland bewoners ervaren we wel een bindend potentieel met de wijk, maar ze worden niet op een manier betrokken alsof ze eventuele toekomstige bewoners van het gebied zouden kunnen zijn.

In Carnisse wordt echte *ruimte* voor affect dus niet ervaren in de buurt, tenzij het van onderop komt. Interessant is dat Buurtklimaatje in feite ook van 'bovenaf' komt, maar zulke sterke voelsprieten in de wijk heeft en weet hoe bewoners op een goede manier te benaderen, dat ze worden gezien als onderdeel van de gemeenschap. Ruimte voor affect wordt wel geboden van onderop, maar op het gebied van transformatie hebben mensen uit de wijk het idee op een gegeven moment vast te lopen omdat ze van bovenaf niet structureel ondersteund worden.

In Carnisse lijkt de placemaking soms actief tegengewerkt te worden door de conceptuele ruimte die geen ruimte lijkt te bieden voor de dynamiek van het dagelijks leven. Terwijl Buurtklimaatje bijvoorbeeld aan doelen werkt die bijdragen aan de uiteindelijke agenda van de gemeente, zoals een versterking van het sociale

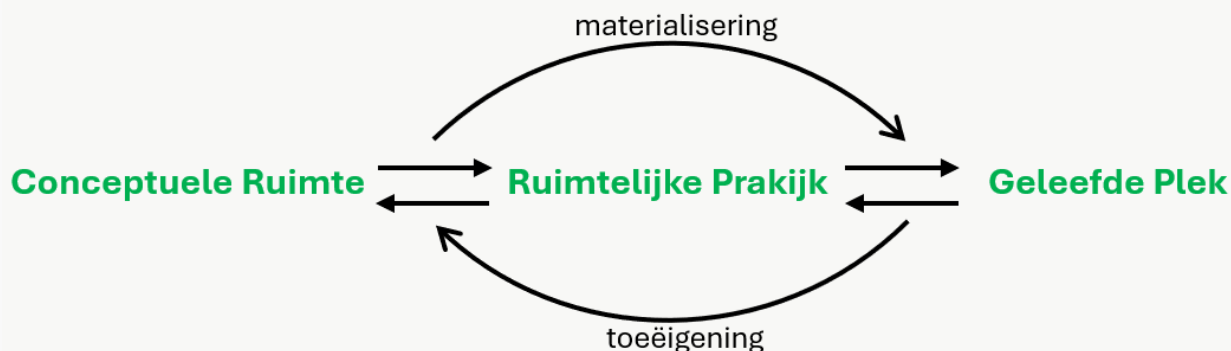
weefsel en een groenere wijk, lukt het ze niet om het vertrouwen en permanente financiële steun

te krijgen vanuit de gemeentelijke organisatie. In Entree en District U heeft de conceptuele ruimte juist alle ruimte om de wijken opnieuw te verbeelden en vorm te geven. Dit is dan ook een mooie illustratie van figuur 3 (zie figuur 39), wat voortkwam uit de theoretische uiteenzetting van Lefebvre's triade van ruimte eerder in dit rapport. In Entree en District U lijkt de conceptuele ruimte de andere twee ruimtelijke vormen te overheersen, door via de ruimtelijke praktijken de geleefde ruimte te beïnvloeden. Om een voorbeeld te noemen kan de conceptuele ruimte door de aanleg van een park met specifieke looproutes en objecten de ruimtelijke praktijken in het toekomstige gebied bepalen, evenals de uiteindelijke geleefde ruimte. Ofwel: de ruimte zoals mensen deze ervaren, gebruiken, voelen en hier symbolisch betekenis aan geven. In plaats van een zekere 'overlap' tussen transformatie, plaatsgevoel en betrokkenheid in placemaking, lijkt het er dus eerder op alsof de transformatie leidend is, waaruit het type betrokkenheid volgt. Het plaatsgevoel dat hieruit volgt lijkt vooral afhankelijk van het type betrokkenheid (zie Ellery & Ellery, 2019).

In Carnisse, daarentegen, zie je de stromen die zijn weergegeven in figuur 39 beide kanten op

bewegen. Enerzijds probeert de conceptuele ruimte van gemeente en projectontwikkelaars zich te materialiseren in de geleefde ruimte. Dit gebeurt vrij letterlijk in Carnisse, door de bouw van nieuwe woningen of een poort, maar bijvoorbeeld ook door de grootschalige leegstand omdat de gemeente woningen aan het opkopen is. Dit heeft een directe invloed op de ervaringen van bewoners. Anderzijds proberen bewoners en Buurtklimaatje zich de conceptuele ruimte toe te eigenen door ruimtelijke interventies als geveltuinen te creëren of parken op te leuken. Hierdoor zijn mensen bijvoorbeeld veel vaker op straat te vinden, wat de ruimtelijke praktijken in de buurt, en hiermee de geleefde ruimte, dus beïnvloed. Het punt van Lefebvre (1991), dat geleefde ruimte vaak verdrongen wordt door conceptuele ruimte lijkt dus te blijven staan. Entree en District U laten zien dat er vanuit de conceptuele ruimte wel degelijk ruimte voor affect kan worden gecreëerd, alleen lijkt deze ruimte wel te worden begrensd tot de kaders van de conceptuele ruimte. *Echte* ruimte voor affect lijken we enkel terug te zien in Carnisse, al komt deze niet van bovenaf.

Onze terug te grijpen op de inleiding van dit stuk, blijft de definitie van placemaking als "verbindend" staan maar kennelijk heeft de placemaker en door wie deze wordt aangestuurd wel invloed op of de placemaking daadwerkelijk

Figuur 159: Kopie van figuur 3 ter illustratie

open is voor verschillende stemmen en of het daadwerkelijk verbindend is. Het lijkt alsof top-down placemaking toch sneller fragmenterend is, omdat er alleen ruimte is voor de affecten die aansluiten op de conceptuele ruimte.

Als we het hebben over de driedeling transformatie, betrokkenheid en plaatsgevoel lijkt het “transformatie-principe” toch leidend. Betrokkenheid wordt actief gezocht en krijgt ook meestal wel vorm. Plaatsgevoel blijkt echter wel echt moeilijker om mee te nemen in het proces. Dit zou ten dele kunnen komen door de ongrijpbaarheid van de term, maar kan wellicht ook verklaard worden – volgend op Lefebvre (1991) – doordat transformatie vaak vanuit de conceptuele ruimte vertrekt terwijl plaatsgevoel veel meer gekoppeld is aan de geleefde ruimte.

Plaatsgevoel blijft een concept dat lastig te integreren lijkt in placemaking processen, zeker als deze een top-down insteek hebben. Hier is dan ook direct de meerwaarde te vinden van het concept “affect” ten opzichte van plaatsgevoel. Ondanks dat “affect” soms nog abstracter lijkt dan plaatsgevoel, lijkt deze conceptualisering ons toch meer handvatten te bieden om de

koppeling naar betrokkenheid – of governance – te maken, omdat het concept affect reflexief kan worden ingezet. Een bepaald handelen kan in dit geval dus leiden tot fragmenterend of verbindend affect, in de nabije omgeving van mensen of juist ver van hen af. Op deze manier zou het dus mogelijk zijn om te evalueren of monitoren of de interventie wel tot het “verbindende” van placemaking leidt, namelijk nabije, verbindende affecten.

Daarnaast komt uit deze studie naar voren dat placemaking gezien kan worden als zowel een ruimtelijke als een affectieve praktijk. Het is een ruimtelijke praktijk omdat het medieert tussen de conceptuele en geleefde ruimte. Tegelijkertijd is het ook een affectieve praktijk omdat het rekening houdt met het plaatsgevoel op een bepaalde plek.

Concluderend komt uit deze studie wellicht nog niet specifiek naar voren *hoe* er ruimte aan affect kan worden gegeven in placemaking, maar wordt het wel duidelijk dat affect in te zetten is als reflexief instrument dat placemaking praktijken kan monitoren op hun verbindende effecten.

Enkele belangrijke *take-aways* die uit dit onderzoek naar voren komen voor eenieder die zich bezig houdt met placemaking:

- Het is belangrijk om reflexief te zijn over *wie* de ruimte conceptualiseert en waar deze conceptualisering vandaan komt. Is deze top-down, en biedt het daarom enkel ruimte voor affecten die passen bij het beeld van de beleidsmaker of ontwerper? Of is er ook ruimte voor meervoudige en andere soorten affecten, die vanuit de geleefde ruimte omhoog komen?
- Placemaking is een continu proces, geen eenmalig project. Ook affect ontwikkelt zich door de tijd, door interactie en aanwezigheid. Het is dan ook belangrijk om dit als startpunt te nemen als je in placemaking ruimte wil bieden aan affectieve binding en betrokkenheid.

- Door tijdelijke bewoners die in een gebied worden gehuisvest in aanloop naar grotere ontwikkelingen wordt een laag plaatsgevoel ervaren. De affecten die omhoog komen zijn dan ook veraf. Dit suggereert dat het potentieel van tijdelijke bewoning in placemaking onderbenut blijft. Meer bottom-up initiatieven en samenwerking met tijdelijke bewoners kunnen helpen om plekken betekenisvoller en meer 'geleefd' te maken, hierdoor kunnen de bewoners meer verbonden worden met de desbetreffende plek.
- De wijze waarop affect ruimte krijgt in placemaking hangt sterk samen met het achterliggende doel: Gaat het om het versterken van vertrouwen, leefbaarheid en sociale cohesie onder huidige bewoners? Of wordt affect ingezet als strategisch instrument voor top-down *place branding*, gericht op het aantrekken van toekomstige bewoners in het kader van gebiedsontwikkeling? Deze doelen vragen om verschillende benaderingen en afwegingen. En in het laatste geval lijkt er dus enkel beredeneerd te worden uit de conceptuele ruimte, terwijl er geen rekening wordt gehouden met de geleefde ruimte.
- Verbindende placemaking die ruimte biedt aan affect vraagt om nabijheid: zichtbaarheid in de haarkvaten van de wijk, kleinschalige aanwezigheid, en vertrouwde gezichten. Als er sprake is van top-down placemaking, is een nauwe samenwerking tussen placemakers en gemeentelijke gebiedsteams of wijkmanagers hierbij essentieel. De gemeentelijke organisatie heeft namelijk daadwerkelijke macht om ruimte voor affect te creëren, bijvoorbeeld door het verlenen van vergunningen, ambtenaren in de wijk en het verlenen van hulp door bijvoorbeeld structurele financiering voor initiatieven die bijdragen aan een sterker plaatsgevoel in wijken.

REFERENTIES

- Ahmed, S. (2004). Economies of affect. *Social Text*, 22(2), 117-139.
- Akbar, P. N. G., & Edelenbos, J. (2021). Positioning place-making as a social process: A systematic literature review. *Cogent Social Sciences*, 7(1), 1905920. <https://doi.org/10.1080/23311886.2021.1905920>
- Anderson, B. (2009). Affective atmospheres. *Emotion, Space and Society*, 2(2), 77–81. <https://doi.org/10.1016/j.emospa.2009.08.005>
- Arnstein, S. R. (1969). A ladder of citizen participation. *Journal of the American Institute of planners*, 35(4), 216-224.
- Basso, K. H. (1996). *Wisdom sits in places: Landscape and language among the Western Apache*. UNM Press.
- Boonstra, B., & Boelens, L. (2011). Self-organization in urban development: towards a new perspective on spatial planning. *Urban research & practice*, 4(2), 99-122.
- Breek, P., Eshuis, J., & Hermes, J. (2021). Sharing feelings about neighborhood transformation on Facebook: online affective placemaking in Amsterdam-Noord. *Journal of Urbanism: International Research on Placemaking and Urban Sustainability*, 14(2), 145-164.
- Bijlage behorende bij Ruimtelijk Toekomstperspectief Carnisse 2035. (z.d.). Gemeenteraad van Rotterdam. <https://gemeenteraad.rotterdam.nl/Reports/Document/34830dd2-7de6-4848-a242-1d9f9526a4bd?documentId=accacae0-7e93-4f43-bee5-6a1c7622f9f8>
- Casey, E. S. (2001). Between geography and philosophy: what does it mean to be in the place-world?.
- Colding, J., & Barthel, S. (2013). The potential of 'Urban Green Commons' in the resilience building of cities. *Ecological economics*, 86, 156-166.
- Courage, C. (2020). The art of placemaking. In T. Edensor, A. Kalandides, & U. Kothari (Eds.), *The Routledge Handbook of Place* (1st ed., pp. 623–633). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429453267-55>
- District U. (z.d.). District U. <https://district-u.nl/>
- Duff, C. (2010). On the Role of Affect and Practice in the Production of Place. *Environment and Planning D: Society and Space*, 28(5), 881–895. <https://doi.org/10.1068/d16209>
- Duffy, M., Nairn, K., Krafft, P., & Skelton, T. (2016). Affect and emotion in children's place-making. *Space, Place, and Environment*, 3, 379.
- Dupre, K. (2019). Trends and gaps in place-making in the context of urban development and tourism: 25 years of literature review. *Journal of Place Management and Development*, 12(1), 102–120. <https://doi.org/10.1108/JPM-D-07-2017-0072>
- Ellery, P. J., & Ellery, J. (2019). Strengthening Community Sense of Place through Placemaking. *Urban Planning*, 4(2), 237–248. <https://doi.org/10.17645/up.v4i2.2004>

- Entree. (z.d.). ENTREE, hier begint Zoetermeer.
<https://www.entreezoetermeer.nl/>
- Frechette, J., Bitzas, V., Aubry, M., Kilpatrick, K., & Lavoie-Tremblay, M. (2020). Capturing lived experience: Methodological considerations for interpretive phenomenological inquiry. *International Journal of Qualitative Methods*, 19, 1609406920907254.
- Furtado, L. S., & Payne, J. M. (2022). Inclusive Creative Placemaking Through Participatory Mural Design in Springfield (MA). *Journal of the American Planning Association*, 89(3), 310–323.
<https://doi.org/10.1080/01944363.2022.2083008>
- Goralnik, L., Radonic, L., Garcia Polanco, V., & Hammon, A. (2022). Growing Community: Factors of Inclusion for Refugee and Immigrant Urban Gardeners. *Land*, 12(1), 68.
<https://doi.org/10.3390/land12010068>
- Harvey, D. (2002). The art of rent: globalisation, monopoly and the commodification of culture. *Socialist register*, 38.
- Heidegger, M. (1971). Building dwelling thinking. Poetry, language, thought, 154, 1-26.
- Heidegger, M. (1962). Being and time. 1927. Trans. John Macquarrie and Edward Robinson. New York: Harper.
- Jackson, J. B. (1994). A sense of place, a sense of time. Yale University Press.
- Jacobs, J. (2011). The Death and Life of Great American Cities. 1961. Modern Library ed. New York: Modern Library.
- Johnsen, S., May, J., & Cloke, P. (2008). Imag (in) ing 'homeless places': using auto-photography to (re) examine the geographies of homelessness. *Area*, 40(2), 194-207.
- Jones, P., & Evans, J. (2012). Rescue Geography: Place Making, Affect and Regeneration. *Urban Studies*, 49(11), 2315–2330.
<https://doi.org/10.1177/0042098011428177>
- Lefebvre, H. (1991). The Production of Space. Wiley-Blackwell.
- Low, S. M., & Altman, I. (1992). Place attachment: A conceptual inquiry. In *Place attachment* (pp. 1-12). Boston, MA: Springer US.
- Mannarini, T., Fedi, A., & Trippetti, S. (2010). Public involvement: How to encourage citizen participation. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 20(4), 262-274.
- Massey, D. B. (2005). For space.
- Massumi, B. (2017) "Affect is only understood as enacted." Massumi, B. (2015). *Politics of affect*. John Wiley & Sons.
- Meethiyagoda, L., Amarawickrama, S., Mahanama, P. K. S., & Ley, A. (2024). Spiraling up: Sense of place with co-creation experiences insights from Crow Island Beach Park, Sri Lanka. *Habitat International*, 154, 103219.
- Merrifield, A. (1993). Place and Space: A Lefebvrian Reconciliation. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 18(4), 516.
<https://doi.org/10.2307/622564>
- Pile, S. (2010). Emotions and affect in recent human geography. In *Transactions of the Institute of British Geographers. New Series*, Vol. 35. No. 1 (January 2010), pp. 5-20.

- <https://doi.org/10.1111/j.1475-5661.2009.00368.x>
- Placemaking Europe. (z.d.). What is Placemaking – Placemaking Europe.
<https://placemaking-europe.eu/what-is-placemaking/>
- PPS. (z.d.). What is Placemaking? — Project for Public Spaces. Geraadpleegd op 24 juni 2025, van
<https://www.pps.org/category/placemaking>
- Qamaruz Zaman, N. (2021). Participatory placemaking: governance and emotion in the urban regeneration of Malaysia (Doctoral dissertation, University of Birmingham).
- Rommens, N., Boonstra, B., Schuddebeurs, S., Doff, W., & Rusinovic, K. (2022). Placemaking ontrafeld: Een literatuurstudie naar de vele dimensies van placemaking.
- Seamon, D. (2000). Phenomenology, place, environment, and architecture: A review of the literature. *Phenomenology Online*, 36, 1-29.
- Slingerland, G., Lukosch, S., Hengst, M. D., Nevejan, C., & Brazier, F. (2020). Together we can make it work! Toward a design framework for inclusive and participatory city-making of playable cities. *Frontiers in Computer Science*, 2, 600654.
- Steele, F. (1981). *The sense of place*. CBI Publishing Company.
- Strydom, W., Puren, K., & Drewes, E. (2018). Exploring theoretical trends in placemaking: Towards new perspectives in spatial planning. *Journal of Place Management and Development*, 11(2), 165–180.
- <https://doi.org/10.1108/JPM-11-2017-0113>
- Sweeney, J., Mee, K., McGuirk, P., & Ruming, K. (2018). Assembling placemaking: Making and remaking place in a regenerating city. *Cultural Geographies*, 25(4), 571–587.
<https://doi.org/10.1177/1474474018778560>
- Thrift, N. (2004). Intensities of feeling: Towards a spatial politics of affect. *Geografiska Annaler: Series B, Geography*, 86(1), 57-78.
- Trujillo-Pagan, N. (2019). Marking walls and borders. *International Journal of Sociology and Social Policy*, 39(11/12), 975–994.
<https://doi.org/10.1108/IJSSP-01-2019-0027>
- Tuan, Y. F. (1977). *Space and place: The perspective of experience*. U of Minnesota Press.
- Van Es, K., & De Lange, M. (2020). Data with its boots on the ground: Datawalking as research method. *European Journal of Communication*, 35(3), 278–289.
<https://doi.org/10.1177/0267323120922087>
- Verloo, N., & Davis, D. (2021). Learning from conflict. *Built Environment*, 47(1), 5-12.
- Wetherell, M. (2012). *Affect and emotion: A new social science understanding*. SAGE.
- Wetherell, M. (2015). Trends in the Turn to Affect: A Social Psychological Critique. *Body & Society*, 21(2), 139–166.
<https://doi.org/10.1177/1357034X14539020>

- White, D. (2017). Affect: An introduction.
Cultural Anthropology, 32(2), 175-180.
- Whyte, W. H. (1980). The social life of small
urban spaces.
- Wyckoff, M. A. (2014). Definition of
placemaking: Four different types.
Planning & Zoning News, 32(3), 1.